

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

**CELİL MEMMEDGULUZADE’NİN “DANABAŞ KENDİ’NİN
EHVALATLARI” ADLI ESERİNİN SÖZ DİZİMİ**

Yüksek Lisans Tezi

Jamila İSKANDARLI

Danışman
Doç. Dr. Salih DEMİRBİLEK

SAMSUN
2022

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
PROGRAMINIZ**

**CELİL MEMMEDGULUZADE’NİN “DANABAŞ KENDİ’NİN
EHVALATLARI” ADLI ESERİNİN SÖZ DİZİMİ**

Yüksek Lisans Tezi

Jamila İSKANDARLI

Danışman

Doç. Dr. Salih DEMİRBILEK

SAMSUN
2022

TEZ KABUL VE ONAYI

Jamila İSKANDARLI tarafından, **Doç. Dr. Salih DEMİRBİLEK** danışmanlığında hazırlanan “**Celil Memmedguluzade’nin “Danabaş Kendi’nin Ehvalatları” Adlı Eserinin Söz Dizimi**” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 23.5.2022 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	İmza	Sonuç
Başkan (Danışman)	Doç. Dr. Salih DEMİRBİLEK Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı		☐
			Kabul
Üye	Prof. Dr. Salim KÜÇÜK Ordu Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı		☐
			Kabul
Üye	Doç. Dr. Nuh DOĞAN Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı		☐
			Kabul
			☐
			Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

ONAY

... / ... / ...

Prof. Dr. Ali BOLAT

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi ?

Evet (Gerekli ise ekler kısmına ekleyiniz)

Hayır

İmza

13 /06/ 2022

Öğrenci Jamila İSKANDARLI

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı : Celil Memmedguluzade'nin "Danabaş Kendi'nin Ehvalatları" Adlı Eserinin Söz Dizimi

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 10/05/2022 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 18

Tek kaynak oranı : % 2 çıkmıştır.

İmza

13/06/2022

Danışman Doç. Dr. Salih DEMİRBILEK

ÖZET

CELİL MEMMEDGULUZADE’NİN “DANABAŞ KENDİ’NİN EHVALATLARI”
ADLI ESERİNİN SÖZ DİZİMİ

Jamila İSKANDARLI

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans, Şubat/2022

Danışman: Doç.Dr. Salih DEMİRBILEK

Bu çalışmamızda XX. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının büyük demokrat yazarı, azerbaycançılık ideolojisinin kurucularından biri, küçük hikâyenin büyük ustası ve eleştirel realizmin kurucusu olan Celil Memmedguluzade’nin “Danabaş Kendi’nin Ehvalatları” adlı hikâyesinin söz dizimi incelenmiştir. Çalışma sırasında Batı Türkçesinin iki kolu Türkiye Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesindeki söz dizimiyle ilgili görüşler esas alınarak hikâyeden örneklerle iki lehçe arasında karşılaştırma yapılmıştır.

Dört bölümden oluşan çalışmamızın giriş kısmında Celil Memmedguluzade’nin hayatı, edebi kişiliği ve “Danabaş Kendi’nin Ehvalatları” hikâyesinden kısaca bilgi verilmiştir. Daha sonra Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki söz dizimiyle ilgili görüşlere yer verilmiştir. Birinci bölümde kelime grupları hakkında her iki lehçede de araştırmacıların görüşlerine yer verilerek hikâyedeki örneklerle bu lehçeler arasındaki benzerlik ve farklılıklar karşılaştırılmıştır. İkinci ve üçüncü bölümlerde sırasıyla cümle ve cümle unsurları ve cümlenin çeşitleriyle ilgili bilgi verilerek hikâyedeki örnek cümlelerle iki lehçe arasındaki benzerlik ve farklılık karşılaştırılmıştır. Çalışmamızın birinci bölümünde kelime gruplarıyla tespit ettiğimiz farklılık Azerbaycan Türkçesinde bazı kelime gruplarının söz diziminde değil dil bilgisinin morfoloji kısmında ele alındığı görülmektedir. İkinci bölümünde cümle ve cümle öğelerinin adlandırılmasıyla ilgili farklılıklar tespit ettik. Üçüncü bölümünde ise cümle çeşitlerinin sınıflandırılması ve adlandırılmasıyla ilgili farklılıklar tespit ettik. Çalışma sonucunda her iki lehçede de söz diziminde yapı bakımından fark bulunmadığı sonucuna varılmıştır. Bu iki lehçeler arasındaki temel farklılık terim karmaşasının olmasıdır.

Adı geçen hikâyenin söz dizimi incelenirken, Türkiye Türkçesinde Leyla Karahan “Türkçede Söz Dizimi”, Muharrem Ergin “ Türk Dil Bilgisi”, Günay Karaağaç “Türkçenin Söz Dizimi” , Azerbaycan Türkçesinde G.Ş. Kazimov “Müasir Azerbaycan Dili Sintaksis”, A. Abdullayev, Yusifov, A. Hasanov “Müasir Azerbaycan Dili Sintaksis” adlı eserlerden yararlanılmıştır. Çalışma Türkiye Türkçesi söz dizimine göre yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Celil Memmedguluzade, söz dizimi, hikâye, Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi

ABSTRACT

SYNTAX OF CELİL MEMMEDGULUZADE'S "DANABAS KENDİ'S EHVALATLARI"

Jamila ISKANDARLI

Ondokuz Mayıs University

Institute of Graduate Studies

Department of Turkish Language and Literature

Master, February/2022

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Salih DEMİR BİLEK

In this study, the syntax of the story "Danabaş Kendi'nin Ehvalatları" by Celil Mammadguluzade, the great democrat writer of 20th century Azerbaijani literature, one of the founders of the ideology of azerbaijanism, the great master of the small story and the founder of critical realism, has been examined. During the study, a comparison was made between the two dialects with examples from the story, based on the views on the syntax of the two branches of Western Turkish, Turkey Turkish and Azerbaijan Turkish.

In the introduction part of our work, which consists of three parts, brief information is given about Celil Memmedguluzade's life, his literary personality and the story "Danabaş Kendi's Ehvatları". Then, opinions about the syntax in Azerbaijan Turkish and Turkey Turkish are given. In the first part, the opinions of the researchers about the word groups in both dialects are given and the similarities and differences between the examples in the story and these dialects are compared. In the second and third chapters, information about sentence and sentence types were given, and the similarities and differences between the sample sentences in the story and the two dialects were compared. In the first part of our study, it is seen that the difference we identified with the word groups is that some word groups in Azerbaijani Turkish are not handled in the syntax, but in the morphology part of the grammar. In the second part, we identified differences in naming sentences and sentence elements. In the third part, we identified differences in classification and naming of sentence types. As a result of the study, it is seen that there is no difference in syntax in terms of structure in both dialects. The main difference between these two dialects is the confusion of terms.

While examining the syntax of the aforementioned story, Leyla Karahan "Syntax in Turkish", Muharrem Ergin "Turkish Grammar", Günay Karaağaç "Syntax of Turkish" in Turkey Turkish, G.Ş. Kazımov's "Contemporary Azerbaijani Syntax", A. Abdullayev, Yusifov, A. Hasanov's "Contemporary Azerbaijani Syntax" was used. The study was carried out according to Turkey Turkish syntax.

Keywords: Celil Memmedguluzade, syntax, story, Azerbaijan Turkish, Turkey Turkish

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

Çalışma süresince yardım ve görüşleriyle bana destek olan tez danışmanım Doç. Dr. Salih DEMİRBİLEK'e, tüm eğitim hayatım boyunca benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen, her zaman yanımda olan sevgili aileme, bu zorlu tez sürecinden bana hep destek olan arkadaşlarım Rukiye SEMEDZADE ve Derya KAYA'ya teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Jamila İSKANDARLI

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI	I
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	II
TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI.....	II
ÖZET	IV
ABSTRACT.....	V
ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR.....	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	X
TABLolar DİZİNİ.....	XI
1. GİRİŞ	1
1.1. Konu	1
1.2. Amaç	1
1.3. Yöntem	1
1.4. Celil Memmedguluzade'nin Hayatı.....	2
1.5. Celil Memmedguluzade'nin Edebi Kişiliği	4
1.6. Danabaş Kendi'nin Ehvalatları Hikâyesi.....	6
1.7. Danabaş Kendi'nin Ehvalatları Hikâyesinin Özeti	6
1.8. Söz Dizimi	8
2. KELİME GRUPLARI.....	17
2.1. İsim Tamlaması.....	17
2.1.1. Belirtili İsim Tamlaması/III Növ Tüyini Söz Birlaşması.....	20
2.1.2. Belirtisiz İsim Tamlaması/II Növ Tüyini Söz Birlaşması.....	21
2.1.3. Tamlayan Ve Tamlanan Unsurları Kelime Grubu Olan İsim Tamlaması	23
2.1.4. Cümledeki Görevlerine Göre İsim Tamlaması.....	24
2.2. Sıfat Tamlaması/ I Növ Tüyini Söz Birlaşması	26
2.2.1. Cümledeki Görevlerine Göre Sıfat Tamlaması	29
2.2.2. Kelime Grubu İçindeki Görevine Göre Sıfat Tamlaması	31
2.3. Sıfat-Fiil Grubu/ Feli Sifat Tarkibi	31
2.3.1. Kelime Grubu İçindeki Görevine Göre Sıfat-Fiil Grubu	32
2.3.2. Cümledeki Görevine Göre Sıfat-Fiil Grubu	32
2.4. İsim-Fiil Grubu/Mäsdär Tarkibi	33
2.4.1. İsim-Fiil Grubunun Cümle İçindeki Görevleri.	33
2.5. Zarf-Fiil Grubu/Feili Bağlama.....	34
2.5.1. Zarf-Fiil Grubunun Cümledeki Görevleri.....	35
2.5.2. Zarf-Fiil Grubunun Kelime Grupları İçindeki Görevleri.....	36
2.6. Tekrar Grubu.....	37
2.6.1. Yapı Bakımından Tekrar Grubu	38
2.6.1.1. Aynı Kelimelerin Tekrarı İle Oluşan Tekrar Grubu	38
2.6.1.2. Yakın Anlamlı Kelimeler İle Oluşan Tekrar Grubu	38
2.6.1.3. Zıt Anlamlı Kelimeler İle Oluşan Tekrar Grubu	39
2.6.2. Cümledeki Görevine Göre Tekrar Grubu	39
2.7. Edat Grubu	40
2.7.1. Edat Grubu Kuran Belli Başlı Edatların Örnekleri	41
2.7.2. İsim Unsuru Kelime Grubu Olan Edat Grubu	44
2.8. Bağlama grubu.....	45
2.8.1. Bağlama Grubu Kuran Belli Başlı Bağlaçlar	47
2.8.2. Bağlama Grubunun Kelime İçindeki Görevleri.....	49
2.8.3. Bağlama Grubunun Cümle İçindeki Görevleri.....	49
2.9. Ünvan Grubu.....	50
2.9.1. Ünvan Grubunun Kelime Grubu İçindeki Görevleri.....	50
2.9.2. Ünvan Grubunun Cümle İçindeki Görevleri	50
2.10. Birleşik İsim Grubu	51

2.10.1. Birleşik İsim Grubunun Cümledeki Görevleri.....	52
2.10.2. Birleşik İsim Grubunun Kelime Grubu İçindeki Görevleri.....	53
2.11. Ünlem Grubu	53
2.12. Sayı Grubu	55
2.13. Birleşik Fiil	56
2.13.1. İsim + Yardımcı Fiillerle Kurulan Birleşik Fiil Örnekleri	58
2.13.2. Deyimleşmiş Birleşik Fiiller.....	59
2.13.3. Sıfat-fiil + Yardımcı Fiilin Birleşmesinden Oluşan Birleşik Fiiller.....	61
2.13.4. Bir Fiille Yardımcı Fiilin Birleşmesinden Oluşan Birleşik Fiiller.....	61
2.14. Kısaltma Grupları/Täyini Söz Birläşmälerine Dahil Olmayan İsmi Birläşmäler	63
2.14.1. İsnat Grubu.....	64
2.14.2. Yönelme Grubu.....	64
2.14.3. Bulunma Grubu.....	64
2.14.4. Uzaklaşma Grubu.....	64
3. CÜMLE	66
3.1. Cümle/Cümlä	66
3.1.1. Cümlenin Özellikleri	66
3.2. Cümlenin Öğeleri/Cümlenin Üzvləri	68
3.2.1. Yüklem/Xäbär	68
3.2.2. Özne/Mübtäda	72
3.2.3. Nesne/Vasitäsiz Tamamlıg	78
3.2.4. Yer Tamamlayıcısı/Vasitälî Tamamlıg	83
3.2.5. Täyin/ Belirten.....	87
3.2.6. Zarf/Zärflik.....	90
3.3. Cümle Dışı Unsurlar	96
4. CÜMLENİN ÇEŞİTLERİ.....	99
4.1. Yüklem Türüne Göre Cümleler	99
4.3.1. Fiil Cümleleri	99
4.3.2. Yüklemi Basit Olan Fiil Cümleleri	101
4.3.3. Yüklemi Birleşik Olan Fiil Cümleleri	101
4.2. İsim Cümleleri	102
4.2.1. Yüklemi Basit Olan İsim Cümleleri.....	103
4.2.2. Yüklemi Birleşik Olan İsim Cümleleri.....	104
4.2.3. “Var, Yox, Gäräk, Lazım, Mümkün, Bäs” Kelimeleriyle Kullanılan İsim Cümleleri	104
4.3. Yüklem Yerine Göre Cümleler.....	105
4.3.1. Düz Cümleler	105
4.3.2. Devrik Cümleler	106
4.4. Anlamlarına Göre Cümleler.....	106
4.4.1. Olumlu ve Olumsuz Cümleler/ Täsdig vä İnkâr Cümlälär	107
4.4.1.1. Olumlu Cümleler/Täsdig Cümleler	107
4.4.1.2. Olumsuz Cümleler/ İnkâr Cümleler.....	108
4.4.2. Soru Cümleleri/Sual Cümläləri	109
4.4.3. Emir Cümlesi/Ämr Cümläsi.....	111
4.4.4. Ünlem Cümleleri/Nida Cümläləri	112
4.5. Yapılarına Göre Cümleler.....	112
4.5.1. Basit Cümleler/Sade Cümleler	112
4.5.2. Birleşik Cümleler/Müräkkäb Cümlälär	116
4.5.3. İç İçe Birleşik Cümleler.....	121
4.5.4. Şartlı Birleşik Cümle	123
4.5.5. Ki’li Birleşik Cümle	125
4.5.6. Bağlı Cümle	127

4.5.7. Sıralı Cümle	129
4.5.8. Bağımlı Sıralı Tümce	130
4.5.9. Bağımsız Sıralı Tümce	130
4.6.METİN.....	132
5. SONUÇ	199
KAYNAKÇA.....	207
ÖZ GEÇMİŞ.....	208

KISALTMALAR

- n** : nesne
ö : özne
TDK : Türk Dil Kurumu
tn : tamlanan
ty : tamlayan
vd : ve diğeri
y : yüklem
yt : yer tamlayıcısı
z : zarf

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1.1. Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi Kelime Gruplarının İsimlerinin Karşılaştırılması.....	65
Tablo 1.2. Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi Cümle Ögelerinin İsimlerinin Karşılaştırılması	98
Tablo 1.3. Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi Cümle Çeşitleri İsimlerinin Karşılaştırılması	131

1. GİRİŞ

1.1. Konu

Çalışmamızın konusu Celil Memmedguluzade'nin "Danabaş Kendi'nin Ehvalatları" adlı hikâyesinin karşılaştırılmalı söz dizimi incelemesidir. Konunun içeriğini yazarın hayatı, edebi kişiliği, adı geçen hikâye hakkında kısaca bilgi, söz dizimi unsurları olan kelime grupları, cümle, cümle çeşitleri ana başlıkları kapsamaktadır.

1.2. Amaç

Bu çalışmanın amacı XX. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının önemli yazarlarından olan Celil Memmedguluzade'nin "Danabaş Kendi'nin Ehvalatları" hikayesinin söz dizimsel açıdan değerlendirmektir. Oğuz grubu lehçelerine dahil olan Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesinin karşılaştırılmalı söz dizimiyle ilgili yeterli sayıda çalışma yapılmamıştır. Tezin bir diğer amacı da bu iki lehçe arasında söz dizimi bakımından karşılaştırıp benzer ve farklı yönleri araştırarak ileride yapılacak olan çalışmalara katkıda bulunmaktır.

1.3. Yöntem

Bu çalışmada ilk önce Celil Memmedguluzade ve Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi söz dizimi ile ilgili kitaplar, mekaleler, tezler taranarak çalışma konusu hakkında bilgiler elde ettik. Söz dizimiyle ilgili sınıflandırma yapılırken sırasıyla kelime grupları, cümle ve cümle ögeleri ve cümle çeşitlerini ele aldık. İki lehçe arasında karşılaştırma yaparken Türkiye Türkçesinde Leyla Karahan, Muharrem Ergin, Günay Karaağaç, Azerbaycan Türkçesinde Gazanfer Kazımov, Buludhan Halilov, Alovzat Abdullayev, Yusif Seyidov ve Ağamali Hasanov'un söz dizimiyle ilgili görüşlerini esas aldık. Her alt başlıklarda iki lehçenin söz dizimi unsurları ile ilgili görüşlere ve iki lehçe arasındaki benzerlikler ve farklılıkları ele aldık. Daha sonra hikâyeden örnekler yer verdik. Hikâyenin söz dizimsel özelliklerini incelerken Leyla Karahan'ın Türkçenin Söz Dizimi adlı eserindeki yaklaşımları esas aldık. Eserden örneklere yer verilirken ilk önce parantez içinde sayfa numarası ardından da kaçınıcı cümle olduğu belirttik. Her bölümün sonunda iki lehçenin söz diziminde kullanılan terimleri karşılaştırarak tablo şeklinde verdik. Sonuç kısmında Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesinin söz dizimi karşılaştırılmasını ve adı geçen hikâyenin söz dizimsel özellikleriyle ilgili vardığımız sonuçları maddeler halinde sıraladık.

1.4. Celil Memmedguluzade'nin Hayatı

Mirze Celil Memmedguluzade 22 şubat 1869 yılında Azerbaycan'ın en kadim merkezlerinden sayılan Nahçıvan şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası Memmedgulu Meşedi Nahçıvan'ın tuz madenlerinde bekçilik yaparak çalışmış ve Şahab mahâllesinde açtığı bakkal dükkanı ile ailesini geçindirmiştir. Memmedgulu Bey okul yüzü görmemesine karşın çocuklarının eğitimine önem veren birisiydi. 1873-1878 yıllarında eğitim aldığı molla mektebi Celil Memmedguluzade'nin Arap, Fars dillerini öğrenmesine, Doğu edebiyatı ve tarihiyle ilgili bilgiler edinmesine yol açmıştır. İlk öğretimini Nahçıvan şehrindeki üçsınıflı okulda almıştır. Buradaki geçirilen dersler, birbirinden iyi öğretmenleri onun düşüncelerinin gelişiminde derin izler bırakmıştır. Daha sonra eğitimine 1882-1887 yıllarında Gori Öğretmenler Okulu'nda devam ettirmiştir. Buradaki eğitimini bitirdikten sonra 1887 yılında İravan mahâlının Uluhanlı köyünde ilkokulda öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Aynı yılda Baş Noraşen okul müdürünün yardımıyla bu okula tayin edilmiştir.

Edebi yaratıcılığa Baş Noraşendeyken başlayan Celil Memmedguluzade 1889 yılında burada ilk kalem tecrübesi olan “Çay Destgahı” dramını yazmıştır. Aynı yılda Noraşen okulunun öğrencileri ve öğretmenleri ile beraber bu dram tiyatro sahnesine koyulmuştur. Öğretmenliğini daha sonra Nehrem köyünde ikisınıflı okulda devam ettirmiş ve burada kız çocuklarının eğitim almalarını sağlamıştır. Edebi yaratıcılığını devam ettiren yazar hayatının Nehrem döneminde “Kışmış Oyunu” (1892), “Danabaş Kendi'nin Ehvalatları” (1894) adlı eserlerini yazmıştır. (Habibbayli, 2004: 7)

1895 yılında Moskovaya ve Petersburga seferi zamanı Sovyet imparatorluğu dahilindeki prosesleri izlemiş, hâlkını daha geniş ölçüde eğitime yönlendirmek için yollar aramış, latin alfabesine geçmek için konuşmalar yapmıştır.

Nehrem'de öğretmenlik yaparken 1896 yılında Hâlime Nağı kızı ile evlenmiş bu nikahdan da Münevver Memmedguluzade isminde kızı olmuştur. 1897 yılında Hâlime Hanım'ın vefatından sonra Celil Memmedguluzade bu okulda öğretmenliğini bitirmek zorunda kalmıştır.

İravan'da ve Nahçıvan'ın hukuk bürolarında çalıştığı zamanlar (1897-1903) çeşitli insanların hayat tarzlarını ve karakterlerini öğrenmesi hayatında derin izler bırakmış ve yazar meşhur “Poçt Gutusu” hikâyesini 1903 yılında burada yazmıştır.

Mirze Celil ikinci kez 1901 yılında Nazlı Hanım Kengerli ile evlenmiş lakin bu evlilik de kısa sürmüştür, 1904 yılında Nazlı Hanım vefat etmiştir.

Celil Memmedguluzade 1893 yılında Tiflis'e yerleşmiş ve Mehemmedağa Şahtahtlı'nın redaktörlük ettiği "Şark-i Rus" gazetesinde yazar kadrosuna dahil olmuştur. "Şark-i Rus" gazetesi kapandıktan sonra Celil Memmedguluzade gazeteci Ömer Faik Nemanzade ve tacir Meşedi Alesger Bağirov ile beraber Mehemmedağa Şahtahtlı'ya mahsus olan matbaanı almış ve çalıştırmışlardır. "Poçt Gutusu" hikâyesini 1905 yılında bu matbaada kitap hâlinde yayımlanmıştır. Celil Memmedguluzade'nin şah eseri olan "Molla Nesreddin" dergisi de burada yayımlanmıştır. Dergi 1917 yılına kadar Tiflis'te, 1921 yılında Tebriz şehrinde, 1922-1931 yıllarında Bakü'de yayımlanmış, mizah edebiyatının yükselmesinde rol oynamıştır.

1907 yılında Mirze Celil Karabağın meşhur hanlarından olan Ahmetbey Cavanşir'in kızı Hamide Hanımla evlenmiş ve bu nikahdan Midhat ve Anver isminde iki çocuğu olmuştur. Midhat Memmedguluzade Azerbaycan Teknik Üniversitesinin Hidrotekniki Kurgular bölümünü bitirmiştir. Anver Memmedguluzade ise Azerbaycan Tıp Üniversitesini bitirmiş, 1941-1945 yıllarında ikinci dünya savaşı zamanı Sovyet ordusunun içerisinde İrana gitmiş, hayatının geri kalan kısmını bu ülkede yaşamıştır.

XX yüzyılın başlarından itibaren yazar edebi yaratıcılıkla ard arda çalışmış, "Usta Zeynal" (1905), "Dellek" (1906), "İranda Huriyyet" (1906), "Fatma Hâla" (1906), "Gurbaneli Bey" (1906), "Kuzu" (1914), "Nigarançılıg" (1916), "Konsulun Arvadı" (1918) ve diğer eserleri onu küçük hikâyenin büyük ustası gibi tanıtmıştır. 1920-1921 yıllarında Güney Azerbaycan'ın Tebriz şehrinde yaşamış burada zor vaziyette "Molla Nasreddin" dergisinin 8. sayısının yayımlanması büyük başarı doğurmuştur. 1909 yılında yazdığı trajikomediyaya olan "Ölüler" eseri 1 Mayıs 1921 yılında Tebriz tiyatrosunda başarıyla gösterilmiştir. Bundan sonra Güney Azerbaycan'da realist-satirik edebiyat ve karikatür sanatı daha da gelişmiştir.

Sovyet döneminde de yazar bir çok eserler yazmaya devam etmiştir. Onun "Danabaş Kendi'nin Mektebi" piyesi, "Lenet", "Oyunbazlar" sahneçikleri (1921), "Deli Yığıncağı" (1926), "Yığincag" (1929), "Er" (1930) trajikomediyaları bu dönemin mahsulüdür. Yazarın son dram eserlerinde bu dönemin sert ideolojileştirilmiş siyasetine yer vermiştir. Sovyet döneminde kaleme aldığı "Şark Fakültesi", Tahıl hekimi", "Hamballar", "Şeir Bülbülleri", "Şehir ve Kend", "Goşa Balınc" ve başka hikâyeleri de vardır. 1927 yılında yazarın hikâyeleri "Belke de Gaytardılar" adlı

kitabında toplanmış ve yayınlanmıştır. Azerbaycan'ın hatıra edebiyatının şah eseri gibi değerlendirilen Celil Memmedguluzade'nin "Hatiratım"(1926) hatıratı da bu yıllarda yazılmıştır. Celil Memmedguluzade 4 Ocak 1932 yılında Bakü'de vefat etmiş ve Fahri Hiyaban'da defn edilmiştir.

1.5. Celil Memmedguluzade'nin Edebi Kişiliği

Mirze Celil, Azerbaycan edebiyatı tarihine demokratik, millî yazar, Azerbaycan ideolojisinin kurucularından biri, küçük hikâyenin büyük ustası, "Molla Nesreddin" (Hoca Nasreddin) dergisinin ve eleştirel realizmin kurucusu olarak dahil olmuştur. "Mirze" ifadesi Azerbaycan edebiyatında edebi yaratıcılıkla çalışanların isminin önüne ilave edilmiştir. Fakat bu kelime yüzlerce yazar arasında sadece bir kaç yazarın ismine konulmuştur. Mirze Feteli Axundzade, Mirze Şefi Vazeh, Mirze Alakber Sabir gibi bu şeref Celil Memmedguluzade'ye de bahşedilmiştir.

Yazar Azerbaycan edebiyatına yalnız millî istiklal düşünceleri getirmekle yetinmemiş, kendisi de şahsen milletin ve memleketinin istiklali için bir çok fedakarlıklar göstermiştir. O eserlerinde Azerbaycan halkının millî manevi kendini idrak etmesine, vatanının mükaddaratına, millîlik anlayışına, ana dilini geniş ölçüde kendi yerini bulmasına, önem verilmesine ve diğer meselelere üstünlük vermiştir. Yazarın fikrinde "*Vätän, vätän, vätän!*", *Dil, dil, dil!*, *Millät, millät, millät! Däxi bu dairälärdän kənar bəni-noi bəşär üçün özgä nicat yoxdur.*"

"Molla Nesreddin" dergisi yazarın şah eseridir. Celil Memmedguluzade aynı zamanda Azerbaycan'a karikatür sanatını getirmiştir. O geniş hâlk kitlesine hitap ettiği için, hâlkın büyük kısmının okuma yazma becerisinin olmadığını dikkat ederek "Molla Nasreddin" (Hoca Nasreddin) dergisinin bir kaç sayfasında renkli karikatürlere yer vermiştir. "Molla Nesreddin" yalnız Azerbaycan'da değil Doğuda da ilk renkli karikatür dergisidir. Derginin başlıca konularından biri yalancı ruhanilere inanan Azerbaycan hâlkını uykudan uyandırmaktı. Yazar burada uyuyan milletin her an bağımsızlığını alınabileceğini anlatarak hâlkını uyarmaktaydı.

Yazar "Danabaş Kendi'nin Ehvelatları" hikâyesi Azerbaycan edebiyatında edebi nesrin şah eseri sayılır. Eserin baş kahramanı Mehemmedhesen sadece Mirze Celil yaratıcılığında değil, Azerbaycan edebiyatında küçük adamın büyük edebiyata ilk geliyordu. Eserin Hudayar Bey karakteri o dönemdeki sosyal adaletsizliği, haksızlığı genelleştirilmiş biçimde anlatan, gerçek karakter gibi iz bırakmıştır. Tüm zorluklara

rağmen, “*Goy Xudayar b y angırsın tayını tapsın*” gibi sert konuşmasıyla eserdeki Zeyneb karakteri Azerbaycan edebiyatında ilk cesaretli kadın karakteridir

Azerbaycan edebiyatında küçük hik yenin b y k kurucusu Celil Memmedguluzade “Poçt Gutusu” ve “Usta Zeynal” hik yelerinde XX yy.ın bařlarındaki durumu, saf, cahil insanların, din adamlarının karakterlerini yaratmıř, mill  uyanıř ve eđitime olan zarurute bu hik yelere yansıtılmıřtır.

Mill  dramaturgiya’nın esasını koymuř Mirze Feteli Axundov’dan farklı olarak, Celil Memmedguluzade’nin komediyaları trajik özellikler tařımaktadır. İlk dram eseri olan “Çay Desgahı” Azerbaycan edebiyatında ilk alegorik ve manzum dram eseridir. Azerbaycan dramaturgiya’sının benzersiz  rneđi olan “ l ler” eseri Müslüman-Türk dünyasında ceh let ve batıl inancın esaretinden kurtulmak için yazılmıř trajikomedidir. Yazarın 1920 yılında řuřa’da kaleme aldđđı “Kamaa” piyesi Azerbaycan Ermeni münakařası dönemindeki olaylardan bahsedilmiřtir. Azerbaycan edebiyatında Karabađ münakařasına hasredilmiř ilk eserdir. Bu dönemde Karabađda yařayan yazar eseri kendi řahsi hayati gözlemleri esasında yazmıřtır. “Anamın Kitabı” trajikomediyası vatanına, diline bađlılık, bađımsızlık ve birlik, mill  istiklal uđruna yazılmıř eserdir. Celil Memmedguluzade bu eserle Azerbaycan ideolojisinin kurucusu olduđunu ispat etmiřtir.

Celil Memmedguluzade’nin vefatından sonra yazarın eserlerinin yayınlaması bir kaç ařamadan geçirilmiřtir. Habibulla Samedzade “Danabař Kendi’nin Ehvalatları” ve “Deli Yıđıncađđı” eserlerinin el yazmalarına ulařıp, 1936-1938 yıllarında ayrı ayrı kitap h linde yayınlamıřtır. O, Celil Memmedguluzade’nin eserlerini komediyalardan ve hik yelerden ibaret iki cildini de hazırlamıř, 1936 yılında eleřtirici Ali Nazım’ın m kaddimesi ile okuyuculara tanıtılmıřtır. Daha sonra 1947 yılında Aziz Mirehmedov ile birlikte “Eserlerin” in üçüncü cildini de toplamıř ve böylelikle bu yayın tamamlanmıřtır. “Molla Nesreddin” dergisinin yeniden tekrar yayını, Celil Memmedguluzade ve Hemide Hanım’ın mektuplarını kitap h linde hazırlanmasında Azerbaycan Mill  Elmler Akademiyası’nın Muhabir  yesi Aziz Mirehmedov’un hizmeti olmuřtur. Profesör Aziz řerif yazarın eserlerini Rusça’ya geçirmekle yarım asırdan çok çalıřmıřtır. Mirze Celil ile ilgili en önemli objektif, deđerli eserleri Azerbaycan’ın tanınmıř yazarı Mir Celal Pařayev yazmıřtır. Profesör Mir Celal farklı yıllarda Celil Memmedguluzade’nin eserlerinin üçüncü cildinin (1947), “Danabař Kendi’nin Ehvalatları” (1953) ve “ l ler” hik yelerinin ayrıca kitap h linde

yayınlanmasında oldukça büyük hizmeti olmuştur. Mirze Celil'in eserlerinin yayınlanması ile ilgili ikinci aşama XX. yy.ın 80. yıllarından itibaren başlanmıştır. Fakat bu dönemde Azerbaycan'da yaranmış zorluklar nedeniyle yazarın eserlerinin yayınlanması arka plana geçmiş, yalnız 1986-1991 yıllarında "Mekteb Kitabxanası" adlı küçük hacimli kitabı okuyuculara iletilmiştir.

Yazarın edebi mirasının yayınlanması konusunda tanınmış devlet adamı Haydar Aliyev'in önderliği ile 1994 yılında Celil Memmedguluzade'nin 125. yıldönümünden sonra başlanmıştır. Bu dönemden itibaren yazarın bir sıra yeni ve esaslı eserleri ortaya çıkmış, yazarın bir sıra dram eserleri bu dönemde tiyatroya koyulmuştur.

1.6. Danabaş Kendi'nin Ehvalatları Hikâyesi

Celil Memmedguluzade bu hikâyesini 1894 yılında Nehrem'de yazmıştır. Hikâyede yazarın temel eleştirisi toplumsal yapı ve onu yetiştirdiği başına buyruklu ve batıl inançtır. Hikâyede yazar alçaltılan ve kendi haklarını talep etmekten çekinen insanların dertlerini ifade ederek onların neden bu duruma düştüklerinin sebebini göstermiştir. Yazar bu eserde bir köyün simasında bütün bir ülkenin gerçekçi bir resmini ortaya koymuştur.

Annesi Kerbelayı İsmayıl ile evlendikten sonra Hudayar Bey köyün muhtarı olması, muhtar olduktan sonra her işi sahtekarlık, düzenbazlıkla yapması, mahkeme reisinin sahte rapor hazırlaması yazarın o dönemdeki toplumsal yapının yetiştirdiği başına buyruklu, sosyal adaletsizliği, haksızlığı hikâyeye yansıttığını görüyoruz.

Bu köyde insanlar dünyadan ve asrın yeni kanunlarından habersiz yaşamaktadır. Hikâyenin baş kahramanı Muhammedhasan Amca'nın örneğinde de görüldüğü gibi hayatın ızdırablarıyla yüz yüze kalan, hakları çiğnemiş, lakin onurlarını koruyan sıradan insanların hikâyesidir.

Hikâyenin baş kahramanlarında olan Zeynep örneğiyle o dönem Azerbaycan kadınlarının dünyadaki cehaletini göstermiştir. Yazar Zeynep'in akıbetini, acısını kaleme almakla kadına karşı şiddeti, zenginlerin kendi isteklerini gerçekleştirmek için her tür etik olmayan kurallara başvurmalarını hikâyeye yansıtmıştır.

1.7. Danabaş Kendi'nin Ehvalatları Hikâyesinin Özeti

Muhammedhasan Amca köyün önemli şahıslarından biri, elli dört, elli beş yaşlarında fakir bir adamdır. Tek isteği bir gün Kerbela'ya ziyaret etmek olan

Muhammadhasan Amca kendisine eşek alır. Muhammadhasan Amca bir gün komşularıyla Kerbela'yı ziyaret ile ilgili sohbet ederken, köyün muhtarı olan Hudayar Bey şehre gitmek için köyün reisi eşeği istediği yalanını söyleyerek Muhammadhasan Amca'nın eşeğini ister. Bir gün Muhammadhasan Amca, köyün muhtarı Hudayar Bey'in öfkesinden çekindiği için eşeğini ona vermek zorunda kalır. Muhammadhasan Amca'nın oğlu Ahmet bu durumu hoş karşılamasa da babasının eşeği vermesine engel olamaz. Hudayar Bey'in eşeği almakta aslı amacı merhum arkadaşı Kerbelayı Haydar'ın eşi Zeynep ile evlenmek için şehre gidip Kadı Efendi ile görüşmektir. Bir zamanlar iyi arkadaş olan Kerbelayı Haydar ile Hudayar Bey doğduklarında çocukları Veligulu ve Gülsüm için nişan sözü verirler. Kerbalayı Haydar öldükten sonra tüm mal varlığı Zeynep ve çocuklarına kaldığından Hudayar Bey Zeynep ile evlenmek ister. Lakin Zeynep'in Hudayar Bey ile evliliğe rızası olmadığı için Hudayar Bey Veligulu ve Gülsüm için verdiği nişan sözünü tutmaz. Hudayar Bey'in kızı Gülsüm'e aşık olan Veligulu annesi ile bu yüzden düşman olur, annesine ne pahasına olursa olsun Hudayar Bey'in şartını kabul etmesini söyler.

Kadı'nın evli bir kadını başka bir adama nikahlandığına şahit olan Hudayar Bey, Zeynep ile evlenmek için bu Kadı ile görüşmeye şehre gider. Kadı iki kalıp şeker, çay ve sahte şahitler ile bu durumu kabul eder. Böylelikle Kerbelayı Sebzali'nin ve Kerbelayı Gafar'ın şahitliği, köyün bekçisi Kasımalı'nin vekilliği ile Hudayar beyle Zeynep'in nikahı kıyılır. Tüm işlerini sahtekarlıkla yürüten Hudayar Bey bu nikahtan habersiz olan Zeynep'in gözünü korkutmak için mahkeme reisinden sahte bir belge alır.

Zeynep Hudayar Bey ile evine geldikten sonra gün yüzü görmez günlerce aç, sussuz kalır. Kızı Fizze öldükten sonra Zeynep, Hudayar Bey'den boşanmak ister. Hudayar Bey bunu sadece bir Kerbelayı Haydar'dan kalan tüm mal varlığını ona devretmekle bu şartı kabul edeceğini söyler. Zeynep bu şartı kabul ederek evden ayrılır, fakat Zeynep başkasıyla evlendiğinde mal varlığı talebinde bulunur diye Hudayar Bey Zeynep'i boşamaz. Zeynep evi terk ettikten sonra Hudayar Bey'in ilk eşi Şeref vefat eder, Hudayar Bey arkadaşı Kasımalı'nin on dört on beş yaşındaki kız kardeşiyle evlenir. Bu evlilik kızı Gülsüm'ü Kasımalı'ye vermesiyle gerçekleşir. Hudayar Bey sadece Zeynep ve eşi Şeref Hanım'ın ocağına ateş düşürmemiş, Muhammadhasan Amca'nın ocağına da ateş düşürmüştür. Hudayar Bey Kadı Efendi'ye iki kalıp şeker vermek için Muhammadhasan Amca'nın eşeğini satar.

Böylelikle ne Muhammadhasan Amca Kerbela'yı ziyaretine gidebilmiş, ne de oğlu Ahmet eşeğine kavuşabilmiştir. Bu olaydan sonra Ahmet hastalanarak ölmüş, annesi İzzet Hanım oğlunun acısına dayanamayıp kısa süre sonra o da vefat etmiştir.

Hikâyenin sonunda Hudayar Bey'in yeni evliliğinden Hoşkadem isminde kızı doğar, Zeynep tüm mal varlığını Hudayar Bey'e verip çocuklarıyla eski evine döner. Muhammadhasan Amca ise bir gün bir satıcının elinde eşeğini görür ve onu geri alır.

1.8. Söz Dizimi

Türkiye Türkçesinde farklı terimlerle adlandırılan söz dizimi ilgili görüşler şöyledir:

Zeynep Korkmaz'ın Gramer Terimleri Sözlüğü kitabında cümle bilgisi terimiyle adlandırdığı söz dizimiyle ilgili tanımı şöyledir: *“Bir dilde, kelimelerin, kelime gruplarının cümle ve söz içindeki görevlerini, birbirleriyle olan ilişkilerini, sıranışlarını ve cümle türlerini inceleyen bilim dalıdır”*. (Korkmaz, 1992: 33)

Leyla Karahan Türkçenin Söz Dizimi adlı eserinde söz dizimini, *“Yargısız bir anlatım birimi olan kelime grupları ile yargılı bir anlatım birimi olan cümlelerin yapısı, işleyişi, görevleri ve anlam özellikler”* olarak tanımlar. (Karahan, 2018: 9)

Hacı İbrahim Delice Türkçe Sözdizimi adlı çalışmasında söz dizimini, *“Bir kelimenin veya bir kelime öbeğinin bir diğer kelime veya bir kelime öbeğinin bir diğer kelime veya kelime öbeğiyle birleşme durumlarını inceleyen dilbilim dalı”* olarak tanımlamaktadır. (Delice, 2003: 15)

Mehmet Özmen Türkçenin Sözdizimi adlı eserinde tanımı şu şekildedir: *“Cümleyi ve kelime gruplarını oluşturan kuralları, kelimelerin bir araya gelme koşullarını, kelimeler ve cümle öğeleri arasındaki ilişkiyi inceleyen dilbilgisi dalına sözdizimi denir.”* (Özmen, 2013: 3)

Tuncay Böler Türkiye Türkçesi Söz Dizimi adlı kitabındaki görüşüne göre söz dizimini şu şekilde tanımlamaktadır: *“Kelime gruplarının cümle ve söz içindeki görevlerini, birbirleriyle olan ilişkilerini, sıranışlarını ve cümle türlerini inceleyen dil bilgisi dalına söz dizimi denir”*. (Böler, 2019: 15)

Türkiye Türkçesindeki *söz dizimi* Azerbaycan Türkçesi dilbilgisinde *sintaksis* kavramıyla ifade edilmektedir.

Müasir Azərbaycan Dili sentaks kitabında söz dizimiylə ilgili tanım şöyledir: “*Sintaksis yunan sözcüğü olup, birləşmə, kurulma, tertibat anlamındadır. Sintaksisin ana konusu kelime ve cümleler arasında ilişki, kelime ve cümlenin birləşməsi, bağlılıqdır. Kelime arasında ilişki, bağlılık sonucunda iki sintaktik vahid oluşur: kelime qrupları(söz birləşmələri) ve cümleler.*” (Abdullayev, vd., 2007: 5-21)

G.Ş. Kazımov Müasir Azərbaycan Dili Sintaksis adlı eserində dil bilgisini birləşən olan sintaksisi (sentaks) kelimələrin **söz birləşməsi** (kelime qrupu) və cümle şəklində, cümələrin mətn şəklində ilişkilənməsi qanunlarından bəhs edən bir ilmlər olaraq ele almaktadır. (Kazımov, 2007: 3)

Kelime qruplarında və cümledeki sözcüklər birləşmələriylə iki baxımdan bağlı olurlar: 1) semantik 2) qrammer baxımından.

1) Semantik baxımında bağlılıq. Semantik bağlılıq kelime qruplarında və cümələrdəki kelimələr arasındakı anlam, obyektiv aləmdəki nəsələrlə, onların fərqli xüsusiyyətləri arasındakı əlaqədir. Semantik bağlılıq 4 türe ayrılır:

a. **Predikativ bağlılıq.** Ad ilə eylem arasındakı əlaqədir: *O gəlir. Tələbə gəlirdi.*

b. **Obyektiv bağlılıq.** Burada nesnə ilə eylem arasındakı əlaqə diqqətə alınır: *kitabı oxumaq, gələmi almaq, məqaləni yazmaq*

c. **Atributiv bağlılıq.** Nesnə ilə onun fərqli əlaməti, xarakteri və keyfiyyəti arasındakı əlaqədir: *goca kişi, ağ paltar*

d. **Relyativ bağlılıq.** Eylemlə onun tarzi, yeri, səbəbi, şərti arasındakı əlaqədir: *yavaş gəlmək, təəccüblə baxmaq, sevincindən ağlamaq*

2) Kelimələr arasında qrammer bağlılıq. Qrammer bağlılıq sözcüklərin morfoloji yolla dəyişməsi və sentaks yolla birləşməsidir. Kelimələr arasındakı qrammer bağlılıq ikiye ayrılır: *Tabəsizlik əlaqəsi (bağımsızlıq) və tabelilik əlaqəsi(bağlılıq)*

1) **Tabəsizlik əlaqəsi (bağımsızlıq).** Burada sözcüklər bir biriylə bağlı olur. Lakin bu bağlılıq bağımsızlıq yolla oluşur. *Tabəsizlilik əlaqəsi* bağımsız birləşik cümlelər, həcins hitaplar, həcins cümle ögələri (bağlama zarf fiili) arasında bağlanılır.

2) **Tabelilik əlaqəsi (bağlılıq).** Kelime qruplarının əsas (tamlanan) və əsl (tamlayan) unsurları, cümlənin əyni türdən olmayan unsurları birləşmələriylə **bağlılıq**

yoluyla bağlanır. **Bağlılık** zamanı iki taraf olur. Taraflardan biri esas, diğeri tamlayan taraflardır. **Bağlılık** bağlılığın da 3 türü vardır:

a) **Yanaşma älagäsi.** Yardımcı unsurun aslı unsura anlam ve tonlanma ile bağlanmasıdır. Yanaşma ilişkisi zamanı birleşmenin tamlayan unsuru (tamlayan) yanaşan, tamlanan unsuru (tamlanan) ise yanastandır. Yanaşma bağlılığın tamlanan unsuru isim ve fiilden oluşur. Tamlayan unsuru ise isim, sıfat, zarf, sayı, zamir, sıfat-fiil, zarf-fiillerden oluşur. Yanaşmanın iki türü vardır: *tam yanaşma* ve *tam olmayan yanaşma*. *Tam yanaşmada* esas ve aslı taraflar arasında dahil olan sözcükler yalnız yanaşma ilişkisinde olur. “İsim+isim”, “sıfat+isim”, “sayı+isim”, “zamir+isim”, “sıfat-fiil +isim” yapıları yanaşma tam yanaşmadır:

Mektebdeki hadise

mektebdeki hemin hadise

mektebdeki hemin iki hadise

mektebdeki
hemin *hadise*
iki

Tam olmayan yanaşma zamanı ise yanaşılan ile yanaşan arasında uzlaşma, idare bağlılıklı kelimeler girer.

b) **Uzlaşma älagäsi:** Tamlayan unsurun esas tarafa şahsa ve miktara göre uzlaşmasıdır. Yanaşmadan farklı olarak uzlaşma ilişkisinde ilk önce esas taraf sonra tamlayan taraflaşmaktadır. Bu ilişki özne ile yüklem arasında, isim tamlamasının tarafları arasındadır:

Män(esas) gäldim(aslı)

Sänin(esas) kitabın(aslı)

İdarä älagäsi: Tamlanan unsurun talebine göre tamlayan unsuru ismin hâl eklerini kabul ederek değişmesine *idare älagäsi* adlanır. *İdarä älagäsi* objektif ve relyatif ilişkili birleşmenin tarafları arasındadır. Tamlanan taraf çoğu zaman fiildir.

KELİME GRUPLARI (SÖZ BİRLÄŞMÄLÄRİ)

Türkiye Türkçesinde kelime grupları ile ilgili farklı sınıflandırmalar ve tanımlar yapılmıştır.

Tahsin Banguoğlu belirtme öbekleri başlığında incelediği kelime gruplarını 1. Adtakımları; 2. Sıfattakımları, 3. Zarf Öbekleri; 4. Takı Öbekleri; 5. Çekim Öbekleri (A. İsim Öbekleri; B. Fiil Öbekleri); 6. Bağlam Öbekler; 7. Yanaşma Takımları (A. San Öbekleri; B. Ayama ve Soyadı Öbekleri; C. Künye ve Mâhlas); 8. Katma Öbekleri (A. Ünlem Öbekleri, B. Saplama Öbekleri) şeklinde sınıflandırma yapmaktadır. Banguoğlu'nun tanımına göre bu öbekler, “Bir kelime başka bir kelimenin taşıdığı kavramı daha yakından belli etmek için kullanılmıştır.” (Banguoğlu, 2015: 497)

Muharrem Ergin kelime grubunu, “Birden fazla kelimeyi içine alan, yapısında ve manasında bir bütünlük bulunan, dilde bir bütün olarak muamele gören bir dil birliği” olarak tanımlar ve sınıflandırmasını şu şekilde yapar : 1.Tekrarlar , 2. Bağlama grubu, 3.Sıfat Tamlaması, 4.İyelik gurubu ve isim tamlaması, 5.Aitlik grubu, 6.Birleşik isim, 7. Birleşik fiil, 8. Ünvan grubu, 9.Ünlem grubu, 10.Sayı Grubu, 11.Edat grubu, 12.Genitif, Datif, Lokatif, Ablatif Grupları, 13.Fiil Grubu, 14.Partisip Grubu, 15.Gerundium Grubu, 16.Kısaltma Grupları, 17.Akkuzatif Grubu. (Ergin, 2009: 374)

Zeynep Korkmaz’a göre kelime grupları, “Cümle içinde kavramlar arasında ilişki kurmak üzere birden çok kelimenin belirli kurallarla yanyana getirilmesinden oluşan, yapı ve anlamdaki bütünlük dolayısıyla cümle içinde tek bir nesne veya hareketi karşılayan ve herhangi bir yargı bildirmeyen kelimeler topluluğudur.” (Korkmaz, 1992: 100)

Günay Karaağaç Türkçenin Söz Dizimi kitabında kelime söz öbeği başlığında incelediği kelime gruplarını yapımlık ve çekimlik söz öbekleri olarak ikiye ayırmaktadır. Karaağaç yapımlık söz öbeklerini 1.Fiilimsi Öbekler 2.Kısaltma Öbekleri, 3.Sayı Öbekleri, 4.Birleşik Fiil Öbekleri, 5.Yineleme Öbekleri, 6.Aitlik Öbekleri, 7.Bağlama Öbekleri, 8.Özel Ad Öbekleri, çekimlik öbeklerini ise 1.İlişkilendirme Öbekleri (İsim Tamlaması, İyelik Öbeği, İlgi Hâli Öbeği), 2.Nitelendirme Öbekleri (Sıfat Tamlaması) olarak sınıflandırmaktadır. (Karaağaç, 2017: 160)

Leyla Karahan Türkçede Söz Dizimi adlı eserinde kelime grubunu, “Bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği. bir durumu, bir hareketi karşılamak veya belirtmek, pekiştirmek ve nitelemek üzere, belirli kurallar içinde yan yana dizilmiş kelimelerden oluşan yargısız dil birimi” şekilde tanımlar. Karahan kelime gruplarını, 1.İsim Tamlaması, 2.Sıfat Tamlaması, 3.Sıfat-Fiil Grubu, 4.İsim-Fiil Grubu, 5.Zarf-Fiil

Grubu, 6.Tekrar Grubu, 7.Edat Grubu, 8.Bağlama Grubu, 9.Unvan Grubu, 10.Birleşik İsim Grubu. 11.Ünlem Grubu, 12.Sayı Grubu, 13.Birleşik Fiil, 14.Kısaltma Grupları olarak sınıflandırmaktadır. (Karahan, 2018: 39)

A.N. Baskakov Çağdaş Türkçede Kelime Grupları isimli eserinde kelime gruplarını 1. Basit Kelime Grupları (İsimli Kelime Grupları; Fiilli Kelime Grupları); 2. Zincirleme Kelime Grupları (İsimli, Üç Ögeli Kelime Grupları; Fiilli, Üç Ögeli Kelime Grupları); 3. Çok Ögeli Kelime Grupları başlıkları altında incelemektedir. (Baskakov, 2011: 3)

Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli belirtme grupları olarak adlandırdıkları kelime gruplarını şu başlıklar altında incelemektedir: 1. İsim Tamlaması ve İyelik Grubu (A. Belirtili İsim Tamlaması, B. Belirtisiz İsim Tamlaması, C. Eksiz Tamlama); 2. Sıfat Tamlaması; 3. Birleşik İsim Grubu; 4. Tekrar Grubu (A. Aynen Tekrarlar, B. Eş ve Yakın Anlamlı Kelimelerle Kurulan Tekrarlar, C. Zıt Anlamlı Kelimelerle Kurulan Tekrarlar, D. Pekiştirmeli Tekrarlar); 5. Aitlik Grubu; 6. Edat Grubu; 7. Unvan Grubu; 8. Birleşik Fiil Grubu ; 9. İsim-Fiil Grubu; 10. Sıfat-Fiil Grubu; 11. Zarf-Fiil Grubu; 12. Sayı Grubu; 13. Ünlem Grubu. (Özkan ve Sevinçli, 2008: 17-89)

Azerbaycan Türkçesinde “*söz birləşmələri*” olarak adlanılan dilbilgisi kitaplarında kelime gruplarını, iki ve daha artık bağımsız kelimenin anlam ve gramer bakımından birleşmesinden oluşan, yargı bildirmeyen dil birimi olarak tasnif edilmektedir. (Hâلیلov, 2017: 26) *Söz birləşmələrinin* unsurlarından biri esas, diğeri aslı tafafdır. Esas taraf bağımsız, tabe eden taraf, tamlayan taraftise tabe olan taraf da adlanmaktadır: *dağ havası, kitab oxumağ, dəmir gapı* gibi birleşmelerde birinci taraf aslı, ikinci taraf esas taraftır. Azerbaycan Türkçesinde *söz birləşmələr* 3 sınıfa ayrılmaktadır:

1. Tarafların leksik-semantik karakterine göre
2. Yapısına göre
3. Tamlayan unsurun unsurlarına göre

1. Tarafların leksik-semantik karakterine göre *söz birləşmələri* ikiye ayrılır: *sabit söz birləşməsi, sərbəst söz birləşməsi*

a. *Sabit birləşmələr* tarihen yaranmış ve oluşmuştur. Bu birleşmenin özelliği tarafların birisi veya her ikisi mecaz anlamda olmasıdır: *bel bağlamağ, zəhləsini*

tökmäk, älä salmag. Bu birleşmeler dilde **frazoloji birleşmeler** (deyimleşmiş yapılar) şeklinde adlandırılır.

b. Serbest birlaşmälär tarafları gerçek anlamdadır, *sabit birlaşmälärdän* farklı olarak dilde hazır bir şekilde bulunamaz: *evä gäländä, oxumağın faydası, taxıl tarlası.*

1. Söz *birlaşmäläri* yapısına göre ikiye ayrılır: *basit (sade) ve müräkkäb (birleşik).*

a. Sadä(basit) söz birlaşmäläri. Bu birleşmeler iki bağımsız kelimenin anlam ve gramer bakımından birleşmesi yoluyla oluşur: *evin gapısı, täläbänin kitabı, mäktäb direktoru.*

b. Müräkkäb(birleşik) söz birlaşmäläri. *Müräkkäb birlaşmälär* iki ve daha artık kelimenin birleşmesinden oluşur. *älindäki o(ty) säbät(tn), dünänki hämin gäribä(ty) hadisä(tn)*

2. Tabe eden tarafın, yani ana unsuruna göre *söz birlaşmäläri* üçe ayrılır.

A. *İsmi birlaşmälär*

B. *Feili birlaşmälär*

C. *Zärf birlaşmäläri*

A. **İsmi birlaşmälär.** *İsmi birlaşmälär* ana unsur adlarla ifade olunan birleşmelerdir. *İsmi birlaşmälär* iki yolla oluşur: analitik yolla ve sentetik yolla

1) Analitik yolla oluşan **ismi birlaşmälär**de ek kullanılmaz: *gözäl häyat, üç dost.*

2) Sintektik yolla oluşan **ismi birlaşmälär** ise her iki unsur ek kabul eder: *evin gapısı, dağın havası, mäktäb direktoru.*

İsmi birlaşmälär iki gruba ayrılır:

1) *Täyini söz birlaşmäläri*

a. I növ täyini söz birlaşmälär. Bu birleşmenin tarafları eksiz birleşir. Tamlanan unsur isim veya adlaşmış isimden, tamlayan unsur ise isim, sıfat, sıfat-fiil, sayı, zamirden oluşur: *ağlayan uşag, beş дәftär, bu adam, yaxşı insan, dämir gapı.*

b. II növ täyini söz birlaşmälär. Tamlayan unsur belirsiz ilgi hâli, tamlanan unsur iyelik eki kabul eden kelime grubudur: *dağ havası, alma ağacı, ana gucağı.*

c. **III növ təyini söz birləşmələr.** Tamlayan unsuru ilgi hâlinde olup, tamlanan unsuru iyelik eki kabul eden birləşmədir: *şəhərin mərkəzi, insanların taleyi.*

2) *Təyini söz birləşmələrinə daxil olmayan ismi birləşmələr.* Bu birləşmənin ana unsuru isim veya adlaşmış isimle ifadə edilir. Bu *isim birləşmələr* 4 türe ayrılır:

a. Bu birləşmələrin tamlayan unsuru, *yəni ikinci tərəfi -lı* ekli türemiş sıfatla, birinci tərəfi iyelik ekiylə oluşmaktadır: *əlləri bağı, gözü yaşlı, durna gözli.*

b. Tərəflərinin çekim ekim olmasına görə bu birləşmə 4 türe ayrılır:

1. Tamlayan unsuru yönəlmə hâlinde bulunan kelimələrlə ifadə edilənlər: *gələcəyə inam, anaya məhəbbət, düşməyə nifrət.*

2. Tamlayan unsuru bulunma hâlinde bulunan kelimələrlə ifadə edilənlər: *gözlərdə intigam, əlində süpürgə.*

3. Tamlayan unsuru ayrılma hâlinde bulunan kelimələrlə ifadə edilənlər: *dəmərdən gapı, cəbhədən xəbər, gızıldan kəmə.*

4. İkinci tərəfi yönəlmə hâliylə, birinci tərəfi ayrılma hâlinde olan birləşmələr: *sahədən axşama, başdan ayağa, dənizlərdən dənizlərə.*

c. Her iki tərəfi sayıylə ifadə olunanlar: *beşdə bir, yüz əlli.*

d. Bu birləşmələr edatlar yoluylə da oluşurlar: *bıçaq kimi iti, kəndə sarı yol, mənim kimi tələbə.*

e. Bu ismi birləşmənin digər qrupu ilaveli birləşmələrdir. Bir kelime ilə ona ait ilavenin birləşməsindən oluşən kelimələr: *mühəndis-geolog, maşın-traktor.*

B. Feili birləşmələr. Tamlananı fiillərdən oluşən birləşmələrdir. Fiili birləşmələr tamlayanın türünə görə üç yolla oluşur:

1) Tamlananı isim-fiil olan birləşmələr: *tamaşaya baxmaq, gec getmək, yoldan gəyitmaq.*

2) Tamlananı sıfat-fiil olan birləşmələr: *şəhərdən gələn, yoldan keçən, atadan-babadan gələn, məktub oxuyan.*

3) Tamlananı zarf-fiil olan birləşmələr: *evə gəyidəndə, kitab aləndə, dünyə durduqca, uşaqlar gülərkən.*

Yardımcı unsuruna, yani tamlayanına göre bu birleşme üçe ayrılır:

1. **Ad + Fiil oluşan birleşmeler.** Bu birleşmenin tamlayan unsuru adlarla ifade edilir ve aşağıdaki türleri vardır:

a. **Yalın hâli fiili birleşmeler:** *bahar gäländä, dârs başlanarkän, sän danışanda.*

b. **Belirtme hâli fiili birleşmeler:** *yazını yazmag, kitab alanda.*

c. **Yönelme hâli fiili birleşmeler:** *şähärä gäländä, filmä baxanda, işä başlamag.*

d. **Bulunma hâli fiili birleşmeler:** *şähärdä yaşayan, kitabda yazılan, älindä tutduđu.*

e. **Ayrılma hâli fiili birleşmeler:** *işdän gäländän, gecädän galan, acından ölmäk.*

2. **Fiil +Fiil oluşan birleşmeler.** Bu birleşmenin yardımcı unsuru zarf-fiilden, ana unsuru genellikle isim-fiil, zarf-fiil ve sıfat-fiilden oluşur: *gäländä görmäk, oxuya-oxuya gäzmäk, susub durmag.*

3. **Zarf+Fiil oluşan birleşmeler.** Yardımcı unsuru zarfdan oluşan birleşmelerdir: *sevinclä danışmag, geriyä çäkilmäk, tez-tez getmäk.*

G.Ş. Kazımov *Müasir Azərbaycan Dili Sintaksis* adlı eserinde fiili birleşmeleri taraflar arasında sintaks ilişki usüllerine göre üç gruba ayırır: (Kazımov, 2007:)

I. **Koordinativ fiili birleşmeler.** Bu gruba dahil olan fiili birleşmelerin yardımcı unsuru yalın hâlde olur ve ana unsura prosodik vasıtalarla ve kelime sırasının yardımıyla ilişkilendirilir. Fiili birleşmelerin bu bölümü subject ilişkili birleşmelerdir: *sän alan, biz deyän, män demäklä vd.*

II. **Yanaşma bağlamlı fiili birleşmeler.** Bu gruba dahil olan fiili birleşmelerin tamlayan unsuru yükleme hâlinde olan isim ve adlaşmış kelimelerden, şahıssız fiillerden ve bazı zarflardan oluşur: *kitab vərəglämäk, yer gazanda, tez-tez äsäbläşän, asta adımlayan, gaçanda yıxılan, görüşändä soruşmag vd.*

III. **İdare bağlamlı fiili birleşmeler.** İsmi yönelme, yükleme, bulunma ve ayrılma hâllerinde olan adlar, sıfat-fiil, isim-fiil ve bazı zarflar sıfat-fiil, zarf-fiil ve isim-fiillerle ilişkilendirilerek bu grubu oluştururlar: *dağlara galxanda, gurmızını xoşlayan, oxumağa getmäk, çalışanları mükafatlandırmag, iräliyə baxmag, meşädä otlayan.* (Kazımov, 2007: 57)

C. Zarf Birleşmeleri. Ana unsuru zarftan oluşan birleşmelerdir. Bu birleşmenin tamlayan unsuru genellikle yer, zaman, tarz zarflarından oluşur. Zarf birleşmeleri de ikiye ayrılmaktadır:

- 1) Zarf+ zarf şeklinde olan birleşmeler: *bir az tez, çok geride, oldukça yavaş.*
- 2) İsim+zarf şeklinde olan birleşmeler: *hamıdan tez, dostlardan uzag.*

2. KELİME GRUPLARI

2.1. İsim Tamlaması

Türkiye Türkçesinde isim tamlaması ile ilgili görüşler şu şekildedir:

Muharrem Ergin *iyelik grubu ve isim tamlaması* başlığı altında incelediği isim tamlamasıyla ilgili görüşü şu şekildedir: “İki isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur. Bir nesnenin başka bir nesnenin parçası olduğunu, bir nesnenin başka bir nesneye ait bulunduğunu veya bir nesnenin başka bir nesne ile tamamlandığını ifade etmek için bu kelime grubuna baş vurulur.” (Ergin, 2009: 381)

Leyla Karahan isim tamlamasını şu şekilde tanımlar: “İyelik ekli bir isim unsurunun, iyeliğin işaret ettiği bir başka isim unsuruyla kurduğu kelime grubudur. Bu kelime grubunda iki isim usuru aitlik, içinde bulunma, sınırlandırma, belirtme vb. anlam ilgileri çerçevesinde birbirine bağlanır.” (Karahan, 2018: 42)

Günay Karaağaç’ın tanımı şu şekildedir: “ Bir ismin bir başka isimle ilişkilendirildiği söz öbeğidir. İsim tamlamasının ilk ögesi tamlayan, ikinci ögesi tamlanan öge durumundadır.” (Karaağaç, 2017: 209)

Mehmet Özmen’nin isim tamlamasıyla ilgili tanımı şöyledir: “Birincisi tamlayan ikincisi tamlanan olan peş peşe gelen iki isim, isimsi veya isimlikten oluşur. İlgili durumunda olan bulunan tamlayan, ekli veya eksiz olabilir. Tamlanan ise, üçüncü kişi iyelik ekini alır.” (Özmen, 2013: 55)

Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli tanımları şu şekildedir: “İki veya daha çok ismin sahiplik, tahsis tür, cins vb. Nitelikleri belirtmek üzere özel bir biçimde birleşmesinden oluşan kelime grubuna isim tamlaması denir”. (Özkan ve Sevinçli, 2008: 17)

Bilâl Aktan’ın tanımı şu şekildedir: “İyelik ekli bir isim unsurunun, iyeliğin işaret ettiği bir başka isim unsuruyla kurduğu kelime grubuna isim tamlaması denir.” (Aktan, 2009: 9)

Azerbaycan Türkçesinde isim tamlamasıyla ilgili görüşler şu şekildedir:

Azerbaycan Türkçesinde isim tamlaması *ismi birləşmələr* grubun içinde yer alan *II və III növ təyini söz birləşmələri* kavramı ile karşılanmaktadır. *İsmi birləşmələri* ana unsuru adlarla veya adlaşmış kelimelerle ifade edilen birleşmelerdir. (Abdullayev, vd., 2007: 46)

Gazanfer Kazımov Müasir Azərbaycan Dili Sintaksis kitabında *ismi birləşmələrlə* ilgili tanımı şöyledir: “*Tamlananı adlarla oluşan birləşmələr ismi birləşmələrdir.*” Kazımov *ismi birləşmələrin* bir kısmının substantiv, bir kısmının ise atributiv olduğu görüşündedir. (Kazımov, 2007: 43)

1) İsmi birləşmələrin bir kısmı tamlananı isimler veya adlardan oluşur bu tür birləşmələr substantiv birləşmələrdir: *daş divar, uca çinar, iki il, uzagdan mektublar, çiçəyin ätri*

2) Tamlananı sıfatla ifade edilen birləşmələr ise atributiv birləşmələrdir: *durna gözlü, gözləri açıq, hamıya məlum, gapısı örtülü.*

Kazımov tarafları arasında sentaks ilişki usullerine göre *ismi birləşmələri* şu şekilde sınıflandırır. (Kazımov, 2007: 43-46) :

1. ***Yanaşma əlagəli ismi birləşmələr.*** İsmi birləşmələrin bu türündə tamlayan taraf tamlanan tarafa yanaşır. Bu zaman birinci unsur, yani tamlayan hiç bir ek kabul etmez, lakin tamlanan taraf hâl ve aitlik eki kabul edərək dəyişə bilər. Bu birləşmələrdə isim, sıfat, say, zamir ve sıfat-fiil isimlərinin önünə gəlməkdədir. Bu birləşmələr Türkiyə Türkçesinde sıfat tamlamasına denk gəlməkdədir: *taxta gapı, iki kitab, həmin mənəzərə, oxuyan gözəl.*

Yanaşma əlagəli birləşmələrin bir kısmında esas taraf, yani tamlanan taraf bəzən sıfat ola bilər: *durna gözlü, yaşlı yaylaqlı, uca çinarlı*

2. ***Uzlaşma əlagəli ismi birləşmələr.*** Bu gruba dahil olan birləşmələrin ikinci tərəfi sıfatlardan, birinci tərəfi isə üçüncü şahıs aitlik ekli isimlərdən oluşur. Bu birləşmələr Türkiyə Türkçesinde isnat grubuna denk gəlməkdədir: *ağzı bağlı, gözləri yaşlı, yolu açıq, ürəyi kədərli*

3. ***İdarə əlagəli ismi birləşmələr.*** İsmi birləşmələrin bu grubunda birinci taraf yönəlmə, bulunma və ayrılma hâlinde olur. Bu birləşmələr Türkiyə Türkçesinde bulunma, yönəlmə və uzaklaşma gruplarına denk gəlməkdədir: *vətənə hörmət, insana hörmət, ellərə yaraşığı, keçmişdən xatirə, uzagdan xəbər, beşdə dörd, onda beş.*

4. ***Garşılıqlı bağlılıq əlagəsində olan ismi birləşmələr.*** Bu tür birləşmələrin tarafları qarşılıqlı bağlılıq əsasında oluşur. Bu birləşmələr ikiye ayrılır:

a) I tip: Bu gruba dahil olan ismi birləşmələrin birinci tərəfi belirsiz ilgi hâl ekini kabul edərək ikinci tarafa, yani esas tarafa yanaşır. Aynı zamanda birinci taraf üçüncü

şahısta olduğu için ikinci tarafta üçüncü şahısın aitlik ekini kabul ederek birinci tarafla uzlaşır. Bu birleşmelerin arasına başka bir kelime giremez. Bu grup Türkiye Türkçesinde belirtisiz isim tamlamasına denk gelmektedir: *dağ çiçäyi, bulag suyu, ay işığı*.

b) II tip: Bu birleşmenin II tipinde tamlayanı ilgi hâl eki, tamlanan ise iyelik ekiyle oluşur. Bu birleşmelerin tarafları arasına farklı kelime ve kelime grupları dahil olabilir. Bu tür birleşmenin her iki tarafı da adlarla (isim, sıfat, say, zamir, zarf) ve isim-fiil, sıfat-fiille ifade edilizir. Türkiye Türkçesinde belirtili isim tamlamasına denk gelmektedir:

göyün(ty) / ulduzu(tn) (isim+isim)

adamların(ty) / hamısı(tn) (isim+zamir)

indinin(ty) / söhbäti(tn) (zarf+isim)

işlämäyin(ty) / faydası(tn) (mäsdär+isim)

uşağların(ty) / üçü(tn) (isim+say)

täläbänin(ty) / oxuyanı(tn) (isim+sıfat-fiil)

Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi isim tamlası ile ilgili farklılıklar ve benzerlikleri şöyle karşılaştırabiliriz:

1. Türkiye Türkçesinde *isim tamlaması* Azerbaycan Türkçesindeki *ismi birläşmäär* başlığı altında incelenmektedir.

2. Türkiye Türkçesindeki *belirtili ve belirtisiz isim tamlaması* olarak ikiye ayrılmakta olan bu grup, Azerbaycan Türkçesinde *I növ täyini söz birläşmäsi*, *II növ täyini söz birläşmäsi* ve *III növ täyini söz birläşmäsi* olarak üç başlıkta incelenmektedir.

3. Her iki lehçede de bu grup iki isim unsurundan oluşmaktadır.

4. Her iki lehçede de yardımcı unsur, yani tamlayan öge ilk, ana unsur, tamlanan öge ise sonra gelmektedir.

5. Her iki lehçede de bu grubun tamlayanı ismin ilgi hâindedir. İlgi hâlinde olan tamlayan ekli ve eksiz olabilmektedir.

6. Türkiye Türkçesinde belirtili isim tamlaması Azerbaycan Türkçesinde **III növ tayıni söz birləşməsinə**, belirtisiz isim tamlaması ise **II növ tayıni söz birləşməsinə** denk gelmektedir.

2.1.1. Belirtili İsim Tamlaması/III Növ Tayıni Söz Birləşməsi

Türkiye Türkçesinde belirtili isim tamlaması ile ilgili görüşler şu şekildedir:

“*Tamlayanı ilgi hâli eki alan isim tamlaması belirtili isim tamlamasıdır.*”
(Özkan ve Sevinç, 2008: 19)

Günay Karaağaç belirtili isim tamlamasıyla ilgili tespiti şöyledir : “*Tamlayanın ve tamlananın ek aldığı ve iki ismin ilişkilendirme yoluyla oluşturduğu söz öbeğidir. Tamlayan öge ilgi hâli (-ın/ -nın) ekini alarak ikinci isme bağlanır. Tamlanan öge de, ikinci bir ilişki olarak, iyelik (-ı, -sı/-lar) ekini alır*”. (Karaağaç, 2017: 209)

Mehmet Özmen göre belirtili isim tamlamasında, “*tamlayan öge, tamlayan ekini, tamlanan öge de üçüncü kişi iyelik ekini, alır. Bu isim tamlamasında, tamlayanın kim veya ne olduğu genel olarak bellidir.*” (Özmen, 2013: 56)

Tuncay Böler’in görüşü şu şekildedir: “*Bu tür isim tamlamalarında tamlayan durumundaki kelimeye ilgi hâli eki getirilir. Tamlanan öge ise iyelik ekleri alır. Belirtili isim tamlamasında iki isim arasında belirli, kesin bir anlam vardır. Ancak, bu bağlam sürekli değil, geçicidir.*” (Böler, 2019: 74)

Azerbaycan Türkçesinde **III növ tayıni söz birləşməsi** kavramı ile karşılanmakta olan belirtili isim tamlaması ilgili görüşlere göre bu birleşmenin birinci tarafı ilgi hâl eki ile, ikinci tarafı iyelik eki ile ifade edilir. (Abdullayev, vd., 2007: 46)

G.Ş. Kazımov bu birleşmenin, karşılıklı bağlılık ilişkisinde olan ismi birləşmələrin II tipi olarak incelemekte ve birinci tarafı ilgi hâli eki, ikinci tarafı iyelik ekiyle oluşan birleşmeler olduğunu vurgulamaktadır. (Kazımov, 2007: 46)

III növ tayıni söz birləşməsinin özellikleri:

1. Bu birleşmenin unsurların ifade vasıtaları geniştir. Tarafları substantivleşmiş (adlaşmış) sıfat, sıfat-fiil, isim-fiil, zamirle ifade edilir.
2. Tarafları aynı zamanda çoğul ekini kabul edebilir.

3. Bu birleşmenin her iki tarafı çoğu zaman isimlerle ifade edilir. Bu birleşmenin tamlayan unsuru belirsiz ilgi hâli olduğundan tamlayan unsuru şahıs zamiri kullanılmaz.

4. Bu birleşmenin anlamlarında genelleme vardır.

5. Unsurları arasına başka unsurlar da girebilir.

Metinden örnek cümleler

- **Mänim mäsälämin (ty) / cavabı (tn) deyil sän dediyin.** (23/3)
- **Räfigim, män şäxsın (ty) / simasından (tn) biliräm ki, bu nä tövr adamdır.** (35/20)
- **Gonçanın da (ty) /başı (tn) nä bilim näyä mäşğul olubdu, äti yandırıb.**(47/1)
- **Eşşäyin (ty) / sahibi (tn) sänä kimin yanında eşşäk tapşırıb?** (50/23)
- **Keçmiş günlärin (ty) / bir günü (tn) gış fäsli idi.**(56/2)
- **Amma evü girän şäxsın (ty)/ papağı (tn) Vəliligulunun papağından yekä görsänirdi.**(67/3)
- **Bunu hamı başa düşür ki, mänim (ty) / fikrim (tn) özgüdür.** (77/2)
- **Gäldi tövlänin (ty) / gapısını (tn) açıb, görsün ağlamag säsi gälir.** (94/17)
- **Gäräk insafnan danışag, Zeynäbin (ty) / känar olmaglığına (tn) Zeynüb özü bais oldu.**(140/15)

Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Belirtili İsim Tamlamasının Karşılaştırılması:

1. Her iki lehçede de belirtili isim tamlaması birinci unsur + ilgi hâl eki +ikinci unsur + iyelik eki yapısındadır.
2. Her iki lehçede de belirtili isim tamlamasının arasına başka unsurlar da dahil olabilir.
3. Her iki lehçede de belirtili isim tamlamasının unsurlarından biri veya her ikisi farklı kelime gruplarından oluşabilir.

2.1.2. Belirtisiz İsim Tamlaması/II Növ Tüyini Söz Birləşməsi

Türkiye Türkçesi belirtisiz isim tamlaması ile ilgili görüşler şu şekildedir:

Günay Karaağaç'ın tanımına göre: “*Tamlayanı eksiz ilgi hâli eki, tamlananı iyelik eki alan söz öbeğidir. Bu iki isim arasındaki ilişkiyi, tamlanan ögenin aldığı iyelik eki sağlar. Belirtisiz isim tamlamalarındaki ilişkilendirme, iyelik ekiyle sağlandığı için, belirtisiz isim tamlamalarında ilişkilendirme iyeliğe, sahipliğe dayalı bir ilişkilendirme olduğunu göstermektedir.*” (Karaağaç, 2017: 209)

Mehmet Özmen'in görüşü şu şekildedir: “*Belirtisiz isim tamlamalarında, tamlayan eksiz tamlayan durumundadır. Tamlanan ise yine üçüncü kişi iyelik ekini alır. Belirtisiz isim tamlamasında, tamlayanın karşıladığı kavramın kimliği bilinmez.*” (Özmen, 2013: 57)

Hacı İbrahim Delice'nin tanımı şu şekildedir: “*Tamlayanı ilgi hâli eki olmaksızın kurulan isim tamlamasıdır.*” (Delice, 2003: 38)

Azerbaycan Türkçesinde belirtisiz isim tamlaması *II növ tayıni söz birləşməsi* ile karşılanmaktadır. Bu birleşme ile ilgili Azerbaycan Türkçesi dil bilgisinde şu şekilde verilmektedir:

G.Ş. Kazımov *garşılıklı bağıllık əlagəsində* olan ismi birleşmelerin I tipi olarak adlandırmakta ve birinci tarafı ilgi hal eki almayan ismi birleşme olarak tanımlamaktadır. (Kazımov, 2007: 45)

Buludhan Halilov bu birleşmenin tamlayanı hiç bir ek kabul etmeyen, ikinci tarafı, yani tamlananı aitlik ekiyle oluşan birleşmeler olarak tanımlamaktadır. (Halilov, 2017: 38)

Azerbaycan Türkçesinde *II növ tayıni söz birləşməsinin* başlıca özellikleri şunlardır:

1. Bu birleşmeler anlamına göre genellik, mücerretlik bildirir. Bu yüzden özel adlar bu birleşmelerle ifade edilir: *Bakı soveti, həmkarlar ittifağı.*
2. Bu birleşmelerin taraflarının unsurları sınırlıdır. Her iki tarafı da isimle ifade edilmez.
3. İkinci növ tayıni söz birləşmələrinin tarafları zamirle, özellikle şahıs zamiriyle ifade edilmez. Bu yüzden bu birleşmenin tamlananı, yani ikinci tarafı birinci ve ikinci şahıslara mahsus aitlik eki kabul etmezler.
4. Bu birleşmenin tarafları aynı zamanda çoğul eki almazlar. Tarafların biri çoğul ekiliyse, diğeri bu eki kabul etmez: *gözəllər gözəli, həyat aşıqləri.*

5. Bu tür birləşmələr yan yana olaraq istifadə edilir və onlar arasında heç bir kəlimə daxil edilmez.
6. Bu birləşmələr birləşik kəlimələrin yapısına əsaslanırlar: *kəkləkotu, suiti, Koroglu, ayaggabı*.

Metindən nümunə cümlələr

- *Məhəmmədhasən əmi **dünya** (ty) / **malına** (tn) əsla və gətə talib deyil və lakin tək bircə arzusu var.*(19/8)
- ***Ziyarət** (ty)/ **şövgü** (tn) Məhəmmədhasən əmini **dünya** (ty) / **işlərindən** (tn) lap kənar eləyibdi.*(20/8)
- *Əvvəl, yəni iki il bundan əgdəm, Xudayar bəy **glava**(ty) / **yanında** (tn) çavuş idi.* (26/11)
- *Xudayar katda eşşəyi minib, düzəldi **şəhər** (ty) / **yoluna** (tn).* (28/6)
- *Mən **Danabaş** (ty) / **katdası** (tn) Xudayar bəyəm, gəzi ağanı görmək istəyirəm.*(30/13)

Belirtisiz isim tamlamasının Azərbaycan Türkçesi və Türkiyə Türkçesinde karşılaştırılması:

1. Türkiyə Türkçesindeki *belirtisiz isim tamlaması* kavramı Azərbaycan Türkçesinde **II növ təyini söz birləşməsinə** denk gəlmehtedir.
2. Her iki lehçədə de tamlayan unsurunda ilgi hâli bulunmaz.
3. Her iki lehçədə de belirtisiz isim tamlamasının unsurlarına arasında başka unsurlar giremez.
4. Her iki lehçədə de bu birləşmənin tamlayanı ilgi hâl eki ilə oluşmadığı için tamlanan üçüncü kişi iyelik eki almaktadır.

2.1.3. Tamlayan Ve Tamlanan Unsurları Kəlimə Grubu Olan İsim Tamlaması

1. Tamlayanı Sıfat Tamlaması Olan İsim Tamlaması

- ***Bu kəndlilərin** (ty) / **hamısı** (tn) Məhəmmədhasən əminin gəşsusuydular.*(21/7)
- ***Çirklə divarların** (ty)/ **nə tağları var idi, nə taxçası** (tn).* (44/22)

- *Biri dā Xudayar bāy istāyān övrätin (ty), yāni Zeynābin evindā (tn). (52/12)*
- *Keçmiş günlärin (ty) / bir günü (tn) gış fāsli idi.(56/2)*
- *Amma evä girän şäxsın (ty) / papağı (tn) Vāligulunun papağından yekä görsänirdi.(67/3)*
- *Goca kişinin (ty) / yoldaşları (tn) da bir zad başa düşüb durub gäldilär yaviğa.(132/14)*

2. Tamlananı Sıfat Tamlaması Olan İsim Tamlaması

- *Zeynābin (ty)/ on dörd müştārisi (tn) var idi. (53/8)*
- *Keçmiş günlärin (ty) / bir günü (tn) gış fāsli idi.(56/2)*
- *Hekayänin (ty) / şirin yeri (tn) idi. (56/13)*
- *Axı o övrät xalgın (ty) / kabinli övrätidir (tn). (81/10)*
- *Günün (ty) / günorta çağı (tn) gäldi (88/11)*
- *Här yetişän ki, Mähämmādhäsän üminin (ty)/ itän eşşäyini (tn) tanıyırdı.(133/12)*

3. Tamlayanı Bağlama Grubu Olan İsim Tamlaması

- *Ävväla, atasının vä gardaşının (ty)/ ehsan vä Kərbälaya göndärmäk xārci (tn) ... (53/16)*
- *Hesab eläyirdi ki, atasının vä gardaşlarının (ty) / nāşlärini (tn) Kərbälaya göndärmäk... (54/1)*
- *Xudayar bāy ilä onun (ty) / arasından (tn) gıl keçmäzdi. (55/6)*

4. Tamlananı Bağlama Grubu Olan İsim Tamlaması

- *Gardaş, Kərbälayı Heydär, mänim (ty)/ äzizim vä iki gözümün (tn) işığı. (57/12)*

2.1.4. Cümledeki Görevlerine Göre İsim Tamlaması

1. Özne Olarak Görev Yapması

- *Bu kändlilärin hamısı Mähämmādhäsän üminin gonşusuydular.(21/7)*
- *Eşşäyin sahibi sänä kimin yanında eşşäk tapşırıb? (50/23)*

- **Bunların söhbəti çox uzun çəkdi.**(51/1)
- **Oturanların hamısının fikri mollada idi.**(56/10)
- **Gardaş, indi bu saat mənim də övrətim ayag üstədir.**(57/14)
- **Kişinin sözü həqdır.**(65/14)
- **Zeynəbin işi çox çətin yerə gəlib dayandı.** (66/5)
- **Amma evə girən şəxsin papağı Vəlīgulunun papağından yekə görsənirdi.**(67/3)
- **Bunu hamı başa düşür ki, mənim fikrim özgədir.** (77/2)
- **A kişi, yəni insafən onların da günahı yoxdur.** (88/19)
- **Mənim oğlumun ayagları indi gəbar olubdu.**(96/4)
- **Sübh olcağ çavuşun münacatı kəndi əhatə eləyib, gah o məhəllədən səsi gəlir, gah bu məhəllədən.**(119/6)
- **Goca kişinin yoldaşları da bir zad başa düşüb durub gəldilər yavığa.**(132/14)

2. Yükləmə Olaraq Görev Yapması

- **Və bir də zahir batının aynasıdır.**(35/25)
- **Onların birisi gəlib mənə deyər ki, həmin övrət mənim anamdır.**(37/8)
- **Hekayənin şirin yeri idi.**(56/13)
- **Axı o övrət xalğın kəbinli övrətidir.**(81/10)
- **O pullar ki, Zeynəbin ixtiyarında idi.**(139/9)

3. Nesnə Olaraq Görev Yapması

- **Xalğın eşşəyini oğurlayıb gətirmisən gətirmisən mənim karvansarama.**(43/17)
- **Belə ki, bunların dostluğunu hərə bir tövr başa düşürdü.** (55/10)
- **Vəlīgulu, atanın qədrini hələ bundan sonra bilərsən.** (71/17)

- *Amma heçkäs sänin qalmağını bilmäsin. (80/10)*
- *Ay Kərbälâyı, gäl sän Allaha bax, **mänim ulağımı** ver. (111/15)*
- *Ancag çarşovun ucu ilä **gözlärinin yaşını** silib, länät şeytana elädi. (123/7)*

4. Yer Tamlayıcısı Olarak Görev Yapması

- *Ävväl, yäni iki il bundan ägdäm, Xudayar bäy **glava yanında** çavuş idi. (26/11)*
- *Xudayar katda eşşäyi minib, düzäldi **şähär yoluna**.(28/6)*
- ***Häyätin bir sämtindä** var idi ängänäk.(30/2)*
- *Dik-dik **Mähämmädhäsän äminin üzünä** baxıb dayandı. (90/12)*
- *Mähämmädhäsän ämi vä hämän şäxs yetişdilär **küçänin başına**.(94/11)*
- *Bu heyndä **çavuşun yanına** iki övrät yeridi.(122/8)*
- *Härçänd indi **Zeynäbin evindä** iki häsirdän başga bir şey yox idi.(139/17)*

5. Zarf Olarak Görev Yapması

- *Miladiyyä tarixinin min säkkiz yüz doxsan dördüncü ilindä avgust ayının ävvälärindä Danabaş kändindä bir gäribä ähvalat olubdu.(17/1)*
- ***Keçmiş günlärin bir günü** gış fäsli idi.(56/2)*
- ***Günün günorta çağı** gäldi (88/11)*
- *Vä **bu altı ay yarımın ärzindä** Zeynäbin anadan ämdiye süd burnunun дәliklärindän gälib tökdü.(138/5)*

2.2. Sıfat Tamlaması/ I Növ Täyini Söz Birläşmäsi

Türkiye Türkçesinde bu grupta ilgili görüşler şu şekilde ele alınmaktadır:

Tahsin Banguoğlu sıfat takımı olarak adlandırdığı bu kelime grubunu şu şekilde tanımlamaktadır: “Sıfat hiç bir ek almaksızın vasıfladığı, veya belirlediği adın önüne gelerek onunla bir takım teşkil eder. Bir sıfat takımında birinci kelime sadece sıfat, yada vasıflayan adını alır. Sıfat takımları ad takımları gibi bir anlam bütünlüğünü meydana getirirler ve yine onlar gibi ad hükümündedirler.” (Banguoğlu, 2015: 342)

Muharrem Ergin bu grubu, “Sıfat unsurunu isim unsurunu belirtmek veya vasıflandırmak için getirilen birleşme olduğu ve her iki unsurun ek almadan doğrudan

doğruya yan yana getirildiği” görüşündedir. Sıfat tamlamasında sıfat önce, isim sonra gelir ve bu birleşmede sıfat her zaman teklik hâlde bulunur.” (Ergin, 2009: 380)

Leyla Karahan’ın grupla ilgili görüşü şu şekildedir: “*İsim unsurunun sıfat unsuruyla nitelendiği kelime grubu olarak tanımlar. Sıfat unsurunun tamlayan, isim unsurunun tamlanan olduğunu ve iki unsurun da eksiz birleştiğini belirtir.*” (Karahan, 2018: 48):

sıfat unsuru + isim unsuru = sıfat tamlaması

Günay Karaağaç nitelendirme öbekleri içinde incelediği sıfat tamlamasını şu şekilde ele almaktadır: “*Bu grup varlığı var oluş özellikleriyle veya var olduktan sonra gerçekleştirdiği eylem özellikleriyle niteleyen bir söz öbeğidir. Sıfatlarla kurulan sıfat tamlaması, isimlerin yalın hâl çekimleriyle kurulan bir hâldir. Bu tamlamada isim ve sıfat ögesi eksiz birleşir.*” (Karaağaç, 2017: 219)

Azerbaycan Türkçesinde bu terim *ismi birləşmələrin* içinde bulunan *I növ təyini söz birləşməsi* kavramıyla karşılanmaktadır. Bu grupla ilgili Azerbaycan Türkçesinde görüşler şu şekilde ele alınmaktadır:

Buludhan Halilov’a göre bu birleşme hiç bir gramer-morfoloji âlamet taşımaz. Bu birleşme tamlayanın tamlanana yanaşması sonucunda oluşur. (Halilov, 2017: 37)

I növ təyini söz birləşməsinin özellikleri:

1. Bu birleşmenin tamlayan tarafı hiç bir ek almaz, tamlanan tarafı ise yapım ve çekim ekleri alabilir.
2. Birinci tarafı isim, sıfat, zamir, sayı ve sıfat-fiile, ikinci tarafı ise isim veya isimleşmiş kelimelerle oluşur.
 - a. Birinci tarafı isimle ifade edilenler:
 - *Tövləyə iki oğlan (ty) / uşağı (tn)* , bir kız uşağı soxulub, *gəldilər kəndlilərin yanına.*(56/14)
 - b. Birinci taraf sıfatla ifade edilenler:
 - *Vəgən çox yaxşı (ty) / kişidi (tn) Məhəmmədhəsən əmi.* (19/7)
 - *Amma bu (ty) / ulağ (tn) başı bəlalı ulağ imiş.* (21/3)
 - *Zeynəb uşağıgda bir yetim (ty) / gız (tn) idi.* (53/5)

- *Gardaş mən təcrübəli (ty) / adamam (tn) hərçənd sinnim cavandı. (109/15)*

c. Birinci tərəfi sayla ifadə edilənlər:

- *İki il keçməmişdi anası öldü. (18/11)*
- *Kərbəlayı Cəfər Xudayar bəyə yeddi (ty) / manat (tn) versin...(51/3)*
- *Kənddə iki min (ty) / eşşək (tn) var. (87/22)*
- *İzzət bəlkə otuz (ty)/ ildir (tn) ki, belə zirək qaçmamışdı. (102/10)*

d. Birinci tərəfi zarf ilə ifadə edilənlər:

- *Glava haman (ty)/ Kərbəlayı İsmayıl (tn) idi. (133/12)*

e. Birinci tərəfi sıfat-fille ifadə edilənlər

- *Məhəmməd həsən əminin sol tərəfində oturan kişi bir məsələ saldı ortalığa...(21/13)*
- *Gasiməli verən cavabı Kərbəlayı Gəfər da və Kərbəlayı Səbzəli də dedilər.(105/13)*

3. Azərbaycan Türkçesinde **I növ təyini söz birləşməsinin** tərəfləri ayrı ayrılıqta cümle ögesidir. Lakin bazı istisnalar vardır: *bu il, həmin zaman, o gün, bu saat, əvvəlinci sıra, keçən il, ötən illər, birinci kurs, onuncu əsr, sonuncu yer* gibi birləşmələr birlikte bir cümle ögesi olabilir.

- *Məhəmməd həsən əmi əvvəlinci oğlana verdiyi cavabı buna da verdi. (91/5)* (kime? Nesne)
- *İndi bu saat elə Xudayar bəy də gələr, eşşəyini də gətirər.(92/17)* (ne zaman? Zarf)
- *Əvvəl keçən günləri yadına düşdü; yəni uşaqlığı. (112/19)* (ne? Özne)

Sıfat Tamlamasının Türkiyə Türkçesi ve Azərbaycan Türkçesinde Karşılaştırılması:

1. Her iki lehçede de tamlayan önde, tamlanan unsur ise sonda bulunur.
2. Her iki lehçede de bir birləşmənin her iki unsuru ek kabul etməməkdir.

3. Türkiye Türkçesinde sıfat tamlaması, sıfat ve isim unsurundan oluşurken, Azerbaycan Türkçesinde tamlayan sıfat, isim, zamir, sayı ve sıfat-fiilden oluşur, tamlananı ise isimden oluşur.
4. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde bu tamlamanın unsurları farklı cümle ögesi olabilmektedir. Lakin bazı istisnalar vardır: *bu il, həmin zaman, o gün, bu saat, əvvəlinci sıra, keçən il, ötən illər, birinci kurs, onuncu əsr, sonuncu yer* gibi birleşmeler birlikte bir cümle ögesi olabilir.

2.2.1. Cümledeki Görevlerine Göre Sıfat Tamlaması

1. Özne Olarak Görev Yapması

- *Bunu bilmək asandı ki, bu şəxs xırda adam deyil.*(24/6)
- *Bu oğlan Məhəmmədhəsən əminin xırda oğludur.*(27/3)
- *Xudayar bəy girdiyi yer əsla həyatə oxşamırdı; çünki burda dörd divardan savayı bir şey yox idi.*(30/3)
- *İndi dünyada gəlp adam çoxalıbdır.*(42/8)
- *Hanı irəliki Zeynəb ?* (53/1)
- *Evə girən şəxs glavanın yasovulu Gasiməli idi.*(67/6)
- *Yazıq övrət gecəni səhərə kimi ağlamaglıg ilə keçiribdir.* (67/21)
- *Əvvəl keçən günləri yadına düşdü; yəni uşağlığı.*(112/19)
- *Yavuğa gülən atlı tərçümə elədi ki, ağa deyir bura gəlməkdə nə mətləbi var desin.*(115/5)
- *Cavan övrət kürsünün üstə gabağına iki stəkan goyub, məşğul idi onları yuyub dəstmallamağa.*(136/23)

2. Yüklemler Olarak Görev Yapması

- *Bu kişi artıg dindar adamdı .*(19/10)
- *Çünki vageən bu məsələ dərin məsələdi.*(22/12)
- *Doğrudan çox gülməli əhvalatdı və çox gəşəng əhvalatdı.*(52/7)
- *Gülsüm öz yerində belə möhkəm oturmuşdu ki, deyəsən cansız bir şeydir.*(74/16)

- *Gazı təcürübüli adamdı. (106/9)*
- *Bu yol gözül yoldu.(113/15)*
- *Haman gız Zibanın gucağında ağlayan uşagdı.(141/16)*

3. Yer Tamlayıcısı Olarak Görev Yapması

- *Hamısı da ağullı-başlı yerlördän.(53/8)*
- *Pambığ boxçası kimi çäkilib oturdu **garanlıg bucagda**.(70/5)*
- *Axı, gazı ağa, män **bu gürbüt vilayätdä** kimi tanıram ki, gedib tapıb gätirim?(106/5)*
- ***Yuxarı başda** kürsü goyulubdu.(136/3)*
- ***Gapıdan girän yerdä** , sağ tərəfdä durmuşdu Ziba gucağında uşag yorğançasına bükülmüş gız uşağı.(136/20)*

4. Nesne Olarak Görev Yapması

- ***Bir gara cildli kitab** gätirib açdı.(36/14)*
- *Çarşı ilə gedib və gazı **nişan verdiyi ermänini** soruşdu, getdi girdi bir böyük dükana.(39/3)*
- ***Galan zämilärini** vəsiyyät elädi övrätinä və gızlarına.(54/5)*
- ***Yazıg oğlanı** guya ki, bir zähərli ilan vurubdu.(84/3)*
- ***Äkilmiş zämiläri** özü öz malı kimi biçirdi, döyürdü, və mädaxili öz **babasından galan malı** kimi gätirib töküdü evinä.(140/5)*

5. Zarf Olarak Görev Yapması

- *Gecä və gündüz bu heyvana mütavəcceh olur ki, onu **yarı yolda** goymasın.(24/9)*
- *Goca kişi **gäldiyi yol ilə** gayıtdı getdi.(30/15)*
- *Oğlan çıxıb gedändän sonra Xudayar bəy **alçag (ty) säs ilə** başladı.(33/21)*
- *Män onu deyirəm ki, sän yaxşı elämädin **män yazı yazan vaxtda** govu uzatdın mänim gabağıma.(40/2)*
- *Düz iki saat ana və balalar **bu hälütdä** oturmuşdular.(66/21)*

- *Bu heyndä bir uca boylu ođlan älläri yanında gaçıb gäldi näçärnikin yanına.(115/10)*

2.2.2. Kelime Grubu İçindeki Görevine Göre Sıfat Tamlaması

1. İsim Tamlamasında Tamlanan Olarak Görev Yapması

- *Çox tääccüb elädi Xudayar bäy ermäninin (ty)/ bu tövr räftarına (tn). (39/16)*
- *Bu saat Zeynäbin (ty)/ dört-beş дәst äcäri paltarı (tn) boxçadadı. (79/12)*
- *Söz yox, indi o arvad oldu mänim (ty)/ kәbinli arvadım (tn). (106/17)*

2. İsim Tamlamasında Tamlayan Olarak Görev Yapması

- *İndiyä kimi yazıg kişinin (ty)/ golunu-gıçını (tn) bağlayıb, goymur bir yana tärpäşsin.(20/1)*
- *Sabahkı günün (ty)/ tädbirini (tn) töküb ancag yuxuladı. (81/23)*

3. Zarf-fiil Grubunda Tamlayan Olarak Görev Yapması

- *Xudayar bäy bu sözläri (ty)/ eşitücäk (tn) cäld çubuđu atdı. (74/10)*

2.3. Sıfat-Fiil Grubu/ Feli Sifät Tärkibi

Türkiye Türkçesinde Leyla Karahan bu grubu şu şekilde tanımlamaktadır: “Bir sıfat-fiil ile bu sıfat-fiile bağlı tamlayıcı veya tamlayıcılardan kurulan kelime grubudur. Grubun ana unsuru olan sıfat-fiil genellikle sonda bulunur.” (Karahan, 2018: 53)

H. İbrahim Delice sıfat-fiil grubunu yüklemsi öbekler başlığı altında sıfat-fiil öbeği olarak incelemektedir. Delice'nin tanımına göre bu grup, “sıfat-fiil eklerinden birini almış bir fiil ile ona bağlı isim unsurlarından oluşan kelime öbeğidir.” (Delice, 2003: 43)

Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli'nin görüşlerine göre bu grup, bir sıfat-fiille ona bağlı unsurlardan kurulan kelime grubudur. “-dİk; -AcAk” sıfat-fiilleri çoğunlukla iyelik ekleri ile birlikte kullanılırlar. Grubun ana unsuru sıfat-fiildir ve genellikle sonda bulunur. (Özkan ve Sevinçli, 2008: 67)

Azerbaycan Türkçesinde bu grup *feili sifät tärkibi* kavramıyla karşılanılır ve tamlananı sıfat-fiilden oluşan kelime grubudur. Bu kelime grubu cümle ögesi olarak

täyin (belirten) rolündedir. Lakin sıfat-fiiller gibi bu birleşmeler de adlaşarak özne, yüklem ve nesne görevindedirler. Bazen bu grup başka kelimelerin yardımıyla zarflık görevinde kullanılabilir. Azerbaycan Türkçesinde sıfat-fiil ekleri şunlardır:

-mİş, -mUş, -dİğİ, -dUğU, -An, -Acag, -MalI, -AsI

2.3.1. Kelime Grubu İçindeki Görevine Göre Sıfat-Fiil Grubu

1. Sıfat Tamlamasında Tamlayan Olarak Görev Yapması

- *Mähämmädhäsän äminin sol tərəfindä oturan(ty) / kişi (tn) bir mäsälä saldı ortalığa.(21/13)*
- *Män sän deyän(ty) / adamlardan(tn) deyiläm ki, gälib yarım girvänkä gänddän ötrü sänä baş ağrısı verim.(40/15)*
- *Yoxsa näyä lazımdır gäm vä güssä gätirän (ty) / hekayät (tn) ? (52/3)*
- *Bu ähvalatdan sonra Kərbalayı Heydärnän Xudayar bəyin arasında olan(ty) / mehribançılığ(tn) däxi dä artdı.(58/13)*
- *Bura gülän(ty) / arvad(tn) kim idi?(62/20)*
- *Belä bilirsän, Vəligulu, män doğrudan yaxşılığ itirän(ty) / adam(tn) deyiläm, namärd deyiläm.(72/5)*
- *Muradgulu dädäsini äлиндän gurtulub, gaçdı bacısı oturan(ty) / küncdü(tn) soxuldu Gülsümün dalına.(74/13)*
- *Kürsünün altında var üzüguyulu çevrilmiş(ty) / bir gazan (tn).(83/14)*
- *Mähämmädhäsän ämi ävvälinci oğlana verdiyi(ty) / cavabı(tn) buna da verdi.(91/5)*
- *Hamandan çıxan(ty) / övrətlär(tn) täacüblä bunlara baxıb (108/15)*
- *Här yetişän ki, Mähämmädhäsän äminin itän(ty)n / eşşäyini(tn) tanıyırdı.(133/12)*

2.3.2. Cümledeki Görevine Göre Sıfat-Fiil Grubu

1. Özne Olarak Görev Yapması

- *Sän deyän olmuş-olsa, onda da iş düz gätirmüz, ortalıgdan mehribançılığ götürülär.(22/14)*

- *İndi, söz yox, kånardan baxan Xudayar bäyi mäsümmät eläyir.*(68/1)
- *Vässalam ki, Mähämmädhäsän äminin evinä girän älüstü görär ki, bu kişi kasıb adamdır.*(84/1)
- *Şähärdän gülän var idi.*(95/22)
- *Görüm bu sözläri deyän kimdi.*(111/2)

2. Nesne Olarak Görev Yapması

- *Här nä soruşursan soruş, män dediyimi onlar da desinlä.*(37/15)

3. Yer Tamlayıcısı Olarak Görev Yapması

- *Atlı, Mähämmädhäsän ämi dediyindän bir zad başa düşmädi.*(115/8)

2.4. İsim-Fiil Grubu/Mäsär Tärkibi

Türkiye Türkçesinde Leyla Karahan bu grubu, “Bir hareket ismi ile ona bağlı tamlayıcı veya tamlayıcılardan kurulan kelime gurubu” olarak tanımlamaktadır. Onun görüşüne göre: “Bu grubun ana unsuru olan hareket ismi –mAk, -mA ve –İş ekleriyle oluşur ve genellikle sonda bulunur.” (Karahan, 2018: 55)

Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli’ye göre isim-fiil grubu, “Bir isim-fiil ile ona bağlı unsur/unsurlardan oluşan kelime grubudur. İsim-fiil, grubun ana unsuru olup grupta yüklem görevi yapar ve isim-fiilin anlamı, özne, nesne, zarf ve tamlayıcılarla tamamlanır.” (Özkan ve Sevinç, 2008: 65)

Azerbaycan Türkçesinde *feili birläşmälär* içinde yer alan *mäsär tärkibi* Türkiye Türkçesinde isim-fiil grubuyla karşılanmaktadır. Bu birleşmenin tamlananı **-mAk** ekiyle oluşur. Bu grup cümle içinde özne ve nesne olarak görev yapmaktadır. **Mäsär tärkibi**leri için, *ötrü* goşmalarıyla kullanılarak cümlede maksat zarflığı, ayrılma hâli eki kabul ederek sebep sonuç zarflığı olarak kullanılmaktadır.

2.4.1. İsim-Fiil Grubunun Cümle İçindeki Görevleri.

1. Özne Olarak Görev Yapması

- *Päs necä ki, insana gurbağanı elä alıb goynuna gatmag nagüvara gälär.*(129/19)

2. Yer Tamlayıcısı Olarak Görev Yapması

- *Çänäsini hər iki älinin käfäsinä goyub, gaşgabagnan Ähmädin ağlamağına tamaşa edirdi.*(84/4)
- *Gazı ägär ävväldän razı olsaydı da bunların ävazindän **gol çäkmyä**, indi däxi heç väch ilä olmaz.*(106/7)

3. Yüklemler Olarak Görev Yapması

- *Xudayar bäyin gäsdi Zeynäbin vä säğirlärin var-yoxuna, puluna vä mülkünä sahib olub, Zeynäbi **çölä ötürmək idi**.*(138/9)

Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesinin isim-fiil yönünden karşılaştırılması:

1. Türkiye Türkçesinde isim-fiil olarak adlandırılmakta olan bu grup, Azerbaycan Türkçesinde **feili türkipler** (filimsi öbekler) başlığı altında **mäsdür türkiibi** kavramıyla karşılanmaktadır.
2. Her iki lehçede de bu grubun ana unsuru –mA ekiyle oluşmaktadır ve isim-fiil olan ana unsur sonunda bulunmaktadır.
3. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde –mA, –İş, –Uş isim-fiil eki görülmemektedir.

2.5. Zarf-Fiil Grubu/Feili Bağlama

Türkiye Türkçesinde Günay Karaağaç'ın zarf-fiil grubuyla ilgili görüşü şu şekildedir: “Bir zarf-fiil ile ona bağlı bir veya birden çok ögeyle kurulan söz öbeğidir. Zarf-fiil eklerinin temel işlevleri, eylemlerin adlarını aslı eyleme bağlamaktır. Zarf-fiil öbeğinde aslı öge, yani-zarf-fiil eki almış fiil sonunda, ona bağlı birimler de onun önünde yer alır.” (Karaağaç, 2017: 172)

Leyla Karahan'a göre: “Bir zarf-fiil ile bu zarf-fiile bağlı tamlayıcı veya tamlayıcılardan kurulan kelime grubudur.” (Karahan, 2018: 57)

H. İbrahim Delice bu grubu şu şekilde ele almaktadır: “Bir zarf-fiil eki almış fiil ile ona bağlı unsur veya unsurlardan kurulan kelime öbeğidir. Bu öbeği oluşturan fiiller –InA; -ArAk; -dlkçA; -Ip; -mAdAn; -All; -ken, -A; -I gibi zarf-fiil eklerini alırlar.” (Delice, 2003: 45)

Azerbaycan Türkçesi gramerinde bu grup **feili birləşmələr** içinde yer alan **feili bağlama türkiibi** olarak karşılanmaktadır. Ana unsuru zarf—fiilden oluşan kelime

grubudur. Bu kelime grubu Azərbaycan Türkçesinde cümle içinde zaman, tarz ve bazen sebep zarfi olarak görev yapar. *Feili bağlama* birleşmesi oluşturan ekler şunlardır: *-İb, -Ub; (-ma)-mİş; -Arken; -dİgda; -AndA; -All; -mAdAn; -dıgca: -a; -A; -Ar; -mAz; -IncA; -cAg*

2.5.1. Zarf-Fiil Grubunun Cümledeki Görevleri

1. Zarf Olarak Görev Yapması

- *Amma kasıb olanda nä olar, çox yaxşı adamdı Mähämmädhäsän ämi.(19/3)*
- *Bu kişi sözünü deyib dik-dik baxdı Mähämmädhäsän äminin üzünä.(22/11)*
- *Xudayar bəy karvansarının gapısına yetişcək içäridän bir alçağ gädäk arxalığı, boz papag, ağ tuman kişi çıxıb gaşgabag ilä üz tutdu Xudayar bəyä...(42/19)*
- *Çünki hər iki rəfig bir-birindän bir az uzag oturmuşdular. ä-l-älä verändä hər ikisi bir gädär dikälmişdi.(57/10)*
- *Ziba gardaşının säsini eşitcək dik galxdı ayag üstä və anasına sämt baxıb, hər iki älini üzünä aparıb, başladı ağlamağı.(63/8)*
- *Beş dägigäyädäk täsbähi çövürüb və alçağ säs ilä tez-tez bir-birinin dalınca “gülvällah, gülvällah, gülvällah” – deyib axırı tesbehi goydu yere ve üzünü tutdu Vəliguluya.(71/8)*
- *Övrät başına çırpa-çırpa evdän qaçıb çıxdı eşiyä.(75/5)*
- *Mähämmädhäsän ämi oğluna yalvardıgca oğlan säsini ucaldırdı.(84/15)*
- *Eşşäyi verməmiş bu sözləri mänä deyäydin da! (85/11)*
- *Eşşäyi Xudayar bəy aparalı yarım saat olar.(86/5)*
- *Mähämmädhäsän ämi bu sözləri eşitcək üz goydu gapıya sämt...(89/26)*
- *Oğlan gördü ki, guzuları xeyläk aralanıbdır, däxi bir zad demäyib, qaçdı sürüsünün dalınca.(91/3)*
- *Ähmäd nağıl eliyü-eliyä hər bir söz arasında bir and içirdi.(98/8)*
- *Ähmäd gatiği yeyib, gabı lap təmizlämişdi.(99/16)*
- *Hamamın yanına yetişcək Xudayar bəy dayandı...(108/14)*

- *Xudayar b y, Gasım li, hər iki k rb layular v  M h mm dh s n  mi onların dalınca çıxdılar eŐiy .(116/8)*
- *Siz buradan gedəli bir saat yoxdu, n  tez k nd  gedib gayıtdınız?(117/18)*
- *Sübh olcag  avuŐun münacatı k ndi əhatə el yib... (119/5)*
- *Zeyn b bunları g rc k galxıb  akildi, durdu bucagda.(124/ 10)*
- *Xudayar b y c ld ayaĝa durub, hücum  akdi Zibanın  st n .(137/19)*
- *Bu ikinci s b b  g r  boŐamag ortalıĝa g l nd  Xudayar b y az galırdı d li-divan  olsun.(141/1)*

2.5.2. Zarf-Fiil Grubunun Kelime Grupları İçindeki Görevleri

1. Tamlayanı Sıfat Tamlaması Olan Zarf-Fiil Grubu

- *O h miŐ  bu ev  (ty)/ g l nd  (tn)  liست  ona ya gayınatası, ya gayınanası yer g sd r*
- *ib, xoŐ dil dey rdil r, amma indi bunların heç birisi olmadı.(70/2)*
- *M h mm dh s n  mi bu s zl ri (ty)/ eŐitc k (tn)  z goydu gapıya s mt. (89/28)*

2. Tamlayanı İsim Tamlaması Olan Zarf-Fiil Grubu

- *Ziba gardaŐının s sini (ty)/ eŐitc k (tn) dik galxdı ayag üstü v  anasına s mt baxıb, h r iki  lini  z n  aparıb, baŐladı aĝlamaĝı.(63/8)*
- *P y nin gapısına (ty)/ yetiŐc k (tn)  hm d  z n  soxdı i ari...(102/11)*

Zarf-fiil grubunun her iki lehçede karŐılaŐtırılmasını Őu Őekilde  zetleyebiliriz:

1. Her iki lehçede de bu grubun tamlananı zarf-fiil eki ile oluŐmaktadır.
2. Azerbaycan Türkçesinde zarf-fiil grubuna feili baĝlama terkipleri terimiyle ifade edilmektedir.
3. Azerbaycan Türkçesinden farklı olarak Türkiye Türkçesinde (-ma)-mIŐ; -cAg; -mAz zarf-fiil ekleri görülmemektedir.
4. Her iki lehçede de zarf-fiil grubu cümlede zarf olarak görev yapar.

2.6. Tekrar Grubu

Türkiye Türkçesi dil bilgisinde farklı kavramlarla adlandırılmakta olan tekrar grubu ilgili tanımları şöyledir:

Muharrem Ergin bu grubu *aynen tekrarlar, eş manalı tekrarlar, zıt manalı tekrarlar ilaveli tekrarlar* olmak üzere dört çeşite ayırır ve “*Aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesi ile meydana gelen kelime grupları*” şeklinde tanımlamaktadır. (Ergin, 2009: 377)

Günay Karaağaç *yineleme öbekleri* olarak adlandırdığı tekrar grubunu şu şekilde ele almaktadır: “*Bir varlığı veya bir eylemi karşılamak üzere eş görevli iki sözün oluşturduğu söz öbeğidir*”. (Karaağaç, 2017: 195)

Leyla Karahan’ın Türkçenin Söz Dizimi kitabında ele aldığı bu grupla ilgili tanımı şöyledir: “*Bir nesneyi, bir niteliği, bir hareketi karşılamak üzere eş görevli iki kelimenin meydana getirdiği grubudur*”. (Karahan, 2017: 195)

Mehmet Özmen’nin ikilemeler olarak adlandırdığı bu grupla ilgili tanımı şu şekildedir: “*İkilemeler, iki kelimenin güçlendirme, abartma, çoğaltma, birliktelik, sıralama, vb. işlevlerle, peş peşe gelmesiyle oluşan kelime grubudur.*” (Özmen, 2013: 98)

Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesi dilbilgisinde tekrar grubu kelime grubu değil sözcük türü *mürakkâb sözlär (birleşik kelimeler)* olarak kabul edilmektedir. Azerbaycan Türkçesinde tekrar grubu kısa çizgi (-) ile kullanılır. Yapı bakımından *mürakkâb sözlär* aşağıdaki türlere ayrılmaktadır:

- a. Aynı kelimelerin tekrarıyla oluşanlar: *gat-gat, yığın-yığın, göz-göz, gaça-gaça.*
- b. Eş anlamlı kelimelerle oluşanlar: *säs-küy, saysız-hesabsız, ämin-amanlıg.*
- c. Zıt anlamlı kelimelerle oluşanlar: *ora-bura, götür-goy, saf-çürük.*
- d. Yakın anlamlı kelimelerle oluşanlar: *kino-teatr, tikinti-guraşdırma, gazma-burug.*
- e. Biri soyut anlamda olan eş anlamlı kelimelerle oluşanlar: *üräk-diräk, daş-gaş.*
- f. Nisbi eş anlamlı kelimelerle oluşanlar: *ata-ana, dädä-baba, daş-gaş.*

İki lehçenin tekrar grubu açısından karşılaştırılması şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Her iki lehçede de tekrar grubu yapı bakımından aynıdır.
2. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde tekrar grubu söz dizimi içerisinde değerlendirilmemektedir. Türkiye Türkçesindeki tekrar grubu Azerbaycan Türkçesinde sözcük türü olan *mürəkkəb sözlərə* denk gelmektedir.
3. Türkiye Türkçesinde bu grubun unsurları arasında kısa çizgi kullanılmazken, Azerbaycan Türkçesinde kullanılmaktadır.

2.6.1. Yapı Bakımından Tekrar Grubu

2.6.1.1. Aynı Kelimelerin Tekrarı İle Oluşan Tekrar Grubu

- *Bu kişi sözünü deyib **dik-dik** baxdı Mähəmmədhəsən əminin üzünə.*(22/11)
- *“Çöçü-çöçü” **deyə-deyə** Mähəmmədhəsən əmi eşşəyi çıxardı küçüyə.*(27/1)
- *Xudayar bəy **gülə-gülə** cavab verdi.*(32/3)
- *Belə işlər **az-az** ittifaq düşər.* (36/18)
- ***Yaxşı-yaxşı!***(41/17)
- *Bala, **ağlama-ağlama**, gəl yanıma, gəl.*(63/11)
- *Eşik elə garanlıqdır ki, **göz-gözü** görmür.*(74/8)
- *Mənə **bərk-bərk** tapşırdı ki, Əhmədi yolluyag eşşəyi alıb gətirsin.*(89/26)
- *Gazı sağ əlini Xudayar bəyin çiyinə uzadıb, **mehriban-mehriban** dedi...*(108/6)
- *Ancag **şirin-şirin** çörək yeməkdə idi.*(111/3)
- *Kərbəlayılar üz goydu Gıraxdın yoluna və camaat **yavaş-yavaş, düstü-düstü** və **tək-tək** üz goydu kəndə.*(123/1)

2.6.1.2. Yakın Anlamli Kelimeler İle Oluşan Tekrar Grubu

- *Elə ki, Hacı Rza və övrəti öldülər, Mähəmmədhəsən əmi gəldi **başsız-paraxsız.***(18/14)
- *Amma birisi alçağdan ucaya galxa, kasıbcılığdan dövlətə çata, əksiklikdən hörmətə minə, heç vaxt **atadan-babadan** danışmağı dost tutmaz.*(25/1)

- *Belä işlär az-az ittifağ düşär.*(36/20)
- *Odabaşı älini ölçä-ölçä gayım säslä başladı.*(43/11)
- *Zeynáb ađlaya-ađlaya üzünü tutdu Văliguluya.*(65/)
- *Gapı yavaşça açıldı və yazıg övrăt **dinmăz-söylănmăz** gălib oturdu kănardan gızının yanında.*(76/7)
- *İzzăt lap hirslănib, üzünü tutdu Măhămmădhăsən ämiyă sämt və **çıđıra-çıđıra** başladı.*(101/6)
- *Măhămmădhăsən ämi bir-iki gădăm onların dalınca gălib durdu və **mat-mat** gözünü dikdi bu gedăn ađalara.*(117/6)

2.7. Edat Grubu

Türkiye Türkçesinde Tahsin Banguođlu “**takı öbeđi**” olarak adlandırdıđı edat grubunu Őöyle tanımlamaktadır: “*Takıların geldiđi isimle birlikte teŐkil ettikleri belirtme öbeđine takı öbeđi deriz.*” (Banguođlu, 2015: 386)

Muharrem Ergin bu grubu Őu Őekilde ele almaktadır: “*Bir isim unsuru ile bir son çekim edatının meydana getirdiđi kelime grubudur.*” (Ergin, 2009: 392)

Zeynep Korkmaz edat grubunu, “*Bir isim veya isim soylu kelimedden sonra gelen edatın eklendiđi kelime ile birlikte oluŐturduđu grup*” olarak tanımlamaktadır. (Korkmaz, 1992: 51)

Azerbaycan Türkçesinde edat “*goŐma*” terimi ile ifade edilmektedir. Hăllana bilen nitk hisselerine bađlanarak isim unsurları veya isim unsurları ile fiiler arasında iliŐki yaradan kelimelere *goŐma* adlanır. (Kazımov, 2010: 335) Azerbaycan Türkçesinde “*goŐma*” ayrıca kelime grubu deđildir, lakin diđer kelime gruplarıyla kullanılır. GoŐmanın özellikleri aŐađıdakılardır (Hüseynov, 2007: 218):

- 1) GoŐmaların teklikte bađımsız anlamı yoktur.
- 2) Cümlede yerini sadece bađlandıđı kelimeyle beraber yerini deđiŐebilir.
- 3) Yalnız bađlandıđı kelime veya kelime gruplarıyla birlikde cümlede bir ögesi olur.
- 4) Her zaman kelimenin sonuna gelir.
- 5) Kelimelere bađlandıktan sonra farklı anlamlara sahip olur.

“Goşmalar” ismin yalın, ilgi, yönelme ve ayrılma hâlinde bağlanan kelime ve kelime gruplarına bağlanır:

- a. **Yalın hâlinde olan kelimelere bağlanan goşmalar:** içrâ, üzrâ, hagda, barädä, hâlda, -ca, -cä
- b. **Yalın, ilgi hâlinde olan kelimelere bağlanan goşmalar:** üçün, ilä (-la, -lä), tük/täki, hakkında, baräsindä
- c. **Yönelme hâlinde olan kelimelere bağlanan goşmalar:** görä, garşı, täräf, doğru, sarı, mähsus, aid, dair, nisbätän, -däk
- d. **Yalın, ilgi, yönelme hâlinde olan kelimelere bağlanan goşmalar:** kimi, gädär, -can, -cän
- e. **Ayrılma hâlinde olan kelimelere bağlanan goşmalar:** ävväl, gabag, sonra, bəri, başka, özgä, savayı, geyri, ötrü, çox, artıg.

2.7.1. Edat Grubu Kuran Belli Başlı Edatların Örnekleri

1. üçün “için”

- *Kärbälâyı Heydärin ölmäyi övräti Zeynâb üçün yekä müsibät oldu.*(54/
- *Ziba onu ovutmagdan ötrü atılıb-düşürdü.*(136/22)

2. gadar “kadar”

- *Amma xeyr, Mähämmädhäsän äminin eşşäyinin itmäkliyinin özgä eşşäklärin itmäkliyinä bir tük gadar da oxşarı yoxdu.*(17/5)
- *Bu gädär yolu piyada gäläsän, özün dä goca kişi olasan, älbättä, yorulacagsan.*(112/15)

3. samt “taraf, doğru”

- *Axirülämr gäldi tövläsini ortadan yarı böldü vä küçäyä sämt bir gapı açdı...*(19/2)
- *Bu küçäni başa kimi gedib, genä çöndü sol sämtä.*(28/20)
- *İzzät lap hirslänib, üzünü tutdu Mähämmädhäsän ämiyâ sämt vä çığıra-çığıra başladı...*(101/6)
- *Genä şähär yoluna sämt çıxdı, bir şey görmädi.*(101/22)

- *Ana və oğul täläsik gaçdılar tövläyä sämt.*(102/9)
- *Molla çubuğunu alışdırıb, üzünü tutdu Zeynübü sämt.*(124/14)

4. ötrü “için”

- *Bunun ucalığından ötrü keçän vaxtda Xudayar bāyü bir ayama deyärdilər.*(25/11)
- *Xudayar bāy Zeynābi **almagdan ötrü** çox täläş edir.*(69/13)
- *Onlar da elä **mändän ötrü** galmağal eläyirlär da.*(88/18)
- *Xudayar katda eşşäyi yemiyäcäkdä ki, dübarä **eşşäkdän ötrü** şähärü adam getsin.*(92/4)
- *Kärbäläyi Gafar Xudayar bāyin sözünü **möhkämländirmäkdän ötrü** dedi...*(108/1)
- *Xudayar bāy **iki säbäbdän ötrü** Zeynābi boşamadı və boşamazdı.*(140/13)

5. kimi “gibi, kadar”

- *Xudayar bāy **özgä katalar kimi** katda olmayıbdı.*(26/9)
- *Män bu yaşa gälmişdim, **indiyä kimi** bu cür bädnam olmamışdım.*(45/10)
- *Onlar da **bizim kimi** gardaş olsunlar.*(57/18)
- *Ana, män deyiräm sänin yasın **giyamätü kimi** gurtarmaycağ.*(62/10)
- *Fizzä bacısı **Ziba kimi** ällärini gözlärinin üstä goyub, hämçinin ağlamağa başladı.*(63/15)
- *Nä gädär galcagsan, gal, ye, iç; **ölän günä kimi** gal mänim evimdä.*(73/13)
- ***Divarların дәxi yuxarıları garalan kimi** olub.*(83/7)
- ***Gapını açan kimi** aşkar arvadının säsinä tanıdı.*(94/)
- *Ähmäd evdän **ıldırım kimi** häyätä gaçıb, sevinä-sevinä və lähiyä-lähiyä gäldi anasının yanına.*(102/4)

6. savayı “başka”

- *Gärüz ägär gazının bağı-bağçası olmuş olsa, Xudayar bāy bu girdiyi **dal häyät-dän savayı** geyri bir şey görmädi. (30/8)*

- *İndi, əzizim, Vəligulu, gərdaş oğlu, sən özün də görürsən ki, sizin **məndən savayı** bir özgə böyüyünüz, baş çəkəniniz yoxdu. (72/15)*
- *Xeyr, yəgin ki, bu iş **bundan savayı** özgə cür baş tutmayacaq.(82/25)*
- *Cəmisə çıxdı eşiyə **Vəliguludan savay**.(128/16)*

7. **tək/təki** “gibi”

- *Xeyr, dövlətindən o gədər varımdır, heç **sənin tək** ağaların yanında xəcalət gəlməməm.(35/15)*

8. **görə**

- *Özümə **görə** də təcrübə hasil eləmişəm.(35/23)*
- ***Bu ikinci səbəbə görə** boşamağ ortalığa gələndə Xudayar bəy az gəlirdi dəli-divanə olsun.(141/2)*

9. **ilə (-la,-lə)** “ile”

- *İki taxça dolu idi **kitab ilə**.(31/12)*
- *Odabaşı əlini ölçə-ölçə **gayım səslə** başladı..(43/11)*
- ***Bu ağlamaglığı ilə** guya Zibə anasından kömək istəyirdi.(63/9)*
- *Amma **yeddi abbasi ilə** iş düzəlməz.(82/13)*
- *Küçə dolu idi **garamal və goyun-guzu sürüsü ilə**, hava yavaş-yavaş istəyirdi gəranlıqlamağı.(93/3)*
- *Məhəmmədhəsən durdu ayağa və **güclə** dayana-dayana dedi...(120/11)*
- *Gonaglar **cərgə ilə** əyləşdilər.(124/12)*
- *Bu heyndə **küçə ilə** bir gəribə kəndli gabağında beş-on yüklü eşşək yolnan keçirdi.(131/21)*

10. **gabag** “evvel”

- *Molla **hamudan gabag** öz razıçılığını izhar edib..(58/1)*

11. **barədə** “hususda, konuda”

- *Sənin heç ixtiyarın yoxdu **bu barədə** kəmetinalıq eləyəsən.(127/11)*
- *Vəligulunun **bu barədə** heç bir söz yox idi.(139/12)*

13. dāk “kadar”

- *Amma Mähämmädhäsän ämi indiyädäk and içir ki, Ähmädi dä, övrätini dä eşşâyini dârdi öldürdü.(135/4)*

14. başka

- *Ävväla budur ki, paltarlarının hamısının köhnäliyindän başga, özgä äynindän çıxma paltara oxşayırdı.(135/16)*

15. artıg “ çok, fazla, hayli, oldukça, çok miktarda”

- *Amma hamıdan artıg Mähämmädhäsän äminin üräyi bir zaddan sarı sıxılırdı.(113/9)*

2.7.2. İsim Unsuru Kelime Grubu Olan Edat Grubu

1. İsim Unsuru İsim Tamlaması Olan Edat Grubu

- *Bunun ucalığından (isim usuru)/ ötrü keçän vaxtda Xudayar bâyä bir ayama deyärdilär.(25/11)*
- *Ävväla budur ki, paltarlarının hamısının köhnäliyindän (isim usuru)/ başga, özgä äynindän çıxma paltara oxşayırdı.(135/16)*

2. İsim Unsuru Sıfat Tamlaması Olan Edat Grubu

- *Amma yeddi abbası (isim usuru)/ ilä iş düzälmäz.(82/13)*
- *Xudayar bây özgä katdalar (isim usuru) /kimi katda olmayıbdı.(26/9)*
- *Bu ağlamaglığı / ilä guya Ziba anasından kömək istäyirdi.(63/9)*
- *Nä gädär galcagsan, gal, ye, iç; ölän günä / kimi gal mänim evimdä.(73/13)*
- *Xudayar bây iki säbübdän (isim usuru)/ ötrü Zeynäbi boşamadı vä boşamazdı.(140/13)*

3. İsim Unsuru Sıfat-Fiil Grubu Olan Edat Grubu

- *Divarların дәxi yuxarıları garalan (isim usuru)/ kimi olub.(83/7)*
- *Gapını açan (isim usuru)/ kimi aşkar arvadının säsinini tanıdı.(94/21)*

4. İsim Unsuru Zarf-Fiil Grubu Olan Edat Grubu

- *Xudayar b y bir g d r fikirl ş nd n (isim unsuru)/ sonra bařını galdırmayıb dedi...(109/10)*
- *Goca kiři genç eřř yin ađzını ayırıp, digg tl  ađzına baxandan (isim unsuru)/ sonra bařını govzadı...(132/11)*

2.8. Bađlama grubu

Türkiye Türkçesinde bađlama grubuyla ilgili görüşler řu řekildedir:

Tahsin Banguođlu bu grubu řu řekilde ele almaktadır: “*Bađlamalar s zi inde aynı iřleyiřte iki, veya daha çok kelimeyi bađlayarak bađlam öbekleri meydana getirirler.*” (Banguođlu, 2015: 510)

Günay Karaađaç’ın tanımına göre: “*Bađlama edatları ile birbirine bađlanmış veya daha fazla isim ögesinin veya cümlenin oluřturduđu söz öbeđidir.*” (Karaađaç, 2017: 200)

Leyla Karahan’ın tanımına göre: “*Bađlanma edatları ile birbirine bađlanmış iki veya daha fazla isim unsurunun meydana getirdiđi kelime grubu*” olarak tanımlanmaktadır. (Karahan, 2018: 65)

Azerbaycan Türkçesinin dilbilgisinde bađlama grubu söz diziminde deđil, yapı bilgisinde ele alınmaktadır. **Bađlayıcılar** (*bađlaçlar*) olarak adlanılan bu grupla ilgi görüşler Azerbaycan Türkçesinde řu řekilde ele alınmaktadır:

G.ř. Kazımov’un tanımına göre cümlenin ögeleri ve metnin bileřenleri arasında iliřki yaradan kelimeler bađlaç olarak adlanır. Bađlaçlar hiç bir cümle ögesi olamaz. (Kazımov, 2010: 351)

Muhtar Huseynzade bađlaçları   tasnife ayırmaktadır: (Huseynzade, 2007: 298)

1) Sintaktik vazifesine göre

2) Anlamına göre

3) Yapısına göre

Sintaktik vazifesine göre bađlaçlar ikiye ayrılmaktadır:

1) Tabelilik bađlaçları (Bađlılık)

2) Tabesizlik bađlaçları (Bađımsızlık)

Bağımsızlık bağlaçları cümle ögeleri ve cümle arasında hiç bir bağlılık ilişkisi yaratmayan, yalnız yardımcı vazife taşıyan bağlaçlar adlanılır ve aşağıdaki türlere ayrılır:

- 1) *Birleştirme bağlaçları: və, ilə (-la, -lə).*
- 2) *Karşılaştırma bağlaçları: amma, ancag, lakin.*
- 3) *Bölüştürme bağlaçları: ya, ya da, yaxud, yaxud da, gah, gah da, istär, istärsä dä, və ya, və.*
- 4) *İştirak bağlaçları: häm, häm dä, hämçinin, hämçinin dä, o cümlädän, da, dä, habelä.*
- 5) *Olumsuzluk bağlaçları: nä, nä dä, nä dä ki.*
- 6) *Aydınlaştırma bağlaçları: yäni, yäni ki, mäsälän.*
- 7) *Bağlanma bağlaçları: häm dä, bir dä, özü dä.*

Bağlılık bağlaçları aşağıdaki türlere ayrılır:

- 1) **Aydınlaştırma bağlaçları:** *ki, belä ki.*
- 2) **Sebep bildirenler:** *çünkü, zira, ona göre ki, ondan ötrü ki, o sәbәbә ki.*
- 3) **Sonuç bildiren bağlaçlar:** *ona görä, buna görä, ona görä dä, buna görä dä, onun üçün dä, bunun üçün dä vs.*
- 4) **Şart bağlaçları:** *ägär, ägär ki, hәrgah, hәrgah ki.*
- 5) **Karşılık güzәşt bağlaçları:** *härçänd, härçänd ki, indi ki, madam, madam ki.*

Yapısına göre bağlaçlar üçe ayrılır:

- 1) **Sade (basit) bağlaçlar:** *vә, häm, ki, ya, da, dä, gah, ägär, amma, ancag, lakin, zira, hättä, yäni.*
- 2) **Mürәkkәb (birleşik) bağlaçlar** en az iki kelimedен oluşur: *häm- häm dä, və ya, və yaxud, və ya da, ya da ki, bunun üçün, bundan ötrü, ona görä, onun üçün, härçänd ki, hәмçinin dä, bundan ötrü ki, bununla belä.*
- 3) **Düzeltmә (gövdeli) bağlaçlar:** *çünkü, yaxud, härçänd, näinki, yainki, yoxsa.*

Anlamına göre bağlaçlar aşağıdakılardır:

- 1) **Birleştirme bildirenler:** *vә, ilə (-la).*

- 2) **Karşılaşma bildirenler:** amma, ancag, lakin, fägät, hâlbuki, yoxsa.
- 3) **Bölüştürme bildirenler:** ya, ya da, ya da ki, yaxud, yaxud da, və yaxud, yaxud da ki, yainki, yainki dä, gah, gah da, gah da ki, istär, istärsä dä.
- 4) **İştirak bildirenler:** häm, häm dä, hätta, habelä, hämçinin, hämçinin dä, özü dä, o cümlädän.
- 5) **Olumsuzluk bildirenler:** nä, nä dä, nä dä ki.
- 6) **Aydınlaştırma bildirenler:** yäni, yäni ki, mäsälän, ki, belä ki, härçänd, härçänd ki, gärçi, ägärçi.
- 7) **Sebeplendirme bildirenler:** çünki, ona göre ki, o sebebe ki, onun üçün, bunun üçün, ondan ötrü, o sâbâbä, odur ki.
- 8) **Farklılık ve benzetme bildirenler:** necä, necä ki, nä cür, nä cür ki.
- 9) **Şart bildiren bağlaçlar:** ägär, härğah, madam, madam ki, indi ki.

2.8.1. Bağlama Grubu Kuran Belli Başlı Bağlaçlar

1. Və

- *Här känddä və hər şähärdä gün olmaz ki, eşşäk itmäsin.(17/4)*
- *Häyätin eni on addım ve uzunı on beş addım ancag olardı.(30/4)*
- *Äzizim, gändi və çayı gätirärsän goyarsan buraya...(37/6)*
- *Düz iki saat ana və babalar bu hâlät-dä oturmuşdular.(66/20)*
- *Mähämmädhäsän ämi və haman şäxs yetişdilär küçänin başına.(94/9)*
- *Är və övrät durdular namaza.(99/6)*
- *Ähmäd evdän ildırım kimi häyätä gaçıb, sevinä-sevinä və lähliyä-lähliyä gädi anasının yanına.(102/3)*
- *Älbättä, biz bunu da bilirik ki, bunların väkilikläri və şahidlikläri saxtadı.(105/3)*
- *Ondan ötrü ki, bunların danışmağından və Gasimälinin bu axrınıcı sözündän bir az bädgüman oldu ki, mabada bunlar hiylä eläyärlär.(106/8)*
- *Färşä salınıb üç-dörd tikä palaz və kobud känd xälçäsi.(136/8)*

- *Xudayar bəyin gəsdi Zeynəbin və sağirlərin var-yoxuna, puluna və mülkünə sahib olub, Zeynəbi çölə ötürmək idi.*(138/9)
- *Vəlīguluya və Zibaya Xudayar bəy o gədər icrət təyin elədi ki, Zeynəb acından ölməsin.*(140/11)
- *Pəs indi Kürsünün başında oturan ənnikli-kirşanlı cavan övrət Gasıməlinin bacısı və Xudayar bəyin təzə övrətidir.*(141/12)

2. İlə (-la,lə) “ile”

- *Xudayar bəy gördü ki, ata ilə oğlun mükəliməsi çox uzun çəkəcək...*(47/8)
- *Və bir də ki, bura şəhərdir, genə necə olsa, şəhər bozbaşı ilə kənd bozbaşı bir olmaz.*(48/12)
- *Mərhum Kərbəlayı Heydər ilə Xudayar katda bərk rəfigdilər.*(55/6)
- *Gasıməli hələ sözlərini deyib gurtarmamışdı, Fizzə ilə Ziba ağlamağa başladılar.*(67/19)
- *Ananın nə borcudur atayla övladın işinə garişsın?*(75/16)
- *Bu oturan kimi Gasıməli ilə Kərbəlayı Səbzəli də oturdular.*(110/4)

3. Ya ... ya da ...

- *Vəlīgulu oturmadı ondan ötrü ki, o həmişə bu evə gələndə əlüstü ya gayınatası, ya gayınanası yer görsədib, xoş dil deyərdir.*(70/2)
- *Vallah, ağa bilmirəm mənə eşşəyimi ya Heydər xan körpüsünə aparıblar, ya da ki, karvansaraçı saxlayıb.*(115/13)

4. Nə... nə də....

- *Nə Xudayar bəyin, nə də Şərəfin yuxusu gəlir.*(80/22)
- *Hələ ki, nə eşşək gəlib, nə oğlan.*(91/17)
- *Ta sübhədək nə Əhməd yuxuluyub, nə İzzət, nə də Məhəmmədhəsən əmi.*(102/21)
- *Nə çörək fikrinə gəlirsən, nə paltar fikrinə gəlirsən, nə övlad dərdi çəkirsən, nə bilirsən ki, kasıblıq nədir.*(113/3)

5. Da də

- *Uşağı ata döyür dä, söyür dä.*(75/15)
- *And içirdi deyirdi män onları özüm ikisini dä bazarda gördüm; yäni Xudayar bəyi dä, Ähmädi dä.*(96/12)
- *Gasimäli verän cavabı Kərbälâyı Gafar da vü Kərbälâyı Səbzäli dä dedilər.*(105/14)

2.8.2. Bağlama Grubunun Kelime İçindeki Görevleri

1. İsim Tamlamasında Tamlayan Olarak Görev Yapması

- *Xudayar bəy gördü ki, ata ilə oğlan(ty) / mükəliməsi(tn) çox uzun çäkəcək...*(47/8)
- *Nä Xudayar bəyin, nä dä Şərəfin(ty) / yuxusu(tn) gəlir.*(80/22)
- *Xudayar bəyin gəsdi Zeynəbin və səğirlərin(ty) / var-yoxuna, puluna və mülkünə(tn) sahib olub, Zeynəbi çölə ötürmək idi.*(138/9)

2. İsim Tamlamasında Tamlanan Olarak Görev Yapması

- *Älbättä, biz bunu da bilirik ki, bunların(ty) / vəkilikləri və şahidlikləri(tn) saxtadı.*(105/3)

3. Sıfat-fill Grubunda Tamlayan Olarak Görev Yapması

- *Yoxsa näyə lazımdır gäm və güssä(ty) gətirän (tn) hekayät ?* (52/3)

2.8.3. Bağlama Grubunun Cümle İçindeki Görevleri

1. Özne Olarak Görev Yapması

- *Märhum Kərbälâyı Heydär ilə Xudayar katda bärk rəfigdilär.*(55/6)
- *Düz iki saat ana və babalar bu hälätdä oturmuşdular.*(66/20)
- *Bir-iki taxçaya düzülübdür bir neçä boğça, köhnä papaq və bir-iki mücrü.* (83/14)
- *Är və övrät durdular namaza.*(99/6)
- *Ta sübhädäk nä Ähmäd yuxuluyub, nä İzzät, nä dä Mähämmädhäsän ämi.*(102/21)
- *Bu oturan kimi Gasimäli ilə Kərbälâyı Səbzäli dä oturdular.*(110/4)

2. Yüklemler Olarak Görev Yapması

- *Päs indi Kürsünün başında oturan ännikli-kirşanlı cavan övrät Gasımälinin bacısı vä Xudayar bäyin täzä övrätidir.*(141/12)

3. Nesne Olarak Görev Yapması

- *Äzizim, gändi vä çayı gätirärsän goyarsan buraya...*(37/6)

4. Yer Tamlayıcısı Olarak Görev Yapması

- *Xudayar bäyin gäsdi Zeynäbin vä sağirlärin / var-yoxuna, puluna vä mülkünä sahib olub, Zeynäbi çölä ötürmäk idi.*(138/9)

2.9. Ünvan Grubu

Türkiye Türkçesinde Leyla Karahan'nın görüşüne göre: “Bir şahıs ismiyle, bir ünvan veya akrabalık isminden kurulan kelime grubudur.” (Karahana, 2018: 68)

Mehmet Özmen bu grubun, “Bir kişi adıyla ondan sonra gelen ünvan veya akrabalık adından oluşturduğu” görüşündedir. (Özmen, 2013: 110)

Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli'nin görüşleri şu şekildedir: “Bir ünvan ya da akrabalık isminin bir şahıs ismiyle meydana getirdiği kelime grubudur. Bu kelime grubunda ünvan ve akrabalık isimlerinin şahıs isimlerinden sonra gelme zorunluğu vardır.” (Özkan ve Sevinçli, 2008: 54)

Bu grup Azerbaycan Türkçesinde yapı bakımından Türkiye Türkçesiyle aynı olsa da, ünvan grubu ile örtüşen bir kavram bulunmamaktadır.

2.9.1. Ünvan Grubunun Kelime Grubu İçindeki Görevleri

1. İsim Tamlamalarında Tamlayan Olarak Görev Yapması

- *Ähvalat budur ki, Mähämmädhäsän äminin (ty)/ eşşäyi (tn) oğurlanıb.*(17/2)
- *Män çox gözällär görmüşäm ki, burunları äyridi, amma Xudayar bäyin (ty)/ burnu (tn) pis äyridi.*(26/1)
- *Sağ älini Kərbälâyı Cäfärin (ty) / gabağına (tn) uzadıb dedi...*(51/10)
- *Xudayar bäyin(ty) / övrätinin adı(tn) Şäräfdi.*(78/10)

2.9.2. Ünvan Grubunun Cümle İçindeki Görevleri

1. Özne Olarak Görev Yapması

- Ävväl göräk kimdi **Mähämmüdhäsän ämi?** (17/5)
- *Amma Xudayar katda heç käsä atasının adını da demöz.*(25/3)
- **Karapet ağa** gälämi goydu yerä vâ tääccüb ilä baxdı Xudayar bəyin üzünä.(39/5)
- **Kərbäləyi Cəfär ämi** gabagca vâ Xudayar onun dalınca gedib girdilər bir xırda garanlıg hücräyü.(44/20)

2. Yüklemlər Olaraq Görev Yapması

- *Bu, Danabaş kändinin katdası Xudayar bəydi.*(24/14)
- *Män dä ikinci gild kupets Karapet ağayam.*(42/6)
- *Bura gälän arvad Səkinä xala idi...*(62/20)

3. Yer Tamlayıcısı Olaraq Görev Yapması

- *Bunun ucalığından ötrü keçän vaxtda Xudayar bəyü bir ayama deyärdilər.*(25/11)
- *Ana, bə sän Səkinä xalaya nə cavab verdin?*(63/17)
- *Muradgulu, dur bu saat get Məşədi Əhməd dayına denän dädäm deyir bir tez Gasıməlini göndärsin bura, vacib iş var.*(74/6)

2.10. Birleşik İsim Grubu

Muharrem Egin'in tanımına göre: “*Birleşik isim bir nesnenin ismi olmak üzere yan yana gelen birden fazla ismin meydana getirdiği kelime grubudur. Bazı yer adları ile ikili üçlü bütün şahıs adları Türkçenin birleşik isimlerini teşkil ederler.*” (Ergin, 2009: 385)

Günay Karaağaç özel ad öbeği başlığı altında incelediği birleşik adlarla ilgili tanımını şu şekilde yapmaktadır: “*Bir kimseyi özel ad olmak üzere iki veya daha fazla ismin bir araya gelerek oluşturduğu söz öbeğine birleşik ad öbeği denir. Tamamen eksiz bir şekilde birleşen ve iki veya daha fazla isimden oluşan bütün şahıs isimleri birleşik söz öbeği oluşturur.*” (Karaağaç, 2017: 203)

Azerbaycan Türkçesinde birleşik isim grubu, **hüsusi isimler** terimi ile morfoloji kısmında incelenilmektedir. **Hüsusi isimler**, bir şahsı, bir nesneyi başkasından farkedirmek için verilen adlardır. (Kazımov, 2007: 44)

M. Hüseyinov'un tanımına göre Hüsusi isimler varlığı tek olan, yani birbirinin aynı olmayan nesnenin ismini bildirir. (Hüseyinov, 2007:25) İnsan adları – soyadları, ata adı, lakab, tahâllüs bildiren kelimeler, dağ, nehir adları, hayvanlara verilen özel adlar *hüsusi isimlere* dahildir. *Hüsusi isimler* aşağıdaki gruplara ayrılmaktadır:

- 1) *Antroponimler* – insan adları: şahsın adını, atasının adını, soyadını, tahâllüsünü, lakabını bildiren isimlerdir.
- 2) *Toponimler* – kıta, ülke, il, şehir, erazi isimleridir.
- 3) *Ktemantonim, kosmonim və hidronimler* – Araz, Kür, Yupiter, Saturn, Ceyran bulağı
- 4) *Hrematonimler* – kitap, gazete, dergi isimleri, muzeydeki nesnelere isimleri.

Metinden birleşik isim grubuna ait örnek cümleler

2.10.1. Birleşik İsim Grubunun Cümledeki Görevleri

1. Özne Olarak Görev Yapması

- *Mähämmädhäsän ämi olardı on-on iki yaşında ki, atası **Hacı Rza** vâfat elädi.(18/10)*
- ***Mäşädi Oruc** cäld älini Mähämmädhäsän äminin täräfinä uzadıb...(23/2)*
- ***Kärbälâyı Cäfär** geyznän cavab verdi...(46/20)*
- *Ondan ötrü ki, Heydärin atası **Kärbälâyı İsmayıl** kändin mötübär şäxslärindän biri idi...(53/11)*
- *Danabaş kändinin mollası **Molla Pirgulu** “Bäxtiyarnamä” kitabından bir ähvalat oxuyurdu.(56/9)*
- ***Kärbälâyı Heydär** älini uzatdı Xudayar bâyä.(57/9)*
- *Biri Danabaş kändinin mötübäri və sayılanı **Hacı Hämzä** və biri dä Çärçiboğan kändinin glavası Xalıgverdi bây.(59/12)*

2. Yer Tamlayıcısı Olarak Görev Yapması

- *Üzünü tutdu **Kärbälâyı Cäfärü**. (46/17)*
- *Ägär Mähämmädhäsän ämi şähärä gälib, **Kärbälâyı Cäfärdän** ähvalatı soruşsa... (51/7)*

- *Molla Pirqulu və kändlilər Kərbälayı Heydärä göz aydınlığı verdilər.* (56/5)

3. Yüklemler Olarak Görev Yapması

- *Bu, Danabaş kändinin qlavası Kərbälayı İsmayıldır.* (124/7)
- *Bu da Danabaş kändinin mähällä mollası Molla Mähämmädquludur.* (124/9)
- *Qlava haman Kərbälayı İsmayı idi.* (133/13)

2.10.2. Birleşik İsim Grubunun Kelime Grubu İçindeki Görevleri

1. İsim Tamlamasında Tamlayan Olarak Görev Yapması

- *Sağ əlini Kərbälayı Cəfərin (ty) / qabağına (tn) uzadıb dedi...*(51/11)
- *Kərbälayı Heydərini(ty)/ ölməyi(tn) övrəti Zeynəp üçün yekə müsibət oldu.* (54/8)

Her iki lehçenin birleşik isim grubunun benzerlik ve farklılıklarını şöyle özetleyebiliriz:

1. Türkiye Türkçesinde bu grup söz diziminde incelenirken Azerbaycan Türkçesinde morfoloji kısmında ele alınmaktadır.
2. Her iki lehçede de bu grup yapı bakımından aynıdır.

2.11. Ünlem Grubu

Türkiye Türkçesinde ünlem grubu ile ilgili olarak Tahsin Banguoğlu'nun görüşü şu şekildedir: “*Ünlem öbekleri aslı ünlemlerle kurulmuş veya çağrı halinde adlar ve belirtme öbeklerinden meydana gelmiş olurlar ve çok defa bir ünleneni kapsarlar.*” (Banguoğlu, 2015: 518)

Muharrem Ergin bu grubu şu şekilde tanımlamaktadır: “*Bir seslenme edatı ile bir isim unsurundan meydana gelen kelime grubudur.*” (Ergin, 2009: 390)

Leyla Karahan'ın tanımına göre: “*Bir ünlem ile bir isim unsurundan meydana gelen kelime grubudur.*” (Karahan, 2017: 70)

Azerbaycan Türkçesinde ünlemler bireysel olarak anlam taşımadıkları için kelime grubu olarak değil morfoloji kısmında ele alınmaktadır ve *nida* terimiyle karşılanmaktadır. G.Ş. Kazımov'un *Müasir Azerbaycan Dili Morfolojiya* adlı eserinde

bu terimi şöyle tanımlamaktadır: “*İnsanın duygularını, coşgunluk ve heyecanını bildiren kelimelere nida (ünlem) adlanır.*” (Kazımov, 2010: 387)

Nidalar (ünlemler) etimoloji bakımından iki yolla oluşur:

1) *Aslı ünlemler*

2) *Töreme ünlemler*

1) *Aslı ünlemler.* Baştan nida gibi oluşub his, heyecan, korku, sevinç, mutluluk bildiren kelimelerdir: *A, ax, eh, äh, of, ay, ba, pa, uy, ux, buy, pah, päh.*

2) *Töreme ünlemler.* Bu tür ünlemler farklı yollarla oluşur:

a) Başka adlara dahil olan bazı kelimelerin anlam ve vazifesini deęişerek his ve heyecan ifade etmesi yoluyla: *ähsän, afärin, dähşät, heyf, märhaba, aman, amin.*

b) Farklı ünlemlerin birleşmesi yoluyla: *ey vay, ay can, ay aman, ey dad, pah atonnan, ay haray, bahovey.*

Ünlemler anlam ve vazifesine göre iki gruba ayrılır:

1) *Duygusalılık bildiren ünlem:* *ah, aha, ax, oh, oho, oy, bay, buy, boy, bah, päh, vah, tfu, xux, paho, ura, ay hay, ey vah, hay-hay, paho ey, vaxsey, heyhat, märhaba, afärin.*

2) *Çaęırı bildiren ünlem:* *A, ey, ay, ehey*

Metinden ünlem grubuna ait örnek cümleler:

- *Buy ana, gapıda bir yekä kiři durub!(29/8)*
- *Ay gız, gazı aęa evdedi?(29/10)*
- *Bax, ey gazı aęa, and olsun o bizi yaradan Allaha...(34/20)*
- *Ay gazı aęa, uşagsan? (38/10)*
- *A kiři, sän Allah zarafat elämä.(43/12)*
- *Ax ana, nä gözäl zadsan!(67/1)*
- *Axı, ay arvad, vallah necä eläyim? (85/13)*
- *Ay Xudayar büy, başına dönüm, axı eşşäyi neylädin?(116/12)*

- *Bax, ay ana, män sänä deyiräm ki, Gasimäliyə yox cavabı versän...(128/18)*
- *Ya xeyr, ola bilär ki, glava Zeynäbi heç şahärä dä göndärmäsin.(130/10)*

2.12. Sayı Grubu

Türkiye Türkçesinde sayı grubuyla ilgili görüşler şu şekildedir:

Muharrem Ergin bu grubu şu şekilde ele almaktadır: “*Arka arkaya gelen iki veya daha fazla büyük sayı – küçük sayı unsurlarının meydana getirdiği kelime grubudur. Sayı grubunda büyük sayı önce, küçük sayı sonra gelir.*” (Ergin, 2009: 391)

Günay Karaağaç’ın sayı öbekleriyle ilgili görüşü şu şekildedir: “*Onluk, yüzlük, ve binliklerdeki ara sayıları ifade etmek üzere ortaya çıkmıştır.*” (Karaağaç, 2017: 189)

H. İbrahim Delice şu şekilde tanımlamaktadır: “*Birleşimi eksiz olan ve basamak sistemine göre sıralanan sayı isimleri topluluğudur*” (Delice, 2003: 29)

Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde sayı gurubu söz diziminde incelenmemektedir. Bu grup yapı bilgisinde **terkibi sayılara denk** gelmektedir: *älli beş, säksän dörd, iki yüz otuz, üç min beş yüz älli altı*

Metinden örnek cümleler:

- *Miladiyyä tarixinin min säkkiz yüz doxsan dördüncü ilindä avgust ayının ävvälärindä Danabaş kändindä bir gäribä ähvalat olubdu.(17/1)*
- *Xudayar bäyin ancag otuz yeddi, ottuz säkkiz sinni olar; artıg olmaz, bälkä äskik ola.(25/9)*
- *Häyätin eni on addım vä uzunı on beş addım ancag olardı.(30/4)*
- *İndi män gändi aparıram, inşAllah sübh tezdän sänin beş manat on bir şahını burda hazır eläräm.(42/12)*
- *Sän elä bir adam tap ki, on yeddi manatlıg şey girov goyum.(49/15)*
- *Belä düzältdi ki, Kərbälâyı Heydär öländä özünä yetmiş manat xärc çıxdı vä bundan älavä övräti Zeynäbä iki yüz älli manat, oğluna yüz gurx vä här gızına yüz manat pul çıxmışdı.(54/4)*

Sayı grubunun iki lehçe arasında karşılaştırılması:

Her iki lehçede de bu grup yapı bakımından aynı olsa da Azerbaycan Türkçesinde bu grup söz diziminde değil, dilbilgisinin morfoloji kısmında **türkibi sayılar** başlığı altında incelenmektedir.

2.13. Birleşik Fiil

Türkiye Türkçesinde birleşik fiil ile ilgili görüşler şöyledir:

Muharrem Ergin bu grubu şu şekilde tanımlamaktadır: “*Bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubudur. Yardımcı fiilin başına getirilen unsurun isim veya fiil olmasına göre birleşik fiiller ikiye ayrılır: 1) İsimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller ve 2) fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller olarak tanımlanır.* (Ergin, 2009: 386)

Leyla Karahan birleşik fiili, “*Bir hareketi karşılamak veya bir hareketi tasvir etmek üzere yan yana gelen kelimeler topluluğudur*” olarak tanımlamakta ve bu işlevlerden dolayı birleşik fiillerin, “*bir hareketi karşılayan birleşik fiiller*” ve “*bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller*” olarak iki grupta incelenebildiğini açıklamaktadır. (Karahan, 2018: 73)

Birleşik fiiller Azerbaycan Türkçesinde morfoloji kısmında incelenmektedir. G. Ş. Kazımov birleşik fiilleri, farklı kelimelerin anlam ve gramer bağlamda birleşerek bir anlam ifade etmesi olarak tanımlamaktadır. (Kazımov, 2010: 174) Kazımov’un görüşüne göre birleşik fiillerin oluşması iki şekildedir: Fiil + fiil ve Ad + fiil

Fiillerin fiillerle birleşmesi yolu ile aşağıdaki birleşik fiiller oluşur:

- 1) Yakın anlamlı, zıt anlamlı fiillerin birleşmesiyle yolu ile. Bu birleşik fiillerin birinci tarafı zarf-fiil olur: *üsib-coşmag, gışgırıb-bağırmaq, donub galmaq, saralıb-sormaq*
- 2) **Bilmäk** fiili **-a, -ä** ekli fiile birleşmesiyle oluşan birleşik fiiller: *yata bilmäk, oxuya bilmäk, gülä bilmäk*
- 3) **Olmag** fiili **-mış, -an, -acag, -malı, -ası** ekli sıfat-fiile birleşerek oluşan birleşik fiiller: *yazacag olsam, gäläsi olsam, getmäli olsam, gälän oldum*

Adların (isim, sıfat, say ve zamir) ve isim-fiillerin, zarfların fiile birleşmesiyle oluşan birleşik fiiller bu türlere ayrılır:

- 1) **Ol-, et-, elä-** yardımcı fiilleri adlarla birlikte birleşik fiil oluşturur: *sirdaş olmag, sahib olmag, zäng elämäk, söhbät etmäk, güman etmäk, sahib olmag*
- 2) Fiillerin bazıları anlamlarını kaybederek diğer kelimelere birleşir ve deyimleşir. Azerbaycan Türkçesinde deyimleşmiş birleşik fiiller **frazoloji vahidler** olarak adlandırılmaktadır: *üräyi getmäk, rähmi gälümäk, dil tökmäk, bel bağlamag*

Muhtar Huseynzade'ye göre birleşik fiiller dört şekilde oluşur (Huseynzade, 2007: 124):

- 1) **Ol-, et-, elä-** kimi kısmen bağımsız, kısmen yardımcı olan bu fiiller isim ve bazen de sıfatlardan sonra kullanılmakla birleşik fiil oluşturur: *hazır ol, daxil et, gäbul elä, yaxşı olar, pis olar, xoş olar, şad olar.*

Azerbaycan Türkçesinde **ol-** yardımcı fiili çok kullanılmaktadır. Bu fiil bağımsız fiil olarak da çok kullanılır. **Ol-** fiili bağımsız kullanıldığında her hangi bir nesneye ihtiyacı olmadan cümlede bağımsız vazife taşımaktadır. Bazen bu fiil, bağımsız olarak kullanılarak **yaşa-, baş ver-** fiillerinin eş anlamlısı olur:

*Gardaşım Bakıda **olur** (yaşayır).*

*Gör dünyada nälär **olur** (baş verir)?*

Et-, elä- fiilleri de çok az durumlarda bağımsız fiil olarak kullanılmaktadır:

*Çox çalışdı, äлиндän nä gälirsä, **elädi.***

*Nä gädär ona dedim ki, **etmä, elämä, sözümä baxmadı.***

- 2) Bağımsız anlamlı fiiller isimlerden sonra kullanılarak birleşik fiil oluşturur.

Bu tür birleşik fiillerin her iki tarafı, ad ve fiil olan kısmı aynı kökten oluşur: *ov ovlamag, sap saplamag, äkin äkmäk*

Aynı kökten olan adla fiilin birleşmesinden oluşan bu tür birleşik fiiller iç nesneli fiiller olarak da adlandırılmaktadır.

- 3) **-İb** zarf-fiil ekiyle geçişsiz fiil birleşerek birleşik fiil oluşturmaktadır: *vurub-çatmag, bözänib-düzänmäk, çalib-çapmag, gälüb çıxmag, donub galmag*
- 4) Birleşik fiillerin büyük bir kısmı kelime hazinesinin özelliklerine göre **frazelogizm**lerden (deyimlerden) oluşur: *başa düşmäk, gözä gälümäk, dilä düşmäk, älä salmag, dilä tutmag, yoldan çıxmag*

2.13.1. İsim + Yardımcı Fiillerle Kurulan Birleşik Fiil Örnekleri

Bu tür birleşik fiillerde “*ol-*, *yap-*, *eyle-*, *bulun-*, *kıl-*, *et-*” yardımcı fiilleri kullanılır. İsim aslı unsur olduğu için başta, yardımcı fiil sonda bulunur. Azerbaycan Türkçesinde *ol-*, *et-*, *elä-* yardımcı fiilleri kullanılır.

- *Amma gäldikcä işi tənəzzül elädi.*(19/1)
- *Vagiäsini indiyänädäk heç kəsä nağıl elämäyibdi.*(20/5)
- *Män istämirm Xudayar bəyin keçəcəyindən danışam; çünki özü də heç bu əmrə razı olmaz.*(24/15)
- *Bir həftənin içində katdanı gısnıyıb, gullugdan kənar elädi.*(26/15)
- *İnşallah kəşf edəcəyəm bu məsələni, kəşf edəcəyəm, lap asan vəchlə kəşf edəcəyəm.*(37/2)
- *Gedim görüm kəndimizin adamlarından şəhərdə kimi tapa biləcəyəm.*(37/17)
- *İndi hava gəranlıqlayır, mən dəxi kəndə gayıda bilmərəm.*(44/12)
- *O məni xalg içində rüsvay elädi.*(45/10)
- *Mən bu yaşa gəlmişdim, indiyə kimi bu cür bədnam olmamışdım.*(45/11)
- *Bir ildən sonra Rza öldü və Heydər atasının dövlətinə tək oldu malik və işi gəldikcə başladı tərəggi eləməyə.*(53/14)
- *Atası ölən gündən elə gündən bugünkü günə kimi bir elə vaxt olmayıb ki, Vəligulu işini-gücünü boşluyub, müsahiblərinə goşulub gəzməyə və kefə məşğul olmasın.*(55/1)
- *Bunların dostluğu ta o yerə çatdı ki, xalg bunlardan lap bədgüman oldu.*(55/10)
- *Xudayar bəy təsbehin hər dənəsinə bir dəfə “gülhüvəllah” zikr eləyirdi.*(71/6)
- *Gərəz, bir gədər də fikirləşib, bunun çarəsini tapdı ki, gabagca bizə məlum olubdu.*(82/14)

- *Mähämmädhäsän äminin sözünü nə dilmanc, nə də ki, nəçärnik başa düşä bilmädilər.*(116/2)
- *İndi mändän şikayät edirdin da?* (116/19)
- *Kərbälâyılar imamzada ziyarätini tamam edip yığışdılar meydana və gohum-ägräba ilə gucağlaşıb, öpüşüb və ağlaşıb mindilər atları və hazır oldular getmäyä.*(122/4)
- *Elä ki, Gasımäli sualıni bir də tükrrar elädi, Zeynüb hamı gücünü yığıb və üzünü gırışdırıb cavab verdi...*(131/10)
- *Väligulu bir də xəbärdarlıg elädi.*(142/11)

2.13.2. Deyimleşmiş Birleşik Fiiler

İki veya daha fazla kelimenin esas fiile birleşerek anlan kayması oluşturan birleşmelerdir. Azerbaycan Türkçesinde bu birleşmeler, *frazoloji birləşmələr* olarak adlandırılmaktadır.

Metinden örnek cümleler

“*Acundan ölmək*” – son derecede yoksul olmak, acılıktan ölmek.

- *Väliguluya və Zibaya Xudayar bəy o gädär icrat təyin elädi ki, Zeynüb acundan ölməsin.*(140/11)

“*Acıg elämək*” – küsmek, kırılmak

- *Män elä bu saat acıg eläyib, çıxıb gälmişäm.*(74/3)

“*And içmək*” – yemin etmek

- *Xudayar bəy älini Gurana basıb and içdi.*(139/6)

“*Ayag goymag*” – bir yere ayak basmak, dahil olmak, gelmek

- *Ähvalatdan üç il keçib, dördüncü ilə ayag goyurdu.*(131/13)

“*Başa düşmək*” – anlamak, idrak etmek

- *Yox, vallah, Mähämmädhäsän ämi, sän mänim ärzimi başa düşmädin; mänim məsäləmin cavabı deyil sən dediyin.*(23/3)

- *Atlı Mähämmädhäsän ämi dediyindən bir zad başa düşmädi.*(115/8)

“Bädgüman olmag” – umitsiz olmak, gerçekleşeceğinden şüphe duymak
(Altaylı, 2005: 109)

- *Bunların dostluğu ta o yerä çatdı ki, xalg bunlardan lap **bädgüman oldu.**(55/10)*

“Bädnam olmag” – rezil olmak, kepaze olmak (Altaylı, 2005: 109)

- *Män bu yaşa gälmişdim, indiyä kimi bu cür **bädnam olmamışdım.**(45/11)*

“Bürüzä vermäk” – açığa vermäk, ortaya çıkarmak, aşikar etmäk

- *Amma Xudayar bäyin gorusundan ähvalını äsla **bürüzä vermädi.**(141/10)*

“Därd çäkümäk” – manevi ıstırap çekmek, bir şey veya birisi için kaygılanmak

- *Vallah, bilmiräm kasıbcılıg därdi çäküm, arvad-uşag därdi çäküm, eşşäk **därdi çäküm.**(88/4)*

“Dilä tutmag” – tatlı dile tutarak birini memnun etmeğe, yola getirmeğe, bir şeyi elde etmeğe çalışmak. (Altaylı, 2005: 183)

- *İzzät genä başını äyib, oğlunu başladı **dilä tutmağa.**(101/1)*

“Äl çäkümäk” – bırakmak, vazgeçmek, rahat bırakmak

- *Arvad, Allah xatirinä **äl çäk** mänim yaxamdan! (86/2):*

“Äl tutmag” – yardım etmek, maddi yardım etmek

- *Hanı indi elä bir Allah bändäsi ki, adamın **älini tutsun?** (49/11)*

“Gözdän itmäk” – gözden kaybolmak, yok olmak, bir an ortadan kaybolmak

- *Mähämmädhäsän ämi oğlanın dalınca çıxdı häyätä görsün oğlu hara gaçır; amma Ähmäf çoxdan **gözdän itmişdi.**(86/25)*

- *Bunlar döngäni dönüb gözdän*

“İşi düşmäk” – birisine ihtiyaç duymak, muhtaç olmak

- *Adamın gänä **iş düşär.**(86/8)*

“Gulag asmag” – dinlemek

- *Ähmäd **gulag asmadı.**(100/15)*

“Gulag vermäk” – dinlemek

- Vəlīgulu ällärini cibinə goyub, başıaşağı Xudayarın sözlərinə **gulağ verirdi**.(73/1)

“**Ürek açmaq**” – iç açmaq

- *Ondan ötrü gəşəng əhvalatdı ki, adam gülür, **ürəyi açılır**.(52/8)*

“**Ürəyini sıxmaq**” – dertlemek, kederlenmek

- *Bu cür xəyalat Məhəmmədhəsən əminin artıcağ **ürəyini sıxırdı**.(114/1)*

“**Ürəyi yanmaq**” – acımaq

- *Bu sözləri Xudayar bəy bir hâlde deyirdi ki, deyəsən pəs **ürəyi yanırdı**.(72/19)*

“**Yadına düşmək**” – hatırlamaq

- *Vəlīgulunun ancag indi **yadına düşdü** ki, Ziba anasının üst-başını gana batıracaq üzünü tutdu Zeynəbə... (142/9)*

2.13.3. Sıfat-fiil + Yardımcı Fiilin Birləşməsindən Oluşan Birləşik Fiiller

Bu birləşik fiiller, *-miş, -(I)r, -A(r), -Acak, -yor ekli* sıfat-fiillerin *ol-* ve *bulun-* yardımcı fiilləriylə birləşməsindən oluşur. Azərbaycan Türkçesinde isə *ol-* yardımcı fiili *-miş, -an, -acag, -malı, -ası* ekli sıfat-fiile birləşməsiylə oluşur. Bu birləşik fiillerin metinde örneği bulunmamaktadır.

2.13.4. Bir Fiille Yardımcı Fiilin Birləşməsindən Oluşan Birləşik Fiiller

Fiil + zarf-fiil eki + yardımcı fiil = birləşik fiil

Azərbaycan Türkçesinde yeterlilik bildiren birləşik fiil yapısı bu şəkildedir:

“**Fiil+ A zarf-fiil eki + Bilmək**” :

- *Gedim görüm kəndimizin adamlarından şəhərdə kimi **tapa biləcəyəm**.(37/17)*
- *İndi **gedə bilərsən**.(38/22)*
- *İndi hava garanlıqlayır, mən dəxi kəndə **gayuda bilmərəm**.(44/12)*
- *Niyə, mən üç yüz evin katdası ola-ola, bir ulağ **tapa bilmirəm**.(46/2)*
- *Yaxşı, sən nə **eliyə bilərsən** ona?(46/10)*

- *Män дәxi heç vaxt sändä otura bilmäräm.*(77/21)
- *Päs belä olan surätdä män niyü gedib ärzimi gaziya deyä bilmiräm?*(81/23)
- *Män indi ta gedib, eşşäyi ondan alıb, kişini yarı yolda goya bilmäräm ki!*(86/6)
- *Mähämmädhäsän genä evä gayıdıb, övrätinä dedi ki, görä bilmädi oğlanı.*(87/1)
- *Sänin eşşayın tövlädä dä olsa, sänä heç vaxt verä bilmäräm.*(111/18)

Azərbaycan Türkçesinde bu grup yakın anlamlı, zıt anlamlı ve eş anlamlı fiillerin birleşmesiyle oluşmaktadır. Fiil + Ib(zarf-fiil eki) + Geçişsiz Fiil yapısında oluşan bu grup bazen tireyle (-) de yazılır.

- *Amma sonra baxdı gördü ki, sinninin o vaxtı deyil ki, piyada iki aylıg yolu gedib gayıtsın.*(20/12)
- *Eşşäyin axşam genä gayıdıb güləcək evä da.* (27/10)
- *Gazı mäxmär döşäk üstä oturub dayanmışdı cüt yastığa.*(31/16)
- *Karapet ağa gändi täräzidän götürüb goydu yerä.*(41/26)
- *Mähämmädhäsän ämi çox atılb düşsə və şıltag eläsä...*(51/6)
- *Fizzä dikälib oturdu...*(61/17)
- *Män elä bu saat acıg eliyib, çıxıb gälmişäm.*(74/3)

Her iki lehçenin birleşik fiil ile ilgili karşılaştırmasını şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Türkiye Türkçesinden farklı olarak birleşik fiiller Azerbaycan Türkçesinde dilbilgisinin morfoloji kısmında incelenmektedir. Bu terim Azerbaycan Türkçesinde *mürräkkäb feillär* olarak adlanmaktadır.
2. Her iki lehçede de bu grup “Ad + Fiil” ve “Fiil + Fiil” birleşmesinden oluşur.
3. Her iki lehçede de “Ad + Ol-, Et- Yardımcı Fiileri” işlek olarak kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesindeki *yap-, bulun-, kıl-* yardımcı fiilleri Azerbaycan Türkçesinde görülmemektedir.
4. Her iki lehçede de *ol-* yardımcı fiili sıfat-fiil ekli isim unsuruyla birleşerek birleşik fiil oluşturmaktadır.

5. Azerbaycan Türkçesinde aynı ad ve fiil unsuru aynı kökten kurulan birleşik fiiller vardır. Bu tür birleşik fiiller Türkiye Türkçesinde görülmemektedir: *säpin säpmäk, äkin äkmäk, ov ovlamağ*.
6. Türkiye Türkçesinde anlam kaynaşmasından oluşmuş deyimleşmiş birleşik fiiller Azerbaycan Türkçesinde **frazoloji birläşmälär** olarak adlanmaktadır. Her iki lehçede de bu tür birleşik fiillerin isim unsuru, isim çekim eki alabilmektedir

2.14. Kısaltma Grupları/Täyini Söz Birläşmälärinä Dahil Olmayan İsmi Birläşmälär

Türkiye Türkçesinde bu grubu Leyla Karahan şöyle tanımlamaktadır: “*Kelime grupları ve cümlelerden yıpranma veya kalıplaşma yoluyla ortaya çıkan gruplarıdır.*” (Karahan, 2018: 79)

Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli’nin tanımları şu şekildedir: “*İyelik eki veya hâl eki almış bir isim unsuruyla başka bir isim unsurunun oluşturduğu kelime grubudur. Bu gruplar genellikle isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil veya cümlelerin kısaltmış veya kalıplaşmış biçimleridir.*” (Özkan ve Sevinçli, 2008: 85)

Azerbaycan Türkçesinde bu grup *ismi birläşmälär* grubunun içinde yer alan *täyini olmayan ismi birläşmälär* kavramıyla karşılanmaktadır. Bu birleşmenin ana tarafı isim veya adlaşmış isimle ifade edilir. Bu *ismi birläşmälär* 4 türe ayrılır:

- a. Bu birleşmelerin birinci tarafı iyelik ekiyle, ikinci tarafı *-lı* ekli türemiş sıfatla ifade edilmektedir: *älläri bağı, gözü yaşlı, durna gözlü*.
- b. Taraflarının çekim ekim olmasına göre bu birleşme 4 türe ayrılır:
 - i. Birinci tarafı yönelme hâlinde bulunan kelimelerle ifade edilenler: *gäläcäyä inam, anaya mähäbbät, düşmänä niyrät*.
 - ii. Birinci tarafı bulunma hâlinde bulunan kelimelerle ifade edilenler: *gözlärdä intigam, äлиндä süpürgä*.
 - iii. Birinci tarafı ayrılma hâlinde bulunan kelimelerle ifade edilenler: *dämirdän gapı, cäbhädän xäbär, gızıldan kämär*.
 - iv. İkinci tarafı yönelme hâliyle, birinci tarafı ayrılma hâlinde olan birleşmeler: *sahahtan axşama, başdan ayağa, dänizlärdän dänizlärä*.

c. Her iki tarafı sayıyla ifade olunanlar: *beşdä bir, yüz älli*.

d. Bu birleşmenin koşmalar yoluyla da oluşurlar: *bıçag kimi iti, kändä sarı yol, mänim kimi täläbä*.

e. Bu ismi birleşmenin diğer grubu ilaveli birleşmelerdir. Bir kelime ile ona ait ilavenin birleşmesinden oluşan kelimeler: *mühendis-geolog, maşın-traktor*.

Her iki lehçenin kısaltma grupları ilgili karşılaştırmasını şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Her iki lehçede de bu grup yapı bakımında aynıdır.
2. Azerbaycan Türkçesinde bu grup *täyini olmayan ismi birläşmälar* kavramıyla karşılanmaktadır.
3. Azerbaycan Türkçesinde birinci tarafı iyelik ekiyle ikinci tarafı *-lı* türemiş sıfat ile ifade edilen bu birleşmeler Türkiye Türkçesinde isnat grubuna denk gelmektedir.

2.14.1. İsnat Grubu

Sadece birinci unsurunda iyelik eki bulunan kısaltma grubudur.

- *Amma bu ulağ başı bälali ulağ imiş.*(21/3)
- *Boyu ucadı, çox ucadı.*(25/10)

2.14.2. Yönelme Grubu

Birinci unsurunu yönelme hâli eki taşıyan kelime grupları

- *Çünkü hərçänd Mäşädi Orucun mäsäläsi dârin mäsälädi, amma hamıya bäid görsändi.*(23/8)

2.14.3. Bulunma Grubu

Birinci unsurunu bulunma hâli taşıyan kelime grubu. Metinden örnek cümle bulunmamaktadır.

2.14.4. Uzaklaşma Grubu

Birinci tarafı uzaklaşma hâli eki taşıyan kısaltma grupları

- *Amma birisi alçagdan ucaya galxa, kasıbcılığdan dövlätä çata, äskiklikdän hörmätä minä, heç vaxt atadan-babadan danışmağı dost tutmaz.*(25/1)

- *Bu ođlan özünü çırpır yerdän yerü ki, ya özünü gäräk öldürüm, ya da bu saat gäräk eşşäyi aparam.(44/5)*

Tablo 1.1. Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi Kelime Gruplarının İsimlerinin Karşılaştırması

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi
İsim Tamlaması	İsmi Birləşmələr
Belirtili İsim Tamlaması	III Növ Təyini Söz Birləşməsi
Belirtisiz İsim Tamlaması	II Növ Təyini Söz Birləşməsi
Sıfat Tamlaması	I Növ Təyini Söz Birləşməsi
Sıfat-Fiil Grubu	Feli-Sifət Tərkibi
Zarf-Fiil Grubu	Feli-Bağlama Tərkibi
İsim-Fiil Grubu	Məsdər Tərkibi
Tekrar Grubu	-
Edat Grubu	Goşma
Bağlama Grubu	-
Unvan Grubu	-
Birleşik İsim Grubu	Xüsusi İsimlər
Birleşik Fiil Grubu	-
Kısaltma Grupları	Təyini Söz Birləşmələrinə Dahil Olmayan Birləşmələr

3. CÜMLE

3.1. Cümle/Cümlä

Türkiye Türkçesinde cümle ilgili görüşler şu şekildedir:

Tahsin Banguoğlu “*kendi kendine yeten bir yargı bir cümle sayıldığı*” görüşündedir. (Banguoğlu, 2015: 522)

Ergin’in görüşü şu şekildedir: “*Cümlelerin temel fonksiyonu hüküm ifade etmektedir. Onun için cümle en tam, en geniş kelime grubudur*”. (Ergin, 2009: 398)

Zeynep Korkmaz cümleyi, “*Bir fikri, bir duygu ve düşüncüyü, bir oluş ve kılışı tam olarak hüküm hâlinde anlatan kelime grubu*” olarak tanımlamaktadır. (Korkmaz, 1992: 32)

Günay Karaağaç ise cümleyi “*Eylemin bir yapma veya olmanın nitelendiği yapı*” olarak tanımlar. (Karaağaç, 2017: 220)

Leyla Karahan şu şekilde ele almaktadır: “*Dilin en küçük anlatım birimidir. Duygular, düşünceler, olaylar ve durumların cümle veya cümleden meydana gelen dil birlikleri ile karşılanmaktadır.*” (Karahan, 2018: 9)

Azerbaycan Türkçesinde cümle ilgili görüşler şu şekildedir:

Cümle, her bir dilin kanunları esasında yapı bakımından oluşan, bitmiş bir düşüncüyü bildirir. (Abdullayev, vd., 2007: 75)

G. Kazımov’a göre cümle, dilin dahili kanunları esasında oluşan, bitmiş düşüncüyü ifade eden sentaks birimidir. (Kazımov, 2007: 77)

Buludhan Halilov’un cümle ilgili görüşü şu şekildedir: “*Cümle tertipli konuşma birimi olup dilin kanunları esasında formalaşan ve bir düşüncüyü ifade eden kelime grubu veya kelimedir.*” (Halilov, 2017: 65)

3.1.1. Cümlelerin Özellikleri

1. Cümlelerin oluşmasında yargı bildiren çekimli bir fiil veya isim olması yeterlidir. En küçük cümle bu özelliğe sahip tek kelimelik cümledir.

- *Apar. (120/16)*
- *Goymadılar. (120/19)*
- *Yedilär. (120/23)*

- *Satdılar. (120/24)*
- *Razıyam. (131/12)*

Tek kelimelik olan bu örnekler birer yargı bildirdikleri için cümledirler.

1. Varlık, kavram, nitelik, durum ve hareketleri karşılayan bütün kelime ve kelime gruplarına, ekle veya eksiz olarak yargı yüklemek ve böylece bu yapıları cümleye dönüştürmek mümkündür.

- *Çox gözəl, çox gözəl. (58/5)*
- *Mänim eşşäyimi..(100/24)*
- *Yaxşı, çox yaxşı. (117/29)*
- *Ähmäd. (97/6)*

2. Cümle, yüklem üzerine kurulur. Cümlede yargı bildiren öge yüklemidir. Yüklemin anlamı diğer öğelerle (özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf) desteklenir.

- *Här ikimiz (ö) Danabaş kändindä (yt) anadan olmuşug. (y) (9/2)*
- *Män (ö) heç vaxt (z) haggı (n) itirmäräm. (y) (10/6)*
- *Bir gün (z) bu mollanın güzäri (ö) düşdü (y) bizim Sadıgın dükänina. (yt) (11/4)*
- *Fizzä (ö) bacısı Ziba kimi (z) ällärini gözlärinin üstä goyub (z), hämçinin ağlamağa (yt) başladı. (y) (63/15)*

3. Türkiye Türkçesinde cümlenin ikinci derecede önemli ögesi özne olduğu takdirde, Azerbaycan Türkçesinde cümlenin temel ögesi *mübtäda* (özne) ve *xäbärdir* (yüklem). Öznenin varlığı tek kelimelik bir cümlede dahi yüklemün taşıdığı şahıs ifadesinden anlaşılabilir.

- *Bilmiräm başa düşdünüz, ya yox? (10/12) (başa düşdünüz) (siz)*
- *Bu gecä sänä gonağam, Kərbälâyı Cäfär ämi (44/15) (gonağam) (män)*

4. Türkçede öğelerin dizilişindeki genel sıralama böyledir: Yüklem genellikle cümlenin sonunda gelir. Belirtsiz nesne ve bazı zarflar, yüklemün yanında yer alır. Diğer öğelerin yerin değişkendir. Azerbaycan Türkçesinde de genel

olarak ilk önce *mübtâda* (özne), cümlenin sonunda *xâbâr* (yüklem) gelmektedir.

- *Xudayar bây (ö) bir dä gapını (n) döydü(y). (29/5)*
- *Övrät (ö) indiyä kimi (z) bir söz demäyib(z), sakit vä samit(z) gulag asırdı(y). (77/9)*
- *Gonaglar (ö) cärgä ilä (z) äyläşdilär (y). (124/13)*

3.2. Cümlelerin Öğeleri/Cümlenin Üzvləri

3.2.1. Yüklem/Xâbâr

Türkiye Türkçesinde yüklem tanımıyla ilgili dilbilimcilerin görüşleri şu şekilde verilmektedir:

Muharrem Ergin yüklemi şu şekilde ele almaktadır: “*Cümlenin ana unsuru, temel unsuru, cümlenin direğidir. Cümlenin bütün yapısı onun üzerine kurulur ve diğer bütün unsurlar fiil (yüklem)in etrafında toplayan, onu destekleyen ve tamamlayan unsurlardır.*” (Ergin, 2009: 398)

Günay Karaağaç cümleyi, “*nitelendirilmiş eylem adı olarak tanımlar ve cümlenin temel ögesinin yüklem olduğunu ve cümlenin yüklem için kurulduğunu belirtir.*” (Karaağaç, 2017: 223)

Leyla Karahan’ın tanımına göre: “*Cümlede yargıyı üzerinde taşıyan öge, yüklemidir. Yüklem, cümlenin ana ögesidir. Diğer ögeler, yüklem anlamını çeşitli bakımlardan tamamlamak üzere cümlede yer alır.*” (Karahan, 2018: 14)

Azerbaycan Türkçesinde yüklem terimi “*xâbâr*” ile ifade edilmektedir. Cümlenin temel öğelerinden biridir. Azerbaycan Türkçesinde dilcilerin yüklem ile ilgili tanımları şöyledir:

Yüklem, cümlenin temel ögesi olup çift içerikli cümlede öznenin iş, hâl ve hareketini bildirir. Yüklem temel özellikleri: çift içerikli cümlelerde yalnız özneye bağlı olması; uzlaşma yoluyla özneye bağlıdır; tek içerikli cümlenin en bağımsız ögesidir; zaman, şahıs özelliklerine sahip olur; edebi dil kanunlarına esasen cümlenin sonunda kullanılır. (Kazımov, 2007: 110)

Buludhan Hâلیلov’un görüşüne göre yüklem yalnız özneye bağlı olup, onunla şahısa ve miktara göre uzlaşır, iş, durum, hareket ve yargı bildirir. Yüklem çift içerikli

cümlenin temel ögelerinden biridir. Yüklem özneye ait iş, durum, hareket ve yargı bildirir. Yüklem cümlenin en bağımsız ögesi olup hiç bir ögeye bağlı değil. Lakin yüklem, özneden bağlı olup, onunla şahısa ve miktara göre uzlaşır. (Hâlılov, 2017: 109)

Yüklem dilde ifade üsullarına göre iki şekilde olur:

1) **Yüklemin morfoloji üsulla ifadesi:** yüklemün şahıs ve bildirme ekiyle oluşmasıdır.

2) **Yüklemin sentaks üsulla ifadesi:** yüklemün şahıs ve bildirme eki olmadan oluşmasıdır. Bu tür durumlar daha çok atasözlerinde, yüklemi emir kipinin II. tekil şahısla ifade edilen cümlelerde, bazen de yüklemi var, yok ve diğer kelimelerle ifade edilen cümlelerde rastlanmaktadır.

a. Sadü Xâbâr/Basit Yüklem

“Sadü xâbâr”(basit yüklem), bir kelimeyle ifade edilir.

- *Ävvälän ondan ötrü, ulağ atdan ucuzdu.* (20/16)
- *İki il bundan iräli äri Kərbälâyı Heydär ölüb.* (52/12)

b. Müräkkäb Xâbâr/Birleşik Yüklem

Yüklemün kelime grupları ile ifade edilmesidir.

- *Axı sän mänim oğlumsan.*(64/19)
- *Hälä Zeynâb, Allaha şükür, dul övrätür.*(81/20)
- *Bunlar hər ikisi Xudayar bəyin sädagətli və köhnä räfiglərür.*(105/1)

Azerbaycan Türkçesinde yüklem, isim ve fiil soylu olmakla da ikiye ayrılır:

a. İsmi Xâbâr (İsim Soylu)

- *Buradaki şähärdi.*(40/3)
- *Gulagların kardı, eşitmirsän?* (64/2)
- *Vä bir dä ki, göräk Muradgulunun väkili sänsän, ya anasıdır?* (75/12)
- *Necädir?* (89/1)

b. Feili Xâbâr (Fiil Soylu)

- *Vässalam ki, ruzgar bu kişinin üzünä **gülmüyübdü.**(18/9)*
- *Amma nä elämäk, kasıblığın evi **yıxılsın.**(20/1)*
- *Tutması tutanda da Allah göstärmäsin, **öhdäsindän gälmäk olmur.** (107/8)*
- *Ägär Zeynäbin Xudayar bəyä bir tikä mähəbbəti olaydı, Xudayar bəy onu evindän **kənar elämäzdi.** (140/15)*

İki lehçe arasında yüklem karşılaştırılmasını şöyle özetleyebiliriz:

1. Her iki lehçede de yüklem yargı bildirir.
2. Türkiye Türkçesinde **yüklem** terimi kullanılırken Azerbaycan Türkçesi gramer kitaplarında **xəbər** terimi kullanılmaktadır.
3. Her iki lehçede de yüklem genellikle cümlenin sonundadır.
4. Azerbaycan Türkçesi gramerlerinde yüklem özneye bağlı bir öge olarak anlatılmıştır.Türkiye Türkçesinde ise cümle yüklem üzerine kurulur.

Özellikleri:

1. Yüklem, genellikle cümlenin sonunda bulunur. Ancak bir anlamı öne çıkarma, vurgulama ihtiyacı, özellikle şiirde ahenk endişesi vb. sebepler, diğer ögelerin olduğu gibi yüklemde yerini değiştirebilmektedir.
 - *Xeyr, **özgä mätläbi var** Xudayar bəyin.(28/13)*
 - *Gazı oğlana **işarə elädi** durmasın otağda. (33/20)*
 - *İndi **galmişəm** belä. (34/5)*
 - *Kərbäləyi Cəfär dikəlib çubuğu **verdi** Xudayar bəyä. (46/5)*
 - *Mallar **galdı** ac, susuz.(66/7)*
2. Yüklem, ekle veya eksiz olarak yargı yüklenmiş bir fiil veya isimdir.
 - *Mähəmmədhəsən əminin başına çox işlər **gəlib.**(18/6)*
 - *Bəli, düz otuz gırvənkä **yarım.**(41/25)*
 - *Amma məni də **boşa!** (77/19)*
 - ***Get,** ay həpənd! (34/17)*

Yukarıdaki cümlelerdeki “gäl-” fiili geçmiş zaman kipinde çekime girmiştir, ikinci cümlenin yüklemi isimdir, “boşa-” fiili de emir kipinde eksiz çekimlenmiştir.

3. Bir cümlede birden fazla özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf bulunabilir. Ancak yüklem tektir. Bir söz dizisi içindeki yüklem sayısı, cümle sayısını gösterir.

- *Muradgulu ayağa durub, **getdi** gapını **açdı** çıxsın eşiyä, amma cäld gapını örtüb **gayıtdı gäldi** öz yerinä vä **üzünü tutdu** dädäsinä (74/7)*
- *Ägär istiyirsän ki, säni sürüyä-sürüyä **aparalar**, goy **aparsınlar**, däxi sözüüm **yoxdu**. (127/15)*

4. Bazı cümlelerde yüklem, kelime veya kelime grubu olarak yer almaz. Böyle cümlelerin anlamı bağlamdan anlaşılır. Bu cümleler, kesik cümlelerdir.

- *Bax bu gözüüm üstä, bax bu gözüüm, bax gözüüm üstä, bax gözüüm üstä, bax bu gözüüm üstä... (36/8)*
- *Bu on, bu da on – iyirmi. Bu beş, bu üç, bu iki, bu da yarım. (41/23)*
- *Gecä vä gündüz gäzmäkləri bir, yemäkləri bir, oturmaqları bir, durmaqları bir. (55/9)*
- *Bu onun evindä, o bunun evindä.(58/15)*
- *Ana, mänim eşşäyimi! (86/20)*
- *Sonra genä şähärdä o yanı- bu yanı gäzib, Xudayar bäyi axtarmaqlığından vä axırı genä yorula-yorula, yolun üstä bälkä on-on beş yerdä otura-otura gälib Danabaş kändinä çıxmaqlığından. (98/7)*

5. İsim veya fiil cinsinden kelime grupları yüklem olabilir.

- *Vässälam, här ikimiz Allah-taalanın **kasıb bändälärindänik**. (10/1)* (yüklem:sıfat tamlaması)
- *Yäni bu sövdänin här bir tərəfi **islamın mäslähätidir**.(58/7)* (yüklem: isim tamlaması)
- *Gazı **täcrübäli adamdı**. (106/8)* (yüklem: sıfat tamlaması)
- *Bäli, bu **Mähämmädhäsän äminin eşşäyidir**.(134/2)* (yüklem:isim tamlaması)

3.2.2. Özne/Mübtâda

Türkiye Türkçesinde özne ile ilgili görüşler şu şekildedir:

Günay Karaağaç'ın tanımına göre: *Özne, cümlede bir var oluşu veya bir yapma ve olmayı gerçekleştiren cümle ögesidir.*” (Karaağaç, 2017: 227)

Leyla Karahan özneyi, “*Cümlede yapılanı veya olanı karşılayan öge*” olarak tanımlamaktadır. Karahan'a göre yüklem gösterdiği durumu, oluşu ve kılışı üzerine alan öge öznedir. (Karahan, 2018: 18)

Azerbaycan Türkçesi gramer kitaplarında özne terimi “*mübtâda*” olarak kullanılmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde özne ile ilgili görüşler şu şekildedir:

G.Ş. Kazımov'un görüşüne göre: “*Cümlelerin düşünce özülünü oluşturan, hareket ve durumu yüklem vasıtasıyla belirlenen, yalın hâlde olan ve isim cinsinden kelime ve kelime gruplarıyla ifade edilen cümlelerin temel ögesinden biridir.*” (Kazımov, 2017: 103)

A. Abdullayev, Y. Seyidov, A. Hasanov Müasir Azerbaycan Dili Sentaks kitabında özneyle ilgili tanımlarına göre özne, çift içerikli cümlelerin ögesi olup gramer bakımından hiç bir cümle ögesine ait olmayıp, yalın hâlde olup, hareket, durum ve miktarı yüklemde belirlenen nesneyi bildirir. (Abdullayev, vd., 2007: 105)

Mübtâda yüklem gibi yapısına göre *sade(basit)* ve *mürräkâb(birleşik)* olur:

a. Sade Mübtâda (Basit Özne). Öznesi bir kelimedenden oluşanlar:

- *Söhbät çox uzun çäkdi.(21/11)*
- *Oğlan həyatın sağ səmtindən girdi bir dar yola, yox oldu.(30/8)*
- *Övrät bir cavab vermədi.(76/14)*
- *Eh, vallah män bir gəpik pula dəymərəm.(87/28)*
- *O gəsdnän elä deyib ki, Xudayar bəy eşşäyi apardı Heyderxan körpüsünä sal daşısınlar.(94/4)*
- *Atlı Mähəmmədhəsən əminin dediyindən bir zad başa düşmədi.(115/7)*
- *Gazı dünən mänə kağız yazıb.(126/23)*

b. Mürräkâb Mübtâda (Birleşik Özne). Öznesi isim tamlaması, sıfat tamlaması, isim-fiil grubu ve isim-fiil grubuyla ifade edilenlerdir:

- **Bu oğlan** Mähämmädhäsän äminin xırda oğludur.(27/3)
- **Bälkä pul sahibi** sän goyduğun şeyi gäbula götürmädi.(49/19)
- **Ondan ötrü ki, Heydärin atası Kərbälâyı İsmayıl kändin mötübär şäxslärindän biri idi.** (53/11)
- **Xudayar bäyin övräti** Zeynäbin älinä su tökmäyü yaramaz.(69/6)
- **Oturanların biri** Xudayar bäy idi.(104/5)
- **Bu yol** gözäl yoldu.(113/15)
- **Eşşäk sahibi** başladı eşşäyi täriflämäyü...(132/5)

Özellikleri:

1. Yükleme isim olan, edilgen fiilli ve yükleme oluş bildiren fiil cümlelerde özne “olan”ı, diğer cümlelerde “yapan”ı karşılayan ögedir.

- **Mähämmädhäsän ämi** galdı başsız-paraxsız.(18/14) (özne:olan)
- **Xudayar bäy** bir dä gapını döydü.(29/5) (özne:yapan)
- **Zeynüb** bucagda dizüstü oturub, äлиндä corab toxuyurdu.(61/4) (özne:yapan)
- **A kişi, vallah, Ähmäd** дәlidir.(87/6) (özne:olan)
- **İzzät** çırağı yandırdı, gätirib goydu bucagdaki deşiyä vä özü gedib oturdu garanlıg bucagda.(95/13) (özne:yapan)
- **Kərbälâyı Säbzäli** дә adını goydu Mäşädi Orucäli.(105/9) (özne:yapan)
- **Glava** haman Kərbälâyı İsmayıl idi.(133/13) (özne:olan)

2. Özne yalın hâlde olur. Fiile çokluk, iyelik, ve ailtlik eki dışında çekim eki almadan bağlanır.

- **Oturan kändilär** bu xüsusda hamısı Mähämmädhäsän äminin täräfindä idilär.(23/8)
- **Bälkä pul sahibi** sän goyduğun şeyi gäbula götürmädi.(49/22)
- **Övräti** dinmädi.(76/11)
- **İşlärim** çätin yerä dayandı.(88/5)
- **Sizin kändin katdasi** apardı.(112/3)

- **Kərbäləylər** üz goydu Giraxdın yoluna (123/1)
3. Bir cümlede birden fazla özne bulunabilir.
- *Taxçalara düzülübdür bir neçə samovar, sandıgca, gəlyan, dörd-beş kəllə rus gəndi və xırdavat şeylərdən.*(31/11)
 - *Xeyr, keçən günləri, gözəl günləri, xoş günləri yadına düşmüşdü.*(66/2)
 - *Məgər sizin kəndinizdə dəlilər, divanələr öz başınadılar?*(107/10)
4. Bəzi cümlələrdə öznələrdən biri, digərlərinin açıqlayıcısıdır.
- *Yaxşı dövlət gəlmişdi mərhum atasından: neçə zəmilər, neçə ilxılar, nə gədər fərs, çoxluca pul.*(18/11)
 - *Həyatın bir səmtində var idi əngənək, yanında çoxluca yuyulmuş paltar gələnmişdi; ərov, yəni paltarın çirkli suyu axıb gəlib, gapının yanında göl durmuşdu.*(30/5)
 - *Hər iki rəfig, yəni mərhum Kərbəlayı Heydər və Xudayar bəy və bunlardan savayı Kərbəlayı Heydər in gənşələrindən bir neçə kəndli Kərbəlayı Heydərləgilin tövlə otağında oturub məşğul idilər söhbətə.*(56/4)
 - *Gülsüm, yəni Vəliqulunun nişanlısı, Vəliqulununu gərcək çadırşəbə bürünüb, pambığ boxçası kimi çəkilib oturdu gəranlıq bucagda.*(70/5)
 - *Köhnə çarğat, köhnə ağ cit arxalığ və köhnə solmuş şiləyi dizlik-övrətin libası ancag budur.*(84/6)
5. Bəzi cümlələrdə özne açıq olaraq gərülməyebilir. Bəylə cümlələrdə cümlənin öznesi, yükləmin taşıdığı şahıs ekindən anlaşılır. Öznesi açıqça gərülməyən bu cümlələrdə özneyə “gizli özne” denir.
- *(o) Gərəz, tutmadı işi, əliboş kəndə gayıdıb üç-dörd eşşək alıb, başladı çarvadarlığa.*(18/17)
 - *(sən) Yaxşı deyirsən.*(22/15)
 - *(mən) Gazı ağanı gərmək istəyirəm.*(29/15)
 - *(sən) Gəndi neçəyə verəcəksən mənə.*(41/3)
 - *(mən)Bu gecə sənə gonağam, Kərbəlayı Cəfər əmi.*(44/13)

- (o) *Yäni, söz yox, istäsä verär.*(66/12)

- (män) *Razıyam.*(132/12)

Gereklilik kipinin teklik 3. şahsının bazı kullanışlarında ve aynı işlevdeki –mAk lazım/ gerek kalıplı cümlelerde de özne bulunmaz.

- *Genä Allah bäräkät versin, bunların hamısının şükrünü yerinä yetirmäk lazımdı.*(54/16)

6. Yükleme birleşik olan fiil olan bazı cümlelerde özne, yüklem içinde yer alır. Yükleme ve öznenin anlamca kaynaşmasından, deyimleşmesinden meydana gelmiştir.

- *Mähämmädhäsän äminin başına çox işlär gälib.*(18/6)

- *Ondan ötrü gäşäng ähvalatdı ki, adam gülür, üräyi açılır.*(52/8)

- *Görükän budur ki, Zeynüb ciddi-cähd eläyirdi ağlamağını bürüzä vermäsın ki, oğlunun üräyi sıxılsın.*(61/15)

- *Bir az üräyi açıldı.*(66/24)

7. Hitap unsurları, yükleme bağlanmadıkları için özne değil cümle dışı ögedir.

- *Sakit ol, oğlum.*(27/9)

- *Dadaş, bu gün anam äti bir az yandırıb, yeyä bilsäniz yaxşıdır.*(46/18)

- *Xala, glava Xudayar bəyin şikayätinä görə oğlun Vəligulunu tutub gatdı dama.*(67/15)

- *Ämi, bacı, heç üräyinizi sıxmayın.*(121/2)

8. Arka arkaya sıralanmış bazı cümlelerde özne ortak olabilir.

- *Bir gädär keçdi, bir neçä kändli Mähämmädhäsän ämi sindä Mähämmädhäsän äminin yanına gälib, salam verib, cärgä ilä çömbäldilər və çubuglarını çıxardıb başladılar çäkmäyi.*(21/6)

- *Karapet ağa gälämi goydu yerä və täaccüblä baxdı Xudayar bəyin üzünä.*(39/5)

- *Hamamın yanına yetişcäk Xudayar bəy dayandı və “ox, yoruldu” – deyib çökdü hamamın səkisinä və çubuğunu çıxardıb başladı doldurmağa.*(108/13)

- **Çavuş** goltug cibindän bir dästä kağız çıxardı, Mähämmädhäsän üminin ärizäsini goydu kağızların içinä, kağız dästäsini goydu goltuğuna və atın başını çöndürüb mehribanlıqla dedi.(121/1)
- **Kärbäläyilər** imamazada ziyarätini tamam edib yığışdılar meydana və gohum-ägräba ilä gucağlaşıb, öpüşüb və ağlaşıb mindilär atları və hazır oldular getmäyä.(122/7)
- **Ziba** çäkildi durdu känarda və divara dayanıb, ällärini saldı yanına.(137/3)

9. İsim cinsinden kelime grupları özne olabilir.

- *Bäli*, xırda adam deyil **bu eşşäyi istäyän şäxs**.(24/13) (sıfat tamlaması)
- *Vageän az-az tapılar* **bu cür istäkli övrät**.(54/11) (sıfat tamlaması)
- *Düz iki saat* **ana və balalar** bu hâlätä oturmuşdular.(66/21) (bağlama grubu)
- **Evä girän şäxs** glavanın yasovulu Gasımäli idi.(67/7) (sıfat tamlaması)
- **Är və övrät** üz goydular evä tərəf.(95/11) (bağlama grubu)
- **Bu yol** kärbäla yoludu.(113/14) (sıfat tamlaması)
- **Kärbäläyilärin cämisi** dästä dästä kändin känarına, gäbiristanın yanına yığışıb, düzülmüşdülär yekä meydana ki, “imamzadanı” ziyarät eläyib çıxsınlar.(121/16) (isim tamlaması)

10. Özne ile yüklem arasında tekilik-çoğulluk bakımından uygunluk aransa da, her zaman bu uygunluk olmayabilir. Tekilik-çoğulluk bakımından özne ve yüklem arasında şu uygunluklara dikkat edilmesi gerekir:

a. Öznesi tekil olan cümlelerin yüklemi de tekil olur.

- *Bäli*, Mähämmädhäsän ämi (ö) bir ulağ aldı (y).(21/2)
- Zeynüb (ö)oğlundan yerdän-göyü kimi razıdır (y). (54/17)
- *Dädä*, vallah, män (ö) gedä bilmäräm (y). (74/8)

b. Özne çoğul hâldeki bir canlı adı ise yüklem tekil de gelir, çoğulda.

- Kändlilär (ö) cäld ayağa durub, salamı rädd elädilär (y).(24/1)
- Bunlar (ö) hämçinin danabaşlıdılar (y). (104/10)

- Ağalar (ö) *bir gädär dä gedib, oturdular* (y) *çayın kənarında bir uçug divarın üstä.*(109/3)
 - Här ikisi (ö) *ağlayırdı* (y). (122/12)
 - Kərbəlayılar (ö) *üz goydu* (y) *Gıraxdın yoluna...*(123/1)
- c. Bir topluluk adına konuşulduğunda özne tekil olduğu hâlde yüklem çoğul olur.
- *Vageän az-az tapılar* (y) *bu cür istəkli övrät* (ö).(54/11)
- d. Eğer özne çoğul hâldeki cansız varlık veya soyut bir kavram ise yüklem tekil olarak kullanılır.
- Gözlərin (ö) *kordur*(y), *görmürsən mənı burada?* (28/3)
 - *Gazının säsi çıxmırdı, ancag dodagları*(ö) *tərpəşirdi* (y). (36/15)
 - *Amma dünyada bəzi vaxt, bəlkə də çox vaxt çox təəccüblü işlər* (ö) *ittifag düşür* (y). (52/3)
 - Gulagların (ö) *kardı* (y) *eşitmirsən?* (64/2)
 - Mallar (ö) *galdı*,(y) *ac, sussuz.*(66/7)
 - *Bəli, xəyalət* (ö) *yazıg goca kişini hər yandan bürüdü* (y). (112/18)
- e. Öznesi “birkaçı, herkes, hiçbiri” gibi belirsizlik zamiri ile kullanılan cümlelerde yüklem tekil olur.
- *Gärək gizlin gala, heç kəs* (ö) *gärək bu işdən xəbərdar olmaya* (y). (38/17)
 - *Vəssalam ki, hərə* (ö) *bir cür güman edirdi* (y). (55/23)
 - *Molla Pirgulu bildi ki, dediyi fərdi heç kəs* (ö) *başə düşməyəcək*(y). (58/5)
- f. Özne topluluk isminden oluşuyorsa, yüklemi tekil olur.
- *Bunların dostluğu ta o yerə çatdı ki, xalg* (ö) *bunlardan lap bədgüman oldu* (y). (55/9)
 - *...camaat* (ö) *yavaş-yavaş, dəstə-dəstə və tək-tək üz goydu* (y) *kändä.*(123/1)
1. Cümle tahlillerinde yükleme sorulan *kim, ne* soruları, özneye bulmaya yardım eder. Azerbaycan Türkçesinde *kim, ne* soruları dışında *hara* (nereye) sorusu da özneyi bulmaya yardım eder.

- *Amma kasıb olanda nə olar, çox yaxşı adamdı **Mähəmmədhəsən ämi.**(19/4) (Kim yaxşı adamdı?)*
- *Bäli, **Mähəmmədhəsən ämi** bir ulağ aldı.(21/2) (Kim aldı?)*
- ***Kərbälâyı Heydärin ölmäyi** övräti Zeynäb üçün yekä müsibät oldu.(54/8) (nä müsibät oldu?)*
- ***Xudayar bäy** Zeynäbin xasiyyätinä bäläd idi.(81/2) (kim bäläd idi?)*
- ***Bu cür xəyalat** Mähəmmədhəsən äminin artıcağ üräyini sıxırdı.(114/1) (nä üräyini sıxırdı?)*

İki lehçe arasında özne ile bağlı farklılıklar ve benzerlikleri şöyle özetleyebiliriz:

1. Azerbaycan Türkçesinde **özne** terimi **“mübtäda”** terimi olarak kullanılmaktadır.
2. Her iki lehçede özne, yüklem taşıdığı şahıs ekinden anlaşılmaktadır.
3. Her iki lehçede özne yükleme çokluk ve iyelik dışında herhangi bir ek almadan bağlanır.
Özne ile yüklem arasında şahıs bakımından uygunluk her iki lehçede vardır.
4. Yükleme birleşik olan bazı cümlelerde özne, yüklem içinde yer alan özneli yüklem Azerbaycan Türkçesinde **“frazoloji birleşmeler”** adlandırılmaktadır.
5. Özne her iki lehçede de isim soylu kelime ve kelime gruplarından oluşur.

3.2.3. Nesne/Vasitäsiz Tamamlıg

Türkiye Türkçesinde nesneyle ilgili tanımlar şu şekildedir:

Muharrem Ergin’e göre nesne: *“Fiilin tesir ettiđi nesneyi, şahsı, şeyi karşılayan cümle unsurudur”*. (Ergin, 2009: 399)

Leyla Karahan nesneyi cümlede yüklem bildirdiđi, öznenin yaptığı işten etkilenen öge olarak tanımlamaktadır. (Karahan, 2018: 25)

Günay Karağaç’ın tanımı şu şekildedir: *“Öznenin gerçekleştirdiđi yapmadan etkilenen varlık, yapma hâli çekimindedir ve cümlelerin nesnesidir.”* (Karağaç, 2017: 227)

Azerbaycan Türkçesi dilbilgisinde “*tamamlıg*” olarak adlandırılan nesne, cümlenin ikinci dereceli ögesidir.

Tamamlıg yükleme ait olup, ismin yalın ve ilgi hâllerinden başka, diğer hâleriyle ve edatlarla birlikte kelime ve kelime gruplarıyla ifade edilip, nesne bildirir. (Abdullayev, vd., 2007: 126)

Buludhan Hâlılov’un tanımına göre *tamamlıg*, ismin yalın ve ilgi hâllerinden başka, diğer hâllerinde olan kelime ve kelime grupları ve bir sıra edat grubuyla ifade edilip, üzerinde iş, durum, hareket icra olunan veya hareketi dolaçlama yoluyla ilişkilendiren objekti bildirir. (Hâlılov, 2017: 119)

Tamamlıg diğer ögeler gibi yapısına göre *basit ve birleşik* olarak ikiye ayrılır:

a.Sade (basit) Tamamlıg

Bir kelimededen oluşur:

- *Mähämmädhäsän ämi bir ulağ aldı.(20/13)*
- *Näçärnik onun üstä çığırıb govdu känara vä rusca atlılara dedi ki, içäridän dilmançı çağırınlar.(115/8)*

b.Müräkkäb (birleşik) Tamamlıg

Nesnesi isim tamlaması, isim-fiil grubu ve adlaşmış sıfat-fiil grubuyla oluşmaktadır.

- *Bu sözləri deyändän sonar gazi döşäkcäsinin altından bir kağız parası çıxartdı vä gälämi götürüb başladı yazmağı.(118/1)*

Azerbaycan Türkçesinde hareketle objekt arasındaki bağılığa göre *tamamlıg* ikiye ayrılmaktadır: *vasitäsiz tamamlıg (nesne)* ve *vasitäli tamamlıg (yer tamlayıcısı)*. Türkiye Türkçesinde nesne terimi *tamamlıg*ın içinde yer alan *vasitäsiz tamamlıg* terimi ile ifade edilmektedir. (Demirdağ, 2014: 614) *Vasitäsiz tamamlıg* harekete bağı olan objekti bildirmektedir. *Vasitäsiz tamamlıg* *belirli* ve *belirsiz* olarak ikiye ayrılmaktadır.

Özellikleri:

1. Nesne, fiile eksiz veya yükleme hâli eki ile bağılanır.

- *Axır, adät bu cürdü ki, katdanı camaat seçär.(26/8)*

- *Karapet ağa **qälämi** qoydu yerä. (39/5)*
 - ***Çubuğu** götürüb doldurmağa başladı.(50/2)*
 - *Zeynab **başını** qaldırdı oğluna sämt. (61/12)*
 - *Amma uşaglara Xudayar bəyin mütəmməti tük gədər də kar elämädi və bir də Xudayar bəy bəkar deyil idi, **täsbeh** çövrürdü.(71/1)*
 - ***Bu sözləri** indi sən mənə deyirsən... (85/19)*
 - *Necə Heydər xan körpüsünə **sal** daşıyacaqlar?(92/15)*
 - ***Məni** yəni o qədər istəyir? (137/15)*
2. *Belirtisiz nesne yükleme hâli eki taşımayan nesnelərdir. Genel bir varlığı, bir türü qarşılar.*
- *Görükən budur ki, gazının övrəti həyətdə **paltar** yuyurdu.(29/16)*
 - *Gapı açıldı, cavan oğlan padnos içində **iki stəkan çay** gətirib, birini goydu gazının və birini də Xudayar bəyin gabağına.(33/19)*
 - *Əvvəla budur ki, gənd-çaya, söz-yox, **pul** verəcəksən.(37/20)*
 - *Hi-hi-hi, mən **gatıg** yemirəm.(98/14)*
3. *Belirtili nesnelər isə yükleme hâl eki taşıyan nesnelərdir və bilinen bir varlığı qarşılar.*
- *Məhəmmədhəsən əmi, tez oğlanı göndər pəyədən **eşşəyi** çıxarsın, minəcəyəm şəhərə, nəçərnək istəyibdir.(23/14)*
 - ***Bu gəndi** sənə verəcəyəm yeddi manat iki şahıya.(41/6)*
 - *Dedim ki, Kərbəlayı Heydər in əgər ona borcu var, goy **kağızını** goysun divana.(64/4)*
 - *Məhəmmədhəsən əmi lap işin əslini bilməkdən ötrü **söhbəti** lap açdı və belə başladı.(92/4)*
 - *Pəyənin gapısına yetişəcək Əhməd özünü soxdu içəri və əvvəl **düdəsini** çağırdı.(102/12)*
 - *Amma **ikisini** tanımırıq.(124/5)*

4. Belirtisiz nesne yüklemde yanında yer alır. Yüklemle arasında daimi bir ilişki olduğu için belirtisiz nesne ile yüklem arasına *da/de, dahi, bile* gibi kuvvetlendirme edatları ve soru eki dışında genellikle başka bir öge giremez.

- *Niyä, män üç yüz evin katdası ola-ola, bir ulağ da tapa bilmiräm.*(46/2)
- *Päs sänä män niyä iki källä gänd veriräm?*(81/14)
- *İndi Xudayar bəy eşşäyi İzzätän istäsäydi, İzzät eşşäk verärdi?* (88/2)
- *Necä Heydärxan körpüsünä sal daşıyacaglar?*(92/14)
- *Bälkä apardı Heydärxan körpüsünä daş daşısınlar?* (112/7)

5. Bir cümlede birden fazla nesne bulunabilir. Ancak bu nesnelere aynı cinsten olmalıdır. Belirtili ve belirtisiz nesnelere aynı cümle içinde yer almaz.

- *Sol gıçını galxızıb sağ äli ilä və sağ gıçını galxızıb sol äli şalvarının balağını silib və papağını çıxarıb geydi sol älinä və sağ äli ilä o tərəfini, bu tərəfini çırpıb goydu başına.*(29/1)
- *Ävväl ällärini yudu, sonra üzünü və sonra gollarını.*(96/15)

6. Bazı cümlelerde nesnelere biri diğerlerin açıklayıcısıdır.

- *Gasımäli tez gaçıb, övräti Xudayar bəyin äлиндän alıb, başladı onu, yäni övräti mäsämmät elämäyä.*(75/1)
- *And içirdi deyirdi män onları özüm ikisini dä bazarda gördüm; yäni Xudayar bəyi dä, Ähmädi dä.*(96/6)

7. İsim cinsinden kelime grupları cümlede nesne görevi yapabilir.

- *İndiyä kimi yazıg kişinin golunu-gıçını bağlayıb, goymur bir yana tärpäşsin.*(20/1) (isim tamlaması)
- *Ämi, qazı ağanı göräcäyäm, işim var.* (30/12) (ünvan grubu)
- *Galın zämilärini väsiyyät elädi övrätinä və gızına.*(54/5) (sıfat tamlaması)
- *Bäzi dä deyirdi ki, bunlar gälp pul gayırırlar.*(55/17) (sıfat tamlaması)
- *Heç o da onun qızını almır oğluna.* (61/1) (isim tamlaması)
- *Gändi və çayı da ondan ötəri alırdı ki, gaziya veräcäk idi.*(68/13) (bağlama grubu)

• *Mähämmädhäsän ämi ävväl **hür iki ällärini** göyü galxızıb, bärk “allahü-äkbär” – dedi.(97/3) (sıfat tamlaması)*

• *Ancag çarşovunun ucu ilə **gözlərinin yaşı** silib, lənət şeytana elədi.(123/7) (isim tamlaması)*

8. Art arda sıralanan bazı cümlələrdə nesne ortak olubilir.

• *Dedim ki, əgər o **gızını** mənim oğluma vermək istəmir, mən də heç almıram.(64/15)*

• ***Bu sözü** də yəni özgəsi demiyibdi, elə Xudayar bəyin övrəti deyibdi.(93/9)*

• *İzzət **çırağı** yandırdı, gətirib goydu bucaqdakı deşiyə və özü gedib oturdu garanlıq bucaqda.(95/14)*

• *Mähämmädhäsän ämi Xudayar bəyə dua eləyə-eləyə **eşşəyi** sürdü və aparıb gətirdi tövləsinə.(134/11)*

9. Cümle tahlillərində yükləmə sorulan *neyi* və *kimi* soruları, belirtili nesneyi bulmaya yardım eder. Azərbaycan Türkçesinde bunun dışında *haranı* (nereyi) sorusu da belirtili nesneyi bulmaya yardım eder.

• *Yox, vallah, Mähämmädhäsän ämi, sən **mənim arzimi** başa düşmədin; mənim məsələmin cavabı deyil sən dediyin.(23/3) (neyi?)*

• ***Bu qəndi** gətirdim ağız şirinliyi olsun. (32/5) (neyi?)*

• *Əmi, **muştuluğumu** ver, bir oğlun oldu. (57/2) (neyi?)*

• *Gedim elədə **Əhmədi** bu saat göndərim.(90/1) (kimi?)*

• *Bəli, Xudayar **Zeynəbi** istiyir? (93/27) (kimi?)*

• ***Məni** yəni o qədər istəyir? (137/15) (kimi?)*

Nesneyle ilgili iki lehçe arasında farklılıklar ve benzerlikler şöyledir:

1. Azərbaycan Türkçesinde *tamamlığın* içinde yer alan *vasitəsiz tamamlığı* terimi Türkiye Türkçesinde *nesne* terimi ile karşılanmaktadır.

2. Her iki lehçede de nesne *belirtili* ve *belirtisiz nesne* olarak ikiye ayrılmaktadır.

3. Her iki lehçede nesne, fiile eksiz veya yükləmə hâli ekiyle bağlanır.

4. Cümle tahlillerinde her iki lehçede de yükleme sorulan *kimi?*, *neyi?* ve *ne?* soruları aynıdır.
5. Her iki lehçede nesne yükleme aittir ve *belirsiz nesne* her zaman yüklem yanısında yer alır.
6. İsim cümleleri her iki lehçede de nesne alamaz.

3.2.4. Yer Tamamlayıcısı/Vasitâli Tamamlıg

Türkiye Türkçesinde farklı adlandırmayla ifade edilen yer tamlayıcısıyla ilgili görüşler şu şekildedir:

Tahsin Banguoğlu Türkçenin Grameri adlı kitabında yer tamlayıcısını isimleme olarak adlandırmış ve şu şekilde tanımlamıştır: “*Cümlede yüklem gerçekleşmesiyle ilgili kişileri ve şeyleri gösteren adlara ve zamirlere isimleme deriz. Bu adlar ve zamirler en çok yer yön hâllerinde (kime, kimden, kimde), bir hayli de dış çekim hâllerinde bulunurlar.*” (Banguoğlu, 2015: 529)

Zeynep Korkmaz dolaylı tümleç olarak adlandırdığı yer tamlayıcısını, “*Cümlede yüklem anlamını bulunma, yönelme ve çıkma hâli ekleriyle veya bir edatla tamamlayan unsur*” olarak tanımlamaktadır. (Korkmaz, 1992: 47)

Leyla Karahan’a göre: “*Cümlede yönelme, bulunma ve uzaklaşma bildirerek yüklemi tamamlayan öge yer tamlayıcısıdır.*” (Karahan, 2018: 29)

Azerbaycan Türkçesinde *yer tamlayıcısı*, “tamamlıg” ögesinin içinde yer alan *vasitâli tamamlıg* kavramı ile kullanılmaktadır. Azerbaycan dilcilerin *vasitâli tamamlıg* ile ilgili görüşleri:

Vasitâli tamamlıglar ismin yönelme, bulunma ve çıkma hâllerinde olan ve edatlarla işlenen isim, zamir, adlaşmış kelime ve kelime gruplarıyla ifade edilip nesne bildirir. (Abdullayev, vd., 2007: 136)

G.Ş. Kazımov’un görüşüne göre vasitâli tamamlıg hareketle dolaylı yolla ilişkilenen objekti bildirir. Vasitâli tamamlıglar hem fiil, hem de isim cümlelerinde kullanılmaktadır. Bu cümle ögesi yönelme, bulunma ve ayrılma hâllerinde olup nesnenin içeriğini bildiren kelime ve kelime gruplarıyla ifade edilir ve “*üçün, ötrü, ilä, garşı, haggında, baräsindä*” edatlarının bağlandığı kelime ve kelime gruplarıyla kullanılır. (Kazımov, 2007: 125):

Özellikleri

1. Yer tamlayıcısı, yükleme yönelme (-A), bulunma (-DA), uzaklaşma (-DAn) hâli ekleriyle bağlanan kelime veya kelime grubudur.

- *Amma nä elämäk, kasıblıg şaxsi savab işlârdän dä goyur.*(19/12)
- *Sözüm orasındadır ki, göräk aya, mänim bu gälmäkliyim sänä bir mänfüäti var ya yox?*(23/5)
- *Vallah, män sänin sözlärindän baş açammıram.*(33/8)
- *Gonçaya da tapşırışdı.*(46/29)
- *Kärbälâyı Cäfär ämi, mänü bir yeddi manat lazımdı.*(49/2)
- *Oğlan çölmäyi içäri gätirän kimi bozbaşın goxusu Xudayar bâyä belä xoş gäldi k i, könlündä Kärbälâyı Cäfärin övrätinä iki min yaman dedi.*(47/7)
- *Ona nä lazım olmuşdu, yasdän çıxmamış, är dalınca düşsün?*(59/9)
- *Xudayar bâyä dä evlänmäklik çox vacibdir.* (69/2)
- *Arvad, Allah xatirinä äl çäk mänim yaxamdan.* (86/2)
- *Eşşäyi dä göndäräcäyäm däyirmana.* (91/13)
- *Mähämmädhäsän ämi oğlandan cavab almayıb gänä soruşurdu.*(99/9)
- *Ähmädä ta bu söz bäs idi.*(102/19)
- *Bu gün Mähämmädhäsän ämi dä gälmişdi şähärü.* (110/11)
- *Ziba anasının qucağında bir az ağlayıb yuxuladı.* (142/11)

2. Bir cümlede birden fazla yer tamlayıcısı bulunabilir.

- *Axirüläm r gäldi tövläsini ortadan yarı böldü vâ küçäyä sämt bir gapı açdı vâ bura bir-iki pud undan, buğdadan, tut gurusundan, iydädän düzüb, başladı ...*(19/2)
- *Birisi gälib nisyä sövdä elär, and içär Allaha, peyğämbarä ki, üç gündän sonra pulunu gätiräräm.*(42/9)
- *Gärüz, Kärbälâyı Cäfär bir gädär dä övrätindän giley elädi, bir gädär dä söyüşdän, länätdän dedi.*(47/16)

3. İsim cinsinden kelime grupları yer tamlayıcısı olabilir.

- *Yaxşı dövlät galmışdı **märhum atasından**:neçä zämilär, neçä ilxılar, nä gädär färş, çoxlucu pul.(18/12) (sıfat tamlaması)*
- *Xudayar bāy **gazının sözünün cavabına** bir gädär dikälib....(34/18) (isim tamlaması)*
- *Çox täaccüb elädi Xudayar bāy **ermäninin bu tövr räftarına**.(39/13) (isim tamlaması)*
- *Zeynāb Xudayar **bäyin elçisinä** cavab verdi... (59/8) (isim tamlaması)*
- *Väligulunun **bu ähvalatdan** heç xəbəri yox idi;çünkü o günü Väligulu çöldä idi, zämiyä toxum säpirdi.(61/2) (sıfat tamlaması)*
- *Bälkä yazıq övrätin **balasına** üräyi yana... (69/16) (sıfat tamlaması)*
- *Onun **mänim boynumda** çox haggı var.(72/4) (isim tamlaması)*
- *Vallah, ämi, and olsun **bizi yaradan mäxluga**, män gün olmaz ki, anamnan savaşmıyım.(73/4) (sıfat tamlaması)*
- *Bu kişinin cavabı **Mähämmädhäsän üminin hälina** lap müvafiq oldu.(92/2) (isim tamlaması)*
- *Axı, qazı ağa, män **bu qürbät vilayätdä** kimi tanıram ki, gedib tapıb gätirim? (106/5) (sıfat tamlaması)*
- *Ondan ötrü ki, **bunların danışmağından vä Gasımälinin bu axrınıcı sözündän** bir az bädgüman oldu ki, mabada bunlar hiylä eläyärilər.(106/8) (bağlama grubu)*

4. İsim cümlelerinde yönelme ve uzaklaşma hâli ekli yer tamlayıcıları çok az kullanılır. Bulunma hâli ekli yer tamamlayıcıları ise her cümlede bulunabilir.

- *Söz yox, ulağ **atdan** yaxşıdı.(20/14) (uzaklaşma hâli: isim cümlesi)*
- *Kärbälayı Cäfär ämi, **mänä** bir yeddi manat lazımdı. (49/2)(yönelme hâli: isim cümlesi)*
- *Zeynāb Xudayar **bäyin evindä** altı ay yarım galdı.(138/6) (bulunma hâli: fil cümlesi)*

5. Yükleme sorulan *kime, kimde, kimden, neye, nede, neden, nereye, nereden* soruları cümle tahlillerinde bu ögeyi bulmaya yardımcı olur.

- *Bäradärim, mänä sänin başın lazım deyil, Allah sänin başını sälamät eläsin.*(35/1) (kime?)
- *Män gälmişäm sändän gänd alam.*(40/10) (kimden?)
- *Här iki äli ilä çöräyi garişdırıb Xudayar bäyä täklif elädi.*(48/1) (kime?)
- *Yäni Xudayar bäyin bu işdä heç günahı yoxdu.*(51/7) (nede?)
- *Axı män sändän söz xäbär alıram.* (64/1) (kimden?)
- *Dädän evindän mänä çox dövlätlär gätirmisän...* (76/15) (nereden?)
- *Mähämmädhäsän ämi genä övrätinin sözünü baxıb, çäkildi дәstärxanın başına.*(99/15) (neye?)
- *Näçärnik genä dilmanca bir söz dedi.* (115/10) (kime?)
- *Mähämmädhäsän ämi yapışdı eşşäk sahibinin yaxasından vä çäkä-çäkä çıxardı adamların içindän ki aparsın glavanın yanına.*(133/13) (nereden?)
- *Ävvälä budur ki, paltarlarının hamısının köhnäliyindän başga, özgä äynindän çıxma paltara oxşayırdı.*(135/14) (neye?)

6. Bazı yer tamlayıcıları, kendilerinden önceki yer tamlayıcılarının açıklayıcısıdır.

- *Bu şäxsä, yäni sänä gälmäk istäyir...*(37/9)
- *Ondan ötrü ki, guya Kərbälâyı Heydär ona, yäni Xudayar bäyä väsiyyät edib ki, Zeynäbi o özü alsın, goymasın özgä namärdä ärä getsin.*(59/4)

7. Azərbaycan Türkçesinde vasitəli tamamlıg bazen *üçün, ötrü, garşı* ve bazen de *ilä* goşmasıyla (edat) ifade edilmektedir.

İlä edatıyla kullanılan vasitəli tamamlıglar vasıta, farklılık, karşılık ve birgellik bildirir.

- *İki taxça dolu idi kitab ilä.*(31/12)
- *Här iki äli ilä çöräyi garişdırıb Xudayar bäyä täklif elädi.*(48/1) (Kimä täklif elädi?)

- *Män görüräm ki, säninlä yola gedä bilmiyücäyäm.*(65/2)
- *Amma yeddi abbası ilä iş düzälmez.*(82/13)*Bir eşşäk ilä körpü tikilär?*(93/9)
- *Kärbälâyılar imamzada ziyarätini tamam edib yığışdular meydana vä gohum-ägräba ilä gucaglaşıb, öpüşüb vä ağlaşıb mindilär atları...*(122/7)
- *Ancag çarşovunun ucu ilä gözlärinin yaşı silib, länät şeytana elädi.*(123/7)
- *Şär ilä, Şıltag ilä arası yoxdu.*(114/10)

İki lehçe arasındaki yer tamlayıcısıyla ilgili benzerlik ve farklılıkları şöyle özetleyebiliriz:

1. Her iki lehçede bu öge, yükleme yönelme (-A), bulunma (-DA) ve uzlaşma hâl ekleriyle bağlanırlar.
2. Türkiye Türkçesindeki *yer tamlayıcısı* terimi Azerbaycan Türkçesinde *tamamlıg* ögesinin içinde yer alan *vasitəli tamamlıg* kavramıyla ifade edilir.
3. Türkiye Türkçesinde farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde yer tamlayıcısı “*üçün, ötrü, ilä, qarşı, haqqında, barəsində*” edatlarının olduğu bir sıra kelime ve kelime grublarıyla da ifade edilir.
4. Her iki lehçede cümle tahlillerinde yer tamlayıcısını bulmak için yükleme sorulan sorular aynıdır

3.2.5. Təyin/ Belirten

Azerbaycan Türkçesinde cümlenin ikinci dereceli ögesi olan **təyin** Türkiye Türkçesinde sıfat kavramına denk gelmektedir. Fakat Türkiye Türkçesindeki sıfat cümlede herhangi bir ögesi olarak kabul edilmezken Azerbaycan Türkçesinde cümlenin ikinci dereceli ögesi olan təyin vazifesindedir. (Dağlı, 2018: 82)

Azerbaycan Türkçesinde *təyin*le ilgili görüşler:

G.Ş. Kazımov’a göre *təyin*, ikinci dereceli öge olup isimle, adlaşmış kelimelerle ifade olunan ögeleri farklı bakımdan açıklar ve işaret eder. (Kazımov, 2007: 129)

A. Abdullayev, Y.Seyidov ve A.Hasanov’un görüşüne göre cümlede nesne ifade eden herhangi bir kelime veya ögeye ait olup onun alamet, durum ve niceliğini bildiren ikinci dereceli öge *təyindir*. (Abdullayev, vd., 2007: 141)

Azerbaycan Türkçesinde təyinin özellikleri:

1. Təyin isim, sıfat, say, sıfat-fiil ve bazı zamirler, isim tamlaması ve sıfat-fiil ifade edilmektedir:

- **İki il keçməmişdi anası öldü.**(18/11)
- **Amma bu ulağ başı bälalı ulağ imiş.**(21/3)
- **Kərbälâyı Cäfär Xudayar bəyü yeddi manat versin...**(51/3)
- **Tövləyü iki oğlan uşağı, bir gız uşağı soxulub, gäldilər kändlilərin yanına.**(56/14)
- **Gasiməli verən cavabı Kərbälâyı Gəfar da və Kərbälâyı Səbzəli də dedilər.**(105/13)
- **Cavan (ty) / övrüt (tn) kürsünüün üstü gabağına iki stəkan goyub, məşğul idi onları yuyub dəstmallamağa.**(136/23)

2. **necä, nə cür, nə gädär, hansı** soruları cümlede **təyini** bulmaya yardımcı olur:

- **Xudayar bəy girdiyi(ty) / yer(tn) əsla həyətə oxşamırdı; çünki burda dörd divardan savayı bir şey yox idi.**(30/3)
- Hamısı da **ağıllı-başlı(ty) / yerlərdən(tn).**(53/8)
- Pambığ boxçası kimi çəkilib oturdu **garanlıg(ty) / bucagda (tn).**(70/5)
- Axı, gazı ağa, mən **bu gürbät(ty) / vilayətdä(tn)** kimi tanıram ki, gedib tapıb gətirim?(106/5)
- **Yuxarı(ty) / başda(tn)** kürsü goyulubdu.(136/3)
- **Gapıdan girən(ty) / yerdä(tn), sağ tərəfdä durmuşdu Ziba gucağında**

3. Təyin cümlenin öznesinə, nesnesinə, isim veya isim tamlamasıyla ifade edilen zarfa, isim soylu yükləmə, bəzən də adlaşmış sıfatlarla ifade edilənə ait olmaqdır:

Özneye ait olması:

- **Bunu bilmək asandı ki, bu(ty) / şəxs (tn) xırda adam deyil.**(24/6)
- **Bu (ty) / oğlan (tn) Məhəmmədhəsən əminin xırda oğludur.**(27/3)
- **İndi dünyada gəlp (ty) / adam (tn) çoxalıbdır.**(42/8)

- *Hanı iräliki(ty) / Zeynâb(tn)?(53/1)*
- *Evâ girân(ty) / şäxs(tn) glavanın yasovulu Gasımäli idi.(67/6)*
- *Yazıg(ty) / övrät(tn) gecäni sähärä kimi ağlamaglıg ilä keçiribdir.(67/21)*
- *Ävväl keçän(ty) / günläri (tn) yadına düşdü; yäni uşaglıgı.(112/19)*
- *Yavuğa gälän(ty) / atlı (tn) tärçümä elädi ki, ağa deyir bura gälmäkdä nä mätläbi var desin.(115/5)*
- *Cavan (ty) / övrät (tn) kürsünüñ üstä gabağına iki stäkan goyub, mäşğul idi onları yuyub дәstmallamağa.(136/23)*

Nesneye ait olması:

- *Bir gara cildli kitab gätirib açdı.(36/14)*
- *Päs çünki belädi, barı säy elä, yaxşı mal al.(37/23)*
- *Çarşı ilä gedib vä gazı nişan verdiyi(ty) / ermänini(tn) soruşdu, getdi girdi bir böyük dükana.(39/3)*
- *Ac(ty) / adama(tn) yanmış ät dä xoş gülär.(48/12)*
- *Galan(ty) / zämilärini(tn) väsiyyät elädi övrätinä vä gızlarına.(54/5)*
- *Vallah, ämi, and olsun bizi yaradan(ty) / mäxluga(tn), män gün olmaz ki, anamnan savaşmıyım.(73/3)*
- *Yazıg(ty) / oğlanı(tn) guya ki, bir zähärli ilan vurubdu.(84/3)*
- *Ävvälä budur ki, paltarlarının hamısının köhnäliyindın başga, özgä äynindän çıxma (ty) / paltara (tn) oxşayrdı.(135/16)*
- *Äkilmiş (ty) / zämiläri (tn) özü öz malı kimi biçirdi, döyürdü, vä mädaxili öz babasından galan (ty) / malı (tn) kimi gätirib töküdü evinä.(140/5)*

Zarfa ait olması:

- *Gecä vä gündüz bu heyvana mütäväcceh olur ki, onu yarı(ty) / yolda (tn) goymasın.(24/9)*
- *Goca kişi gäldiyi (ty) / yol (tn) ilä gayıtdı getdi.(30/15)*

- *Oğlan çıxıb gedəndən sonra Xudayar bəy **alçag** (ty) / **säs** (tn) **ilä** başladı.(33/21)*
- *Män onu deyirəm ki, sən yaxşı eləmədin **män yazı yazan**(ty) / **vaxtda** (tn) govu uzatdın mənim gabağıma.(40/2)*
- *Düz iki saat ana və balalar **bu**(ty) / **hâlät**dü (tn) oturmuşdular.(66/21)*
- ***Bu**(ty) / **heyndä**(tn) bir uca boylu oğlan älləri yanında qaçıb gäldi näçärnikin yanına.(115/10)*

İsim soylu yükləmə aıt olması:

- *Bu kişi artıg **dindar** (ty) / **adam**dı (tn).(19/10)*
- *Çünki vageän bu mäsälä **dürin** (ty) / **mäsälä**dı (tn).(22/12)*
- *Doğrudan çox gülmäli ähvalatdı və çox gäsäng ähvalatdı.(52/*
- *Gülsüm öz yerindä belä möhkäm oturmuşdu ki, deyäsän **cansız** (ty) / **bir şey**dir (tn).(74/16)*
- *Gazı **tücrübäli**(ty) / **adam**dı(tn).(106/9)*
- *Bu yol **gözäl**(ty) / **yoldu**(tn).(113/15)*
- *Haman gız **Zibanın gucağında ağlayan**(ty) / **uşag**dı(tn).(141/16)*
- *Sifäti dä **biz gördüyümüz**(ty) / **sifüt**(tn) deyil.(142/1)*

3.2.6. Zarf/Zärflik

Türkiye Türkçesinde zarfla ilgili görüşler:

Tahsin Banguoğlu zarflama adını verdiği zarfı, “Cümlede yüklem in içinde geçtiği hâl ve şartları belirten zarflara ve zarf niteliğindeki belirtme öbekleri” olarak tanımlamaktadır. (Banguoğlu, 2015:530)

Muharrem Ergin’in tanımına göre: “Zarf, fiilin muhtelif şartlarını ve zamanını gösteren cümle unsurudur.” (Ergin, 2009: 400)

Leyla Karahan zarfı zaman, tarz, sebep, miktar, yön, vasita ve şart bildirerek yüklemi tamamlayan cümle ögesi olarak tanımlamaktadır. (Karahan, 2018: 32)

Azerbaycan Türkçesinde *zärflik* olarak adlanmakta olan zarfla ilgili görüşler şu şekildedir:

Buludhan Hâlılov'un görüşüne göre zârflik, cümlede esasen fiil soylu yükleme, adlarla, özellikle sıfatlarla ifade edilen isim soylu yükleme ait olup, hareket ve alametin icra ve ortaya çıkma tarzını, zamanını, yerini, maksadını, şartını ve derecesini bildiren cümlenin yardımcı ögesidir.(Hâlılov, 2017: 141)

Kazımov zarfı şu şekilde tanımlamaktadır: “Zârflik cümlenin yardımcı ögesi olup cümlede hareketin tarzını, zamanını, yerini, sebebini, magsadını, derecesini vs. bildirir.” (Kazımov, 2007:135)

Azerbaycan Türkçesinde zarf yapısına göre *basit* ve *birleşik* olur:

a. Basit zarflik

Ekli veya eksiz bir kelimedden oluşan zarflar.

- *Kərbälâyı Cäfär **älüstü** cavab verdi. (49/4)*
- *Zeynâb **bârk** acıgladı Fizzânin üstünä.(62/14)*

b. Birleşik zarflik

Kelime gruplarından oluşan zarflardır.

- *Gazı gälyana bir bârk güllab vurub, başını **bulaya-bulaya** deyir.(34/15)*
- ***Bu sözləri deyändän sonra** Xudayar bây çubuğu uzatdı Kərbälâyı Cäfärä.(50/28)*
- *O hämişä **bu evä gäländä** älüstü ona ya gayınatası, ya gayınanası yer gösdärib, xoş dil deyärdilər, amma indi bunların heç birisi olmadı.(70/2)*

Azerbaycan Türkçesinde zarfın anlamca 9 türü vardır:

1. Tarzi-haraket. Zârfliyin bu türü fiil soylu yükleme ifade olunan işin naslı, ne tür, ne gibi durumda icra olunduğunu bildirir.

- *Xudayar bây **gülä-gülä** cavab verdi.(32/3)*
- *Tövlänin gapısı **cırltı ilä** açıldı.(56/14)*
- *Ähmäd **nağil eliyä-eliyä** här bir söz arasında bir and içirdi.(98/8)*
- *Hamamdan çıxan övrätlär **tüücüblä** bunlara baxıb (108/15)*
- *Kərbälâyılar üz goydu Giraxdın yoluna vâ camaat **yavaş-yavaş, düstü-düstü** vâ **täk-täk** üz goydu kändä.(123/1)*

2. Zaman. Zarfın bu türü yüklemle ifade olunan hareket veya alametin zamanını bildirir:

- *Miladiyyä tarixinin min säkkiz yüz doxsan dördüncü ilindä avgust ayının ävvälärindä Danabaş kändindä bir gäribä ähvalat olubdu.*(17/1)
- *Ana män deyiräm sänin yasın **giyamätä kimi** gurtarmaycag.*(62/10)
- *Günün günorta çağı gäldi* (88/11)
- *İndi Xudayar bəy də Zeynəbi almagdan ötrü gedib, ya da ki, arvadını boşamagdan ötrü.*(94/1)
- *Və bu altı ay yarımın ärzindä Zeynəbin anadan ämdiye süd burnunun дәliklərindän gälib tökdü.*(138/5)

3. Yer zarfı. Yer zarfı, cümlenin yüklemle ifade olunan hareket ve alametin yerini bildirir:

- *Görükän budur ki, gazının övräti **häyät**dä paltar yuyurdu.*(29/16)
- *Gapı açıldı, cavan oğlan padnos içindä iki stäkan çay gätirib, birini goydu **gazının və birini də Xudayar bəyin gabağına.***(33/19)
- *Äzizim, gänd və çayı gätirärsän goyarsan **buraya**, sonra gedib üç-dörd näfär kändinizin ählindän gätirärsän **mänim yanına.***

4. Miktar. Cümlenin yüklemle ifade olunan miktarını bildirir.

- Bu mübahisä azından **bir saat** çäkdi.(23/11)
- Gändi indi **neçäyä** veräcäksän mänä? (41/3)
- Bu gändi sänä veräcäyäm **yeddi manat iki şahıya.**(41/6)

5. Sebep. Sebep zarfı, cümlenin yüklemle ifade olunan hareket ve alametin sebebini bildirir ve “niye? niçin? neden ötrü?, ne sebebe?” sorularından birine cevap verir.

- *Bunun ucalığından ötrü keçän vaxtda Xudayar bəyä bir ayama deyärdilär.*(25/11)
- *Amma bilmiräm **nä sәbәbә** demirsän?* (62/18)
- *Niyä* getmirsän ki?! (123/20)

- *Amma Xudayar bəyin gorusundan ahvalını əsla bürüzə vermədi.*(141/10)

6. Maksat.Yüklemle ifade olunan hareketin maksadını bildirir.

- *Yavuğa gələn atlı tərçümə elədi ki, ağa deyir bura gəlməkdə nə mətləbi var desin.*(115/5)
- *Mən sən deyən adamlarda deyiləm ki, gəlib yarım gırvənkə gəndən ötrü sənə baş ağrısı verim.*(40/15)
- *İndi Xudayar bəy də Zeynəbi almagdan ötrü gedib, ya da ki, arvadını boşamagdan ötrü.*(94/1)
- *Ziba onu ovutmagdan ötrü atılıb-düşürdü.*(136/22)

7. Şart. Zarfın bu türü cümlenin yüklemle ifade olunan hareket ve alametin belirli şartla bağlı olduğunu bildirir.

8. Karşılaştırma. Zarfın bu türü yüklemle ifade olunan hareket ve alamete karşı duran veya alamete karşı duran işi, hareketi bildirir. Bu zarf ile ilgili metinden örnek bulunmamaktadır.

Özellikleri

1. Zarf görevi yapan kelime ve kelime grupları yüklemi zaman, tarz, sebep, miktar, yön, vasıta ve şart bildirerek tamamlar. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde mekan bildiren zarflar da vardır ve yön zarfları mekan zarflarının içinde yer alır.

- *Bu kişi sözünü deyib dik-dik baxdı Məhəmmədhəsən əminin üzünə.*(22/9) (tarz)
- *Eşşəyin axşam genə gaydıb gələcək evə da.*(27/10) (zaman)
- *Kərbəlayı Heydər in ölməyi övrəti Zeynəb üçün yekə müsibət oldu.*(54/7)
- *Övrət başına çırpa-çırpa evdən qaçıb çıxdı eşiyə.*(75/5) (yön, tarz, mekan)
- *Gasiməli əliüstü üz goydu gapıya səmt və gedə-gedə dedi.*(76/2) (tarz, yön)
- *Gecə yat orda.*(80/10) (zaman)
- *Kərbəlayı Gafar Xudayar bəyin sözünü möhkəmləndirməkdən ötrü dedi.*(108/1) (sebeb)

- *Mähämmädhäsän ämi çox yorulmuşdu.(112/15) (miktar)*
 - *Mähämmädhäsän ämi Xudayar bəyə dua eläyü-eläyü eşşäyi sürdü və aparıb gatdı tövläsinä.(134/11) (tarz)*
2. İsimler eksiz veya yön, eşitlik, vasita hâli ve diğər bazı hâl ekleriyle; fiiller de zarf-fiil ekleriyle cümlede zarf görevi yaparlar.
- *Välīgulu oturmadı ondan ötrü ki, o hemişä bu evü gäländä älüstü ona ya gayınatası, ya gayınanası yer göstärrib, xoş dil deyärdilər...(70/2)*
 - *Beş dägigäyädäk täsbähi çövürüb və alçağ säs ilä tez-tez bir-birinin dalınca “gülhüvällah, gülhüvällah, gülhüvällah” – deyib axırı tesbehi goydu yere ve üzünü tutdu Välīguluya.(71/8)*
 - *Fizzä ağlaya-ağlaya gäldi evinä və gızlarını çağırıb, bunların hər ikisini aldı gucağına.(123/2)*
3. Bir cümlede aynı veya ayrı türden birden fazla zarf bulunabilir. Ayrı cinsten zarfların bir arada bulunduğu bir cümlede, genellikle zaman zarfı diğər zarfların önünde yer alır. Miktar bildiren zarflar ise yüklem hemen yanındadır.
- *Miladiyyä tarixinin min säkkiz yüz doxsan dördüncü ilindä avgust ayının ävvälärindä Danabaş kändindä bir gäribä ähvalat olubdu.(17/1)*
 - *Bu cür ağlamaglıgnan və sızıldamaglıgnan oğlan bärk-bärk ulağın guyruğundan yapışıb, goymurdu heyvan hərəkät eläsin.(27/6)*
 - *Odabaşı älini ölçä-ölçä gayım säslä başladı.(43/11)*
 - *Ziba gardaşının säsinini eşitcäk dik galxdı ayag üstä və anasına sämt baxıb, hər iki älini üzünä aparıb, başladı ağlamağı.(63/8)*
 - *Kärbäläyılar üz goydu Giraxdın yoluna və camaat yavaş-yavaş, dästä-dästä və üz goydu kändä.(123/1)*
4. Bazı zarflar, kendilerinden önceki diğər zarfların açıklayıcısı olabilir.
- *Ävväl, yäni iki il bundan ägdäm, Xudayar bəy glava yanında çavuş idi.(26/12)*

5. Zaman, tarz, sebep, vasıta, miktar, yön ve şart bildiren bütün kelime grupları cümlede zarf görevi yapabilir.

- *Müşädi Oruc cäld älini Mähämmädhäsän äminin tərəfinä uzadıb və bir gädär dikälib başladı.(23/2) (isim tamlaması)*
- *Muradgulu dädäsinin äлиндän gurtulub, gaçdı bacısı oturan küncdä soxuldu Gülsümün dalına.(74/12) (sıfat tamlaması)*
- *Odur ki, ävvällär evlänmək söhbäti düşändä Şäräf bir tikä narahat olub şivän elämäzdi.(79/8) (zarf-fil grubu)*
- *Mähämmädhäsän ämi sözüni gurtaran kimi bir az gülümsünüb cavab verdi.(92/14) (edat grubu)*
- *Nä gädär dilman təkid elädi ki, Mähämmädhäsän ämi ähvalatı aşkar və açığ desin ki, bir zad başa düşmək olsun, amma heç başa gälmedi. (116/3) (bağlanma grubu)*
- *Zeynüb Xudayar bäyin evindä altı ay yarım galdı.(138/6) (sıfat tamlaması)*

6. Cümle tahlillerinde yükleme sorulan *nasıl, ne zaman, ne ile, kiminle, hangi şartlarda, kim tarafından, niçin, ne kadar, hangi yöne gibi* sorular zarf ögesini bulmayı kolaylaştırır.

- *Ämiläri dövläti bir ilin içindä dağıtdılar, axırda bir barmaq hesabı göstärdilər.(18/15) (ne zaman)*
- *Gäl, gäl otur söhbät edäk bir az.(45/4) (ne kadar)*
- *Män hälä elä güman eliyiräm ki, anannan dilbirsän.(73/8) (kiminle)*
- *Gasımäli älüstü üz goydu gapıya sämt və gedä-gedü dedi.(76/2) (hangi yöne, nasıl)*
- *Ähmäd nağıl eliyü-eliyä hər bir söz arasında bir and içirdi.(98/8) (nasıl)*

İki lehçe arasındaki zarfla ilgili karşılaştırmayı şöyle özetleyebiliriz:

1. Her iki lehçede de zarf görevi yapan kelime ve kelime grupları yüklemi zaman, tarz, sebep, miktar, yön, vasıta ve şart bildirerek tamamlar.
2. İki lehçede de zarf kelime ve kelime gruplarından oluşur.
3. Her iki lehçede de cümlede birden fazla farklı türlerde zarf bulunabilir.

3.3. Cümle Dışı Unsurlar

Türkiye Türkçesinde cümle dışı unsurlarla ilgili görüşler şu şekildedir:

Muharrem Ergin'in tanımına göre: "*fiille ilgili olmayan ve cümleye sadece ilave edilmiş bir durumda bulunan unsurlardır*". (Ergin, 2009: 401)

Günay Karaağaç "*Cümlelerin kuruluşuna katılmayan fakat cümle ögeleri ve cümleler arasında bağlantı kurarak metnin oluşmasını sağlayan ögelerin cümle dışı ögeleri*" olduğu görüşündedir. (Karaağaç, 2017: 236)

Leyla Karahan bu ögeleri, "*Cümlelerin her hangi bir yerinde bulunan, ancak kuruluşuna katılmayan ve dolaylı olarak cümlelerin anlamına yardımcı olan öge*" olarak tanımlamaktadır. (Karahan, 2018: 36)

Azerbaycan Türkçesinde cümle dışı unsurlarla ilgili görüşler şu şekilde ele alınmaktadır:

A. Abdullayev, Y. Seyidov *Müasir Azərbaycan Dili* kitabında cümle dışı unsurlar ilgili tanımları şöyledir: "*Bu ögeler, cümle unsurlardan farklı olarak cümlelerin oluşmasında iştirak etmir ve onlar hiç bir soruya cevap vermez. Bu unsurlarla cümle ögeleri arasında anlamca bağlı olsalar da gramer bakımından bağlı değiller. Gramer bakımından cümle ögelerine bağlı olmayan bu unsurlar iki gruba ayrılır: 1) hitap; 2) ara sözler.*" (Abdullayev, vd., 2007: 216)

G.Ş. Kazımov'a göre bazı cümleler bitmiş bir düşüncüyü ifade etse bile ögelenmez. Bu tür cümlelere ögelenmeyen cümleler denilir. Ögelenmeyen cümleler ikiye ayrılır:

1) Söz-cümleler. Bir kelimedenden oluşup sentaks bakımından ögelenmeyen cümlelerdir. Söz cümleler *hə, bəli, yox, xeyr, heç, heç də yox* gibi edatlar, *aha, ah, oho, ey, əfsus* gibi ünlemler, *əlbəttə, əsla, gətiyyə, sözsüz, baş üstə, göz üstə, şübhəsiz* gibi modal sözlerle (kalıp ifadeler) kullanılır.

2) Vokativ cümleler. Bu tür cümlelere ara-cümleler olarak da adlanmaktadır.

Özellikleri:

1. Ünlemler, ünlem grupları, hitaplar, bağlama edatları cümle dışı ögelerdir.

- *Amma bu ulağ başı bəlalı ulağ imiş.*(21/3) (bağlama edatı)
- *Sakit ol, oğlum.*(27/11) (hitap)

- *Sözün nädır, **dadaş**? (30/10) (hitap)*
- *Get, **ay hüpänd!** (34/20) (hitap-ünlem grubu)*
- *A **kişi**, zarafat eläyirsän? (41/8) (hitap-ünlem grubu)*
- ***Yäni**, söz yox, istäsä verär.(66/12) (bağlama edatı)*
- *Niyä, **rähmätliyin oğlu**, ävvälä budur ki, sän axı özün bilirdin ki, män gäläcäyäm.(75/12) (hitap-isim tamlaması)*
- ***Ancag** Mähämmädhäsän ämi daldan çağırdı oğlanı ki, bilsin hara gedir.(84/20) (bağlama edatı)*

2. Ara sözlər ve açıklama cümleleri de cümle dışı ögedir. Yazı anlatımda açıklama cümlelerine iki çizgi veya iki virgül arasında, parantez içinde rastlıyoruz.

- *Bu sözləri deyib güdäk kişi, - **ki karvansaranın odabaşısı olsun**, - istädi gayıda karvansaranın häyätinä.(43/4)*
- *Üçüncü dä Zeynüb ondan ötrü Xudayar bəyə bu cavabı verdiki, necä övrät ola, - **ya kasıb, ya dövlätli, ya cavan, ya goca, ya göyçäk, ya çirkin** ,- razi olar yüz il ärsiz galsın, amma üzünü Xudayar bəyin adama oxşamaz üzünä vä iri burnuna sürtmäsın.(60/1)*
- *Gasımäli çıxıb getdi vä Xudayar bəy götürdü çubuğu älinä vä Vəlīguluya – **ki, indiyä kimi ayag üstä idi**,- izin verdi otursun.(76/5).*

3. Cümle dışı ögeler, cümlenin her yerinde, başında, ortasında, sonunda bulunabilir.

- ***Bäli**, Mähämmädhäsän ämi bir ulağ aldı.(21/2)*
- *Bu ämrä **bälkä** bir çarä tapasınız.(34/6)*
- *Başına dönüm, **gazi ağa**, hər necä olmuş-olsa, gəräk düzäldäsän bu işi.(34/15)*
- *Gäl otur göräk, **Kərbälayı Cäfär ämi**.(45/1)*
- ***Älbättä**, getmä da! (73/23)*

Her iki lehçenin cümle dışı ögelerin karşılaştırılmasını şöyle özetleyebiliriz:

1. Her iki lehçede de cümle dışı unsurlar ünlemler, ünlem grupları, hitaplar, bağlama edatları, ara sözler ve açıklama cümleleridir.
2. İki lehçede de bu ögeler cümlenin her yerinde bulunabilirler.
3. İki lehçede de açıklama cümleleri yazı anlatımda iki çizgi veya iki virgül arasında, parantez içinde rastlanılır.

Tablo 1.2. Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi Cümle Ögelerinin İsimlerinin Karşılaştırılması

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi
Cümle Ögeleri	Cümlä Üzvläri
Cümle	Cümlä
Özne	Mübtäda
Yüklem	Xäbär
Täyin	-
Nesne	Vasitäsiz Tamamlıg
Yer Tamlayıcısı	Vasitäli Tamamlıg
Zarf	Zärflik
Cümle Dışı Unsurlar	Cümlä Üzvlärinä Dahil Olmayanlar

4. CÜMLENİN ÇEŞİTLERİ

4.1. Yüklemin Türüne Göre Cümleler

4.3.1. Fiil Cümleleri

Türkiye Türkçesinde fiil cümleleri ilgili görüşler şu şekildedir:

Tahsin Banguoğlu “*Yüklemi bir çekimli fiil olan cümleleri fiil cümlesi*” olarak tanımlamaktadır. (Banguoğlu, 2015: 532)

Muharrem Erginin görüşüne göre: “*Predikati, fiil unsur müstakil bir fiil olan cümledir*”. (Ergin, 2009: 41)

Günay Karaağaç’a göre: “*Yüklemi çekimli bir fiil veya birleşik fiil olan cümlelerdir*”. (Karaağaç, 2017: 242)

Azerbaycan Türkçesinde yüklem türüne göre sınıflandırılmaz. Fakat yüklem, türüne göre ikiye ayrılır: *ismi xâbâr ve feili xâbâr*.

Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde feili xâbâr ile ilgili görüşler şu şekildedir:

Fiil zaman, şahıs, kip, zaman, hâl, olumsuzluk ve tarz kategorilerine sahip olmakla daha çok predikativlik oluşturur ve cümlede esasen yüklem olur. (Abdullayev, vd. 2007: 116)

Buludhan Hâtilov’un tanımına göre Çağdaş Azerbaycan Dilinde fiilin gramer kategorileri, **kip, şahıs, zaman, hâl, olumsuzluk** şeklinde olan fiiller cümlede yüklem olarak görev yapar ve **feili xâbâr** olurlar. (Hâtilov, 2017: 118)

Azerbaycan Türkçesinde **feili xâbârın** özellikleri şu şekildedir:

1) *Feili xâbâr* yapısına göre ikiye ayrılmaktadır: basit ve birleşik. *Basit feili xâbâr* fiil çekimiyle (şahıs, kip, zaman,) ifade edilmektedir. *Basit feili xâbâr et-, elä-, ol-, başla-* yardımcı fiileriyle de ifade edilmektedir.

3) *Basit feili xâbâr frazeoloji birläşmälär* (deyimleşmiş birleşik fiiller) de ifade edilmektedir.

4) *Birleşik feili xâbâr* isim-fiilin *başla-, istä-, bil-, ol-* kelimelerinin birleşmesiyle de oluşmaktadır.

5) *-a, -ä* zarf ekli fiille *bil-* yardımcı fiilin birleşmesiyle birleşik yüklem oluşturmaktadır.

- 6) Birleşik fiili yüklemeler de deyimleşmiş birleşik fiillerle kullanılmaktadır. Fakat bu birleşik fiiller başka bağımsız kelimelerle birlikte kullanılarak birleşik fiilli yüklem oluşturmaktadır.
- 7) *Bil-* yardımcı fiili belirsiz yükleme hâlinde olan isim-fiil ile birlikte kullanılarak birleşik yüklem oluşturur.
- 8) Fiilin emr kipi şeklinde olan yüklemeler hiç bir zaman eki, hikâye ve rivayet bildiren *idi*, *imiş* yardımcı fiillerle kullanılmaz.
- 9) Fiilin haber kipi şeklinde olan basit yüklemeler zaman ve şahıs ekleriyle, birleşik yüklemeler *idi*, *imiş* yardımcı fiillerin kullanımı ile oluşmaktadır. Yalnız bilinen geçmiş zamanda kullanılan yüklemeler bitkinlik, şahitlik ifade ettiği için *idi*, *imiş* yardımcı fiileriyle kullanılmaz.
- 10) Fiilin dilek kipi şeklinde olan yüklemeler hiç bir zaman eki kabul etmeseler de, gelecek zamanda hareketin arzu, istek yoluyla icrasını bildirmektedir. Bu tür yüklemeler *idi*, *imiş* yardımcı fiileriyle kullanıldıklarında geçmiş zaman anlayışını ifade eder. Bazen fiilin dilek kipinde olan yüklemelerden önce *gäräk*, *kaş vb.* kelimelerle kullanıldıklarında yüklemde ifade edilen dilek, istek anlamlarını daha da kuvvetlendirir.
- 11) Fiilin gereklilik ekiyle ifade edilen yüklemeler zaman eki kabul etmeyip hareketin gelecek zamanda icrasının gerekli olduğunu bildirir. *İdi*, *imiş* yardımcı fiileriyle kullanıldıkta geçmiş zaman anlayışını ifade eder. Bu yüklemelerin olumsuzu, *-mA* olumsuzluk ekiyle, bazen de *ismi xäbärlär* gibi *deyil* (değil) kelimesiyle oluşur.
- 12) Geçişsiz fiillerle ifade edilen yüklemeler cümlede nesne ile kullanılmaz.
- 13) *Basit feili xäbär et-, elä-, ol-, başla-* yardımcı fiileriyle de ifade edilmektedir.
- 14) *Basit feili xäbär frazeoloji birläşmäler* (deyimleşmiş birleşik fiiller) de ifade edilmektedir.

Her iki lehçede fiil cümlelerini şöyle karşılaştırabiliriz:

- 1) Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde yüklem cümlelerin türlerine göre sınıflandırılmaz. Fakat yüklem, türüne göre *fiili xäbär* ve *ismi xäbärä* ayrılmaktadır.

- 2) Her iki lehçede de bu cümleler, yüklemi çekimli fiile dönüştürmektedir.
- 3) Her iki lehçede de geçişsiz fiillerle oluşan yüklem cümlede nesne almaz.

4.3.2. Yüklemi Basit Olan Fiil Cümleleri

- *Här känddä vä här şähärdä gün olmaz ki, eşşäk itmäsin.*(17/4)
- *İndi iki olar ki, Xudayar bāy Danabaşda katdalıg eläyir.*(26/7)
- *Ävväl libasından başladı.*(26/18)
- *Kättilär hāmçinin dağıldılar.*(28/7)
- *Bäli, bu iş gärah mäxfi gala.*(38/14)
- *Bäli, sän mändän yarım girvänkä gänd alacagsan.*(40/12)
- *Tez ol get burdan!*(42/16)
- *Hansı mälun zarafat eläyir?!*(50/11)
- *Gecädän üç-dörd saat keçmişdi.*(56/3)
- *Onlar da bizim kimi gardaş olsunlar.*(57/18)
- *Väligulu Zibanın üstä bu tövr acılandı.*(63/4)
- *İndi ki, belädir, män gärah ayırlam.*(65/1)
- *Bu guzu süriüsü otlamagdan gälirdi.*(90/11)
- *Niyä bir az aş bişiräydin da!*(98/15)
- *Bu övrätlärin ikisini dä biz tanıtırıg.*(122/17)
- *Vallahi, billahi gözünü aç, gözümün içinä bax.*(128/4)
- *Ana, axı Ziba säni buladı gana.*(142/14)

4.3.3. Yüklemi Birleşik Olan Fiil Cümleleri

- *Bälkä heç Mähämmädhäsän ämi otuz-gırx manat tapa bilmäyücük idi ki, ata versin.*(20/15)
- *Päs çünki keçäcäkdän danışmağı Xudayar bāy dost tutmur, heç män dä istämiräm onun gälbinä däyim.*(25/7)
- *Xudayar bāyä göyçäk kişi demäk olmaz.*(26/6)

- *Gazı ağanı görmək istäyirdi.*(29/15)
- *Bu şäxsä, yäni sänä **gälmäk istäyir**...*(37/9)
- *Hanı indi elä bir Allah bändäsi ki, **adamın älini tutsun**?*(49/12)
- *Çubuğu götürüb **başladı doldurmağa**.*(50/2)
- *Axırı adamların içindän Kərbälâyı Heydärin başına doluşub, **başladılar bundan muştulug istämäyü**.*(57/1)
- *Bu ağlamaglığı ilä guya Ziba anasından **kömäk istäyirdi**.*(63/9)
- *Dädä, vallah, män **gedä bilmärüm**.*(74/8)
- *Gasimäli hälä sözlärini deyib gurtarmamışdı,Fizzä ilä Ziba **ağlamağa başladılar**.*(67/18)
- *Mähämmädhäsän gänä evä gayıdıb, övrätinä dedi ki, **görä bilmädi oğlanı**.*(87/1)
- *Mähämmädhäsän ämi özü dä oğluna baxıb **başladı gülmäyi**.*(100/2)
- *Män **gedä bilmädim**.*(120/17)

4.2. İsim Cümleleri

Türkiye Türkçesinde isim cümleleriyle ilgili görüşler şu şekildedir:

Tahsin Bangoğlu'nun tanımına göre bu cümleler, “*Yüklemi isim olan cümlelerdir. Geçişsiz fiil cümlelerin de olduğu gibi bu cümleler de nesne almıyor.*” (Banguoğlu, 2015: 531)

Vecihe Hatipoğlu'nun tanımına göre bu cümleler, “*Yüklemi, ek eylemle ya da yargı bildiren ad soylu bir sözcükle kurulan tümce ad tümcesidir.*” (Hatipoğlu, 1972: 173)

Leyla Karahan yüklemi, “*Bir isim veya isim grubu olan cümleleri isim cümleleri*” olarak tanımlamaktadır. (Karahan, 2018: 96)

Azerbaycan Türkçesinde *ismi xəbər* olarak adlanmakta olan isim cümleleriyle ilgili görüşler şu şekildedir:

Müasir Azərbaycan Dili kitabında isim cümlələri ilə ilgili tanıma görə yükləmi çekimli fiilden başqa, adlarla, isim veya kelime grupları olan cümlələrlə ifadə edilməkdədir. (Abdullayev, vd., 2007: 121)

Buludhan Həlilov'un görüşünə görə isə ismi xəbər, yükləmi isim, sıfat, say, zamir, bəzən də zarfla, sıfat-fiil, isim-fiil, isim tamlaması, sıfat tamlaması, isim-fiil və sıfat-fiil qrupu ilə oluşturan cümlələrdir. (Həlilov, 2017: 112)

Azərbaycan Türkçesinde *isim xəbər* (isim cümlələri) xüsusiyyətləri:

- 1) *İsmi xəbər* quruluşuna görə basit və birləşik olaraq ikiyə ayrılır.
- 2) *Basit ismi xəbər* yükləmi ismin bildirmə həlindən başqa digər həllərdə istifadə edilə bilər.
- 3) *Kim isə, nə isə* zəmirlerinden başqa zəmirlər isim cümlələrində istifadə edilir.
- 4) *Var, yox, gərək, lazım, mümkün, bəs* cümlədə müstəqil *isim xəbər* ola bilər.
- 5) *İdi, imiş* kelime və kelime qrupları ilə bərabər cümlədə *isim xəbər* vəzifəsində olurlar.

İki lehçenin isim cümlələrinin müqayisəsi:

- 1) Her iki lehçədə də yükləmi isim soylu kelimələrlə ifadə edilən cümlələr isim cümlələridir.
- 2) Her iki lehçədə də isim cümlələri nesnə almaz.

4.2.1. Yükləmi Basit Olan İsim Cümlələri

- *Əvvəl gərək **kimdi** Məhəmmədhəsən əmi?(17/7)*
- *Söz yox ulağ atdan **yaxşıdı**.(20/13)*
- *Sən **haralısan**, əzizim?(30/13)*
- *Bu otağın otuz yeddi taxça və tağı var və heç birisi boş **deyil**.(31/9)*
- *Əlbəttə, **belədi**.(38/24)*
- *Bu gecə sənə **gonağam**, Kərbəlayı Cəfər əmi.(44/13)*
- *Xeyr, belə **deyil**.(68/10)*
- *Xudayar bəy **namaz üstü idi**.(70/10)*

- *Män doğrudan da kişi **deyiläm ki!**(87/29)*
- *Tövlä **garanlıg idi.**(101/25)*
- *Bu heyndä İzzät **häyütdä imiş...**(102/1)*
- *Däli-divana **deyilsän ki!**(111/12)*
- *Hava **xoş idi.**(131/17)*

4.2.2. Yükleme Birleşik Olan İsim Cümleleri

- *Üç-dörd ayın **sözüdür.**(20/3)*
- *yer **Amma bu ulağ başı bälalı ulağ imiş.**(21/3)*
- *Vä bir dä zahir **batinin aynasıdır.**(35/15)*
- *Axı mänim **ulağım sakit ulağdı.**(43/9)*
- *Vageän az-az tapılar **bu cür istäkli övrät.**(54/11)*
- *Ävvälä ondan ötrü vacibdir ki, evlänmäklik **sävab işlärin birisidir.**(69/3)*
- *Xudayar bəy **namaz üstä idi.**(70/10)*
- *Gazı **täcriübäli adamdı.**(106/9)*
- *Bu yol **Kərbala yoludu.**(113/14)*
- ***Günorta vaxtı idi.**(121/13)*
- *Zeynəbi incitmälikkdä **onun täkcä bir mərəmü var idi.**(138/8)*
- *Amma elä xäyal elädi ki, **göz yaşıdır.**(142/12)*

4.2.3. “Var, Yox, Gäräk, Lazım, Mümkün, Bäs” Kelimeleriyle Kullanılan İsim Cümleleri

- *Amma xeyr, Mähämmädhäsän äminin eşşäyinin itmäkliyinün özgä eşşäklärin itmäkliyinä bir tük gädär dä **oxşarı yoxdu.**(17/5)*
- *Mähämmädhäsän ämi dünya malına äsla vä gäta talib deyil vä lakin täkcä arzusu **var.**(19/8)*
- *Män ki, **deyiräm yoxdu.**(22/6)*
- *Ämi, gazı ağanı göräcäyäm, **işim var.**(30/12)*

- Mänä bu **lazımdır**, bax bu.(35/2)
- Kərbälâyı Cäfär ämi, mänä bir yeddi manat **lazımdı**.(49/2)
- Genä Allah bäräkät versin, bunların hamısının şükürünü yerinä yetirmäk **lazımdır**.(54/16)
- Xudayar bây eşşäyi o säbäbä satdı ki, ona beş-altı manat pul **lazım idi**.(68/11)
- Mänim öz fikrim özümä **bäsdı**.(86/3)
- Ähmädä ta bu söz **bäs idi**.(102/20)
- Däxi çox danışmağın mänenä **yoxdur**.(106/10)
- Ondan ötrü ki, pulu **yoxdu**.(114/15)
- Zeynäbi incitmäklıkdä onun täk bircä maramı **var idi**.(138/8)

4.3. Yüklemin Yerine Göre Cümleler

4.3.1. Düz Cümleler

Yüklemi sonda olan cümleler düz cümlelerdir. Türkçe söz diziminin karakteristik özelliğine göre genellikle yüklem cümlenin sonunda yer alır.

- Xudayar bây bir dä gapını **döydü**.(29/5)
- Mähämmädhäsän äminin başına çox **işlär gälib**.(18/6)
- Sän **kimsän?** (42/4)
- Bunların söhbäti çox **uzun çäkdı**.(51/1)
- Şäriät evlänmäkliyə heç vaxt **mane olmuyubdu**.(69/1)
- Amma indiyädäk Xudayar bây övrätinä heç belä **cavab vermämişdi**.(78/1)
- Bäle, bu övrät **Mähämmädhäsän äminin övräti İzzätı**. (84/8)
- Bu heyndä Ähmädin **ağlamag säsi gäldı**.(90/3)
- Sän sabah yox, biri gün ziyarätä **gedirsän**, ya oğlun **gedir?**(100/8)
- Danabaş kändindä bu yekälıkdä zoğal dāyānāyının hörmäti heç pulun hörmätindän **az deyil**.(114/18)

- *Vä bu altı ay yarım ärzindä Zeynäbin anadan ämdiylä süd burnunun дәliklärindän gälib töküldü.*(138/7)

4.3.2. Devrik Cümleler

Yüklemi sonda bulunmayan cümlelerdir. Sözlü dilde daha çok kullanılmıştır. Şiir dilinde de devrik cümle çok görülür.

- *Vageän çox yaxşı kişidi Mähämmädhäsän ämi.*(19/7)
- *Bäli, xırda adam deyil bu eşşäyi istäyän şäxs.*(24/13)
- *Gazı bu sözläri deyändä sağ älini dä yerdän böyük källä gänd boyuca galdırmışdı yuxarı.*(35/3)
- *Bu gändi sänä veräcäyäm yeddi manat iki şahıya.*(41/6)
- *Kärbäläyi Heydär älini uzatdı Xudayar bäyä.*(57/8)
- *Zeynäb bärk acılandı Fizzänin üstünä.*(62/14)
- *Gasımäli gälib durdu Xudayar bäyin lap gabağında.*(75/11)
- *Sonra üzünü tutdu övrätinä sämt...*(85/2)
- *Oğlan başladı yemäyä.*(99/5)
- *Lap дәstgah imiş sänin işlärin!*(117/24)
- *Başında var idi köhnä gara çarğat, ayaglarında yekä kişi başmağı.*(135/19)

4.4. Anlamlarına Göre Cümleler

Her bir cümle, yapısında bulunan kelime ve eklerin yönlendirdiği soru, bildirme, emir, istek, ünlem vb. anlam özelliklerine sahiptir. Türkiye Türkçesinde anlamlarına göre ikiye ayrılmaktadır:

- 1) Olumlu ve olumsuz cümleler
- 2) Soru cümleleri

Azerbaycan Türkçesi gramerinde anlamlarına göre cümleler *cümlenin maksat ve entonasyona görə türleri*” başlığı altında adlandırılmaktadır. Maksat ve tonlamaya göre cümleler dörde ayrılmaktadır:

1. *Nägli cümlä. (Düz Cümle)*

2. *Sual cümləsi (Soru Cümlesi)*
3. *Ämr cümləsi (Emir Cümlesi)*
4. *Nida cümləsi (Ünlem Cümlesi)*

Her iki lehçenin anlamlarına göre cümleleri şöyle karşılaştırabiliriz:

Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde bu cümleler “maksat ve entonasyona göre türleri” başlığı altında incelenmektedir.

4.4.1. Olumlu ve Olumsuz Cümleler/ Täsdiğ vâ İnkâr Cümlälär

4.4.1.1. Olumlu Cümleler/Täsdiğ Cümleler

Türkiye Türkçesinde Leyla Karahan’ın görüşüne göre: “*Olumlu cümleler yargının gerçekleştiğini anlatan cümlelerdir. Böyle cümlelerin yüklemi yapma, yapılma veya olma bildirir*”. (Karahan, 2018: 103)

Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli’nin görüşlerine göre: “*Bir işin, bir oluşun, bir hareketin, bir düşüncenin gerçekleştiğini veya gerçekleşeceğini bildiren cümleye olumlu cümle denir. Bu cümleler, yüklemnin isim veya fiil oluşuna göre, olumlu isim cümlesi ve olumlu fiil cümlesi diye ikiye ayrılır.*” (Özkan ve Sevinçli, 2008: 140)

Tuncay Böler’in tanımına göre: “*Yüklemin bildirdiği yargının gerçekleştiğini anlatan cümlelerdir.*” (Böler, 2019: 255)

Azerbaycan Türkçesinde *nägli cümlälär*, belirli bir olay, nesne ve alametle ilgili bilgi verilen cümlelerdir. *Nägli cümlälär täsdiğ (olumlu) ve inkar (olumsuz) cümleler* olarak ikiye ayrılmaktadır.

1) Olumlu İsim Cümlesi

Bu cümleler, yüklemi isim veya isim soylu kelime ve kelime gruplarından oluşan, olumlu yargı bildiren cümlelerdir.

- *Bu kişi artıg dindar adamdi.(19/10)*
- *Gazunun otağı yekü, uca vâ ağ otagdı.(31/8)*
- *Zeynâb oğlundan yerdän göyâ kimi razıdır.(54/17)*
- *Axı sän mänim oğlumsan.(64/21)*
- *Xudayar bây dä bişâkkü şübhä momin müsälmandır.(71/3)*

- *Bäli, görükür ki, çox vacib adamdı.(91/12)*
- *Bäy, sänin işin lap dəstgah imiş,(117/19)*

2) Olumlu Fiil Cümlesi

Bu cümleler, “Yüklemi fiil olan ve bir hareketin, oluşun, kılınışın yapıldığı ya da yapılacağı anlatıldığı cümledir.” (Özkan ve Sevinçli, 2008: 143)

- *Xudayar bəy əmin aparacaq şahərə, orada ona çoxluca arpa verəcək.(27/13)*
- *Ətin çox yaxşı goxusu gəlir.(47/12)*
- *Haman gecə Molla Pirgulu Gülsümün siğəsini oxudu Vəliguluyaş(58/11)*
- *Gapını açan kimi aşkar arvadının səsini tanıdı.(94/21)*
- *Gazı dünən mənə kağız yazıb.(126/23)*
- *Sən eşşäyi öz eşşäyinə oxşadırsan.(133/5)*

Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde olumlu cümlelerin karşılaştırılması:

1. Her iki lehçede de bu cümleler yapı bakımından aynıdır.
2. Türkiye Türkçesindeki olumlu cümleler Azerbaycan Türkçesinde *nəgli cümlä* başlığı altındaki *təsdig cümlälärä* denk gelmektedir.

4.4.1.2. Olumsuz Cümleler/ İnkâr Cümleler

Türkiye Türkçesinde bu cümleler, yargının gerçekleşmediğini anlatan cümlelerdir. “-mA” olumsuzluk eki, “değil”, “ne...ne...” edatı ve “yok” ismi cümlelerin anlamını olumsuz yapan unsurlardır.

Azerbaycan Türkçesinde de *inkar cümleler* (olumsuz cümleler) *nä-nä* bağlaçsı, *deyil* sözcüğü ve -mA olumsuz ekiyle oluşmaktadır.

1) *Deyil* kelimesiyle oluşan olumsuz cümlelere metinden örnekler:

- *Bäli, xırda adam deyil bu eşşäyi istäyän şahxs.(24/13)*
- *Mänim kefimin o vaxtı deyil.(43/13)*
- *Xeyr, belä deyil.(55/22)*
- *Gülsüm mänim ki, gızım deyil.(64/21)*

- *Gäländän sonra, genä älinä bir düdük vermäk çätin deyil.*(81/18)
- *Bu eşşäkdän hünär äksik deyil.*(132/7)

Olumsuz isim cümleleri “ne...ne...” edatları ve “yok” ismi isim cümlelerini olumsuz yapar.

- *Hälä ki, nä väkil var, nä şahıd.*(33/4)
- *Mänim yoxsa artıq tümäim yoxdur.*(36/6)
- *Amma bununla belä, söz yox, xärci dä az deyil.*(53/15)
- *Amma xeyr, burada äsla vä gäti mäsümmät yeri yoxdu.*(68/2)
- *Sän sän olsan, nä onun yanına gedärsän, nä onnan bir evdä galarsan.*(73/10)
- *Şär ilä, Şıltag ilä arası yoxdu.*(114/10)

2) Olumsuz Fiil Cümleleri

“-mA” olumsuzluk eki, “ne...ne..” edatları fiil cümlelerini olumsuz yapar.

- *Män eşşäyi satmıram ki!*(27/12)
- *O pulları sän çöldän tapmamısan ki...*(37/22)
- *Danabaş kändindä o bir adamdan bu cür tärk-ädäblik görmämişti.*(39/15)
- *Vageän Kərbälâyı Heydär bir däfä onun üstünä bu tövr gabarmamışdı.*(66/3)
- *Zeynüb bir söz demädi.*(127/1)

Her iki lehçede olumsuz cümlelerle ilgili farklılık ve benzerlikleri şöyle karşılaştırabiliriz:

- 1) Her iki lehçede de olumsuz cümle yapısı aynıdır.
- 2) Azerbaycan Türkçesinde bu cümle **nägli cümlenin** içinde **inkar (olumsuz cümleler)** altında incelenmektedir.
- 3) Her iki lehçede de olumsuz cümle –mA olumsuz eki, **değil, ne...ne...** edatı ile oluşmaktadır.

4.4.2. Soru Cümleleri/Sual Cümläläri

Türkiye Türkçesinde soru cümlesi, “*Bir kimseden veya bir kişiden bilgi almayı, bir şey öğrenmeyi amaçlayan cümledir. Bu cümleler, birleşik veya basit, devrik veya düz, isim veya fiil cümlesi, olumlu veya olumsuz olabilir.*” (Özmen, 2013: 234)

Bilâl Aktan’a göre: “*Herhangi bir ögesinde soru kavramı bulunan cümleye soru cümlesi denir.*” (Aktan, 2009: 121)

-*mI* soru eki , *soru sıfatları, soru zamirleri, soru zarfları ve soru edatları* cümleye soru anlamı kazandıran unsurlardır. Konuşma dilinde vurgu yoluyla da soru cümlesi yapılmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde **sual cümləsi** olarak adlanmakta olan bu cümleler, bir şeyi öğrenmek veya yeni bilgi edinmek maksadıyla kullanılan cümlelerdir. (Kazımov, 2007: 90)

Azerbaycan Türkçesinde soru cümlesi üç yolla oluşmaktadır:

1. Soru edatıyla oluşan soru cümleleri. Bu cümleler **-mI** sual edatlarıyla oluşur. Soru edatının kullanımı vurguyla bağlıdır. Vurgu hangi kelimenin üzerindeyse, soru edatı en çok o kelimelerle kullanılır.
2. Tonlamayla oluşan soru cümleleri.
3. Soru zamirleri ile oluşan soru cümleleri.

1) Mägär soru edatıyla Kurulan soru cümleleri:

- *Mägär bunların hamısı zarafatdır? (121/8)*
- *Mägär sän mäfhum deyilsän ki, indi Xudayar bäyin zövceyi hälalisan? (125/14)*

3) Soru eki **-mI** ile Kurulan Soru Cümleleri

Metinde örneği bulunmamaktadır.

4) Soru Sıfatları ile Kurulan Soru Cümleleri

- *Päs bu cür mänfäätli sövdädän hansı axmag gaçar?(69/8)*

5) Soru Zamirleri ile Kurulan Soru Cümleleri

- *Hara aparırsan eşşäyi?(28/2)*
- *Sözün nädir, dadaş?(30/11)*

- *Sän kimsän?(42/4)*
- *Yaxşı, sän nä eliyä bilärsän ona?(46/10)*
- *AmmaBura gälän arvad kim idi?(62/21)*
- *Däxi mänim älimdän nä gälär ki?(73/20)*

6) Soru Zarfları ile Kurulan Soru Cümleleri

*Bäy, buyur göräk gänd vä çay **nä vaxt** gäləcək?(37/3)*

- *Necä galmagal olacag?(44/1)*
- *Päs **niyə** sözünün üstä durmursan?(65/8)*
- *Nä **səbəbä** gedäsän?(73/26)*
- *Siz bilmirdiniz ki, Xudayar bäy eşşäyi **nädän ötrü** apardı şähärä?(89/25)*
- *Yäni **necä** ağladı?(117/10)*
- *Nä **səbəbä** gedib öz xahişinlä ärinin evinä daxil olmursan?(126/17)*

7) Vurgu ile Kurulan Soru Cümleleri

- *Ay gız, gazi ağa evdädi?(29/10)*
- *Mänim älimdü çätindir?(37/5)*
- *Män onun böyüyü deyiläm?(46/13)*
- *Väligulu, bu gün bir az bikefä oxşayırsan?(71/8)*
- *Bir eşşäk ilä körpü tikilär?(93/9)*
- *Mäni yäni o gädär istäyir?(137/35)*

4.4.3. Emir Cümlesi/Ämr Cümləsi

Yüklemi emir kipi olan cümlelerdir.

- *Elä bu saat çıx get.(42/17)*
- *Yox, olmaz göräk veräsän!(65/19)*
- *Ağlını yığ başına vä män nä deyiräm, ona ämäl elä.(80/7)*
- *Dur, dur gedäk(93/1)*
- *Di gälin, gol çäkin!(104/4)*

- *O  riz ni apar.(120/14)*

4.4.4.  nlem C mleri/Nida C ml leri

Bu c mler insanların duygularını, coşuklarını, hayretlerini anlatan c mlerdir. ( zkan ve Sevinçli, 2008: 153)

Bil l Aktan'ın tanımına göre  nlem c mleri: “*İnsanların deęişik duygularını, coşkunluklarını ve hayretlerini anlatan c mlerdir.*” (Aktan, 2009: 124)

Azerbaycan Türkçesi gramerinde  nlem, **nida** terimiyle adlanmaktadır. **Nida c ml leri** hiss, heyecan, duygu bildiren c mlerdir. Bu c mler tonlamayla ve  nlemler ile oluşur.

- *Amma çox heyif!(18/13)*
- *Biz dem klikn n g bul olunmayacag ki!(22/10)*
- * lb tt , m nd n d xi niy  gizl d s n?!(33/17)*
- *Tez ol get burdan!(42/16)*
- *Bu saat g r k ver s n!(65/20)*
- *Vay-vay-vay! (86/23)*
- *Allah, d rgahına çox şükür!(87/19)*
- *Vay, ana! (97/10)*
- *Heyif, heyif s n , uşaglıg!(113/1)*

4.5. Yapılarına Göre C mler

4.5.1. Basit C mler/Sade C mler

Türkiye Türkçesinde basit cümlenin tanımı Őu Őekildedir:

Tahsin Banguoęlu yapılarına göre c mleri basit ve birleşik c mlere ayırmaktadır. Basit cümle ile ilgi tanımına göre: “*Bir tek yargıdan ibaret ve bir tek yükleme olan cümledir.*” (Banguoęlu, 2015:523)

Günay Karaaęaç'ın görüşüne göre yüklemin sayısına göre c mler basit ve birleşik olmak üzere iki tür c mler vardır. “*Basit cümle, söz ve söz öbeklerinden oluşan cümle ögelerinden oluşur.*” (Karaaęaç, 2017: 237)

Vecihe Hatipoğlu yalın cümle olarak adlandırdığı basit cümle tanımına göre “Bir tek çekimli eylemle kurulan tümceye yalın tümcedir.” (Hatipoğlu, 1972: 145)

Zeynep Korkmaz ise basit cümleyi, “Bir düşünceyi bir duyguyu veya bir oluş ve kılışı yargı hâlinde anlatan ve bir tek çekimli fiil ya da ek fiil ile kurulan ve en az bir özne ile bir yüklemden oluşan cümle türüdür” olarak tanımlar. (Korkmaz, 1992: 20)

Azerbaycan Türkçesinde basit cümle, *sade cümlä* kavramıyla karşılanmaktadır. *Sadä cümlänin* iki temel ögesinin, yüklem ve öznenin bulunup bulunmamasına göre ikiye ayrılır: *cüttärkibli*(çift içerikli cümleler) ve *täktärkibli* (tek içerikli cümleler) *cümlälär*. (Abid, 2020: 39)

1) Çift içerikli cümlelerin iki temel ögesi, özne ve yüklem bulunmasıyla oluşan basit cümlelerdir. Çift içerikli cümleler ikiye ayrılır: *müxtäsär vä geniş. Müxtäsär cümlälär* (kısa cümleler) yalnız özne ve yüklemden oluşur:

Ö + Y kurulan metinden örnek cümleler:

- *Bu kändlilər hamısı* (ö) *Mähämmädhäsän üminin gonsusuydular* (y). (21/7)
- *Xudayar bəy* (ö) *sakit oldu* (y). (35/17)
- *Xudayar bəyin övrätinin adı* (ö) *Şäräfdi* (y). (78/9)
- *İzzät* (ö) *cavab vermədi* (y). (95/9)
- *Tövlä* (ö) *garanlıg idi* (y) . (101/25)
- *Bu yol* (ö) *mübarək yoldu* (y). (113/13)
- *Män* (ö) *gedä bilmədim* (y). (120/17)
- *Vəligulu da* (ö) *çıxdı* (y). (128/23)
- *Hava* (ö) *xoş idi* (y). (131/17)

Geniş cümlälär ise özne ve yüklemden başka, cümlelerin diğer ögelerin bulunmasıyla oluşmaktadır:

- *Vallah, män* (ö) *sänin sözlərindən* (yt) *baş açmıram* (y). (33/8)
- *Män* (ö) *indi* (z) *müsin adamam* (y). (35/21)
- *Karapet ağa* (ö) *yekä källälərin birini gucaglayıb* (z) *goydu* (y) *täräziyə* (yt). (41/21)

- O (ö) mäni (n) xalg içində (yt) rüsvay elädi (y). (45/10)
- Zeynüb (ö) uşaqlıgda (z) bir yetim gız idi (y). (53/5)
- Xudayar bəy (ö) Zeynubi almagdan ötrü (z) çox (z) tələş edir (y). (69/12)
- Mähəmmədhəsən ämi (ö) bir (t) söz (n) demädi (y). (98/2)
- Gazı (ö) dünän (z) mänä (yt) kağız (n) yazıb (y). (126/23)
- Bu gızı (n) biz (ö) tanıyırığ (y). (135/12)
- Zeynüb (ö) Xudayar bəyin evində (yt) altı ay yarım (z) galdı (y). (138/6)
- Zeynüb (ö) galdı (y) ac-çılpaq ve sahibsiz (z). (140/6)
- Haman gız (ö) Zibanın gucağında ağlayan uşagdı (y). (141/14)
- Xudayar bəy (ö) çoxdan (z) Gasiməlinin bacısını (n) gözaltı eləmişdi (y). (141/5)

2) Tek içerikli cümleler ise sadece cümlenin bir temel ögesinin bulunmasıyla oluşan basit cümlelerdir. Tek içerikli cümle dört türe ayrılır:

1) **Şəxssiz cümlələr (Öznesiz cümleler):** Öznesi olmayan ve hiç de tasavvür edilemeyen tek içerikli cümleye **şəxssiz cümlələr** denilir. Öznesiz cümleler müxtəsər ve geniş olmakla ikiye ayrılmaktadır:

Müxtəsər şəxssiz cümlələr: Bu cümleler yalnız yüklemden oluşur.

- Bəli, belädi (y). (69/9)
- Günorta vaxtı idi (y). (121/13)
- Gış fəsli idi (y). (131/14)

Geniş şəxssiz cümlələr: Bu cümleler, yüklem ve diğer cümle ögeleriyle oluşmaktadır:

- Xeyr, bu (b) äti (n) yemäk olmaz (y). (47/15)
- Yäni eşşäyi dä vermämäk (n) olmazdı (y). (88/7)
- Bu gün (z) səfär ayının on yeddinci günüdür (y). (119/2)

2) **Geyri-müəyyən şəxsi cümlələr (Belirsiz öznəli)**: Bir veya bir kaç belirsiz şahıs tarafından yapılan iş ve hareketi bildirmek için kullanılan öznesiz tek içerikli cümlelere **geyri-müəyyən şəxsi cümlələr** denilir.

- *Gəndi indi yeddiyə hər yanda verirlər da. (41/9)*
- *Hər kənddən bir eşşək istəyiblər. (89/8)*
- *Necə Heydərşan körpüsünə sal daşıyacaqlar? (92/10)*
- *Məni goymadılar. (120/20)*
- *Satdılar. (120/24)*
- *Buna Kərbala yolu deyirlər. (121/9)*
- *Rüsvayçılığın aparalar? (126/20)*
- *Adını goyublar Xoşgədam. (141/13)*

3) **Ümumi şəxsi cümlələr (Genel öznəli cümle)**: Yükleme əsasında oluşturan tek içerikli cümlelərdən biridir. Bu cümlelərin yüklemi II. Tekil şahıs eki ve III. Çoğul şahıs eki ve bəzən de I. Tekil şahıs eki ilə oluşturmaktadır. Bu tür cümlelər hər kəsə aid olduğu üçün **ümumi şəxsi cümlələr** olaraq adlandırılmaktadır.

- *Üz üzden utanır. (85/12)*

4) **Adlıq cümlələr**: Bu cümlelər yüklemi olmayan sadəcə öznə əsasında oluşturan cümlelərdir. Adlıq cümlelər eksiltili cümlelərə bənzərdir. Fəkat eksiltili cümlelərin bərkəlməmiş yükleməni oluşturmək mümkün olduğu haldə, adlıq cümlelər də isə mümkün değıldir.

- *Zeynəb nə Zeynəb! (52/17)*
- *Danabaş kəndi, gəlp pul? (55/19)*

İki lehçeyi basit cümle açıısından şöyle karşılaştırabiliriz:

1) Basit cümle yapısı her iki lehçede de yapı olarak aynıdır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azərbaycan Türkçesinde basit cümleler, öznə ve yüklemənin bulunup bulunmamasına göre ikiye ayrılmaktadır.

2) Türkiye Türkçesinde basit cümle Azərbaycan Türkçesinde *sadə cümlə* kavramıyla karşılanmaktadır.

Metinden örnek cümleler

- *Söhbät kərbälâyîlârın çıxmağında düşmüşdü.(21/9)*
- *Män indi müsin adamam.(35/21)*
- *Xudayar bây çubuğu alışdırdı.(45/6)*
- *Zeynâb uşaglıgda bir yetim gız idi.(53/5)*
- *Zahirân çox gämgin görsänirdi.(61/5)*
- *Glava onun dädäliyi deyil?(82/11)*
- *Mähämmâdhäsän ämi bir söz demädi.(98/2)*
- *Söz yox, indi o arvad oldu mänim kâbinli arvadım.(106/17)*
- *Gış fäsli idi.(131/14)*

4.5.2. Birleşik Cümleler/Mürakkâb Cümlälär

Yapısında birden fazla yüklem bulunan cümlelerdir. Türkiye Türkçesinde birleşik cümle konusu çeşitli şekillerde ele alınmaktadır.

Tahsin Banguoğlu'nun tanımına göre: “*Anlam ve şekil ilişkileri olan birden fazla yargının bir araya gelmesiyle kurulmuş cümlelerdir*”. Banguoğlu birleşik cümleyi, tümlleme birleşik cümle ve karmaşık birleşik cümle olarak ikiye ayırmaktadır. Tümlleme birleşik cümleyi şart cümlesi, ilinti zamiri cümlesi, bağlam cümlesi; karmaşık birleşik cümleyi ise ad-fiil cümlesi, sıfat-fiil cümlesi ve zarf-fiil cümlesi olarak üç başlıkta incelemektedir. (Banguoğlu, 2015: 546)

Günay Karaağaç'a göre: “*Yapısında birden fazla yüklem bulunan cümledir. Bu yapı, bir ana cümle ve bu ana cümlelerin anlamını tamamlayan bir veya daha fazla yardımcı cümle ile kurulur.*” Karaağaç birleşik cümleyi şartlı birleşik cümle, iç içe birleşik cümle ve ki'li birleşik cümle olarak üç başlıkta ele almaktadır. (Karaağaç, 2017: 238)

Zeynep Korkmaz'a göre: “*İçinde esas yargının bulunduğu bir temel cümle ile, temel cümleyi anlam ve görev bakımından tamamlayan, fiili çekimli olan ve değişik yapı özelliklerine sahip bulunan bir veya daha fazla yan cümlelerden oluşmuş cümle türüdür.*” Günay Karaağaç gibi Korkmaz da birleşik cümleyi ki'li birleşik cümle, iç içe birleşik cümle, şartlı birleşik cümle olarak 3'e ayırır. (Korkmaz, 1992: 26)

Azerbaycan Türkçesinde birleşik cümleler kavramının karşılığı *mürakkâb cümlälär* olarak kullanılmaktadır. Azerbaycan Türkçesindeki *mürakkâb cümlä* terimi içerik açısından Türkiye Türkçesinden daha geniş kapsamlıdır. *Mürakkâb cümlälärlä* ilgili görüşler:

Gazanfer Kazımov'un tanımına göre birleşik cümleler, iki ve daha artık basit cümlelerin birleşmesi yoluyla oluşan cümlelerdir. (Kazımov, 2007: 280)

Buludhan Hâlılov iki ve daha artık basit cümlenin anlam ve gramer bakımından bütün bir tam hâlde birleşmesinden oluşan cümleye *birleşik cümle* olarak adlandırmaktadır. (Hâlılov, 2017: 241)

Azerbaycan Türkçesinde birleşik cümleler ikiye ayrılmaktadır: *tabeli (bağımlı birleşik cümle)* ve *tabesiz mürakkâb cümlälär (bağımsız birleşik cümle)* (Hâlılov, 2017: 252)

1) **Bağımsız birleşik cümle:** İki ve daha artık basit cümlenin anlam ve gramer yönünden eşit ilişki yolu ile bir bütünü oluşturmasına tabesiz mürekkebe cümle (bağımsız birleşik cümle) denilir. Bu kavram Türkiye Türkçesinde sıralı, bağılı cümlelere denk gelmektedir. Bu birleşik cümleler bağımsızlık bağlaçlarıyla oluşmaktadır.

2) **Bağımlı birleşik cümle:** İki ve daha artık basit cümlenin anlam ve gramer yönünden bir bütünü oluşturmasına *tabeli mürakkâb cümlä (bağımlı birleşik cümle)* denir. Bağımlı birleşik cümleler bir aslı diğeri ise onu tamamlayan yardımcı cümlelerden oluşmaktadır. Bağımlı birleşik cümleler kendi içinde sınıflandırılır ve bu sınıflandırma cümlelerin yapılarına ve yardımcı cümlelerin çeşitlerine göre yapılmaktadır. Yardımcı cümle temel cümleye aittir ve temel cümlenin herhangi bir ögesini izah eder. Azerbaycan Türkçesinde yardımcı cümleler ögelerinin adı ile adlandırılmaktadır. Yardımcı cümleler çeşitlerine göre bu şekilde sınıflandırılmıştır: (Kazımov, 2007: 328)

A. **Mübtâda Budag Cümläsi (Özne Yardımcı Cümle):** Temel cümlenin işaret zamiriyle veya kalıp kelimeyle karşılanan öznenin yerine ifade edilmekte ve yardımcı cümlede anlamını vermektedir. Bu cümlelerde temel cümle önde, yan cümle sonra kullanılmaktadır.

- *İkincisi də, məlumdur ki, indi Mähəmmədhəsən əminin gözünün işığı tək bircə eşşəyidir. (Mähəmmədhəsən əminin gözünün işığı tək bircə eşşəyi olduğu (nä?) məlumdur.) (24/8)*
- *Məlumdur (nä?), gışın uzun gecələrini yatmagnan gurtarmag olmaz. (56/5)*
- *Doğrudur (nä doğrudur?) , bu giylü-galın hamısına bais Xudayar bəydi. (68/4)*
- *Bizə məlumdur ki (nä məlumdur?), glava Xudayar bəyin anasını siğə eləyibdi. (130/15)*

B. Xəbər Budag Cümləsi (Yüklem Yardımcı Cümlesi). Temel cümlenin işaret zamiri veya kalıp kelimeyle qarşılanan yüklemi aydınlaşdırır.

- *Əvvəla budur (nədir?) ki, gənd-çaya, söz-yox, pul verəcəksən. (37/21)*
- *İkinci vəsiyyətim budur (nədir?) ki, bizim bu işimiz gərək ölən günə kimi öz yanımızda galsın. (38/10)*
- *Gardaş oğlu, mənim çalışmağım hamısı bundan ötrüdü ki (nədir?), sizi və yetim bacılarını ananızın əlindən bir tövr gurtaram. (72/4)*

C. Tamamlıq Budag Cümləsi (Nesne/Yer Tamlayıcısı Yardımcı Cümlesi). Bu cümle temel cümlede olmayan nesne/yer tamlayıcısının yerine kullanılmaktadır.

- *Amma xalg bilirdi ki, glava anasını siğə edib. (Glava anasını siğə etdiyini (nəyi?) xalg bilirdi.) (26/21)*
- *Xudayar bəy gördü ki, ata ilə oğlun mükamiləsi çox uzun çəkəcək. (47/ 8)*
- *Gız yəgin bilirmiş (nəyi bilirmiş?) ki, anası köməyə gələcək. (63/10)*
- *Zeynəp Zibanı gucaglayanda gördü ki, gızının üst-başı yaşdı. (142/11)*

D. Təyin Budag Cümləsi (Niteleyen Yardımcı Cümle). Təyin budag cümlə temel cümlenin eşya mazmunlu her hangi bir ögesini niteler. Yardımcı cümlede temel cümlede işaret zamiriyle ifade edilmiş təyini aydınlaşdırır.

- *O adamlar (hansı adamlar?) ki, sən bura gətirəcəksən. (38/18)*
- *Haman axşam (hansı axşam) ki, Vəligulu anası ilə sözü gəldi. (69/17)*

- *Yäni olar deyirsän elä millätдилär (necä millätдилär?) ki, xalgın malını gätirib genä sahibinä tuşralar? (101/17)*
- *O pullar (hansı pullar?) ki, Zeynäbin ixtiyarında idi. (139/9)*

E. Koşulma Yardımcı Cümle

- *Xudayar bāy bu yeddi abbasını indi şähärä gedib xärcläsä dä, o gädär ziyan yoxdu. (82/9)*
- *Eşşäyi här käs gätirmişdi, o da apardı. (111/20)*

F. Zärflik Budag Cümləsi (Zarf Yardımcı Cümlesi): Zärflik budag cümləsi aşağıdaki türlere ayrılmaktadır:

a. Tarz Yardımcı Cümle. Bu yardımcı cümle temel cümledeki hareket veya alametin icra ve oluşma tarzını ifade etmekte ve tarz zarfının sorularına cevap vermektedir.

- *Çox vaxt belä olur (necä olur?) ki, bu oturanların birisi yaxşı ähvalatdan, hekayätän nağıl edir. (56/7)*
- *Elä olub ki, bir ağac Xudayar bāy vuranda birini dä övräti vurub. (79/2)*
- *Män onu indi belä yumşaldaram ki, yumurta yükü aparar. (117/29)*

b. Derece Yardımcı Cümle. Derece yardımcı cümlesinde temel cümledeki hareket veya alametin derecesini bildirir ve *nä dārəcädä? nä dārəcä?* sorularından birine cevap verir.

- *Şäräf o gädär dä aciz deyil ki, Xudayar bāyin sözüniün gabağında bir söz danışmasın. (79/1)*
- *Elä o gädär ağladı ki, güssädän axırda дәli oldu. (107/8)*

c. Zaman Yardımcı Cümle. Bu yardımcı cümle temel cümledeki hareket veya alametin zamanını bildirir ve zaman zarfı sorularından birine cevap verir.

- *Älini o vaxt yendirdi ki, Xudayar bāy razılığ cavabı verdi? (Xudayar bāy razılığ cavabı verändä (nä vaxt?) älini yendirdi.) (35/6)*

d. Yer Yardımcı Cümle. Yer yardımcı cümlesi temel cümledeki hareket veya alametin yerini bildirir ve yer zarfının sorularından birine cevap verir.

e. **Kemiyet Yardımcı Cümle.** Bu yardımcı cümle temel cümledeki hâl hareketin veya alametin miktarını bildirir ve temel cümlede oluşan *nä gädär?* (*ne kadar?*) sorusuna cevap verir.

f. **Sebeb Yardımcı Cümle.** Bu yardımcı cümle temel cümledeki hareket veya yargının sebebini bildirir. *Niye?*, *niçin?*, *ne sebebe?* sorularından birine cevap verir.

- *Kitaba ondan ötrü baxıram ki, göräk şäriät bu xüsusda nä buyurur. (36/19)*
- *Zeynâb Xudayar bâyä ondan ötrü bu cavabı verdi ki, ävväla, ärinin bädäni gäbrin içindä bälkä heç soyumamışdı. (59/9)*
- *Pul da ondan ötrü lazım idi ki, bir källä gänd vä bir gırvänkä çay alacag idi. (68/12)*
- *Sän o säbäbä şäriätdän çırırsan ki, şäriätin ümuruna mümaniät atırsan. (125/11)*

g. **Maksat Yardımcı Cümle.** Bu yardımcı cümle temel cümledeki işin, hareketin maksadını bildirir ve *niye?*, *ne için?*, *ne maksatla?* sorularından birine cevap verir.

- *Ondan ötrü goyur ki, ona kişİ desinläR. (35/ 11)*
- *Gändi vä çayı da ondan ötäri alırdı ki, gazıya veräcäk idi. (68/12)*
- *Mähämmädhäsän ämi gapını açdı ki, gırsin evä. (94/13)*
- *Biz bura ondan ötrü gälmişik ki, sänä näsihät eläyäk. (125/1)*

h. **Şart Yardımcı Cümle.** Bu cümle Türkiye Türkçesindeki şartlı birleşik cümlelere denk gelmektedir.

i. **Karşılaştırma Yardımcı Cümle.** Bu tabeli müräkkäb cümlälärdä temel ve yardımcı cümleler birbirileriyle karşılaştırılır, farklılandırılır.

- *Amma indiyä kimi nä gädär çalışıbsa, heç bir näticä bağışlamayıbdı. (69/16)*
- *Mähämmädhäsän ämi şirin dillä nä gädär oğluna täskinlik verdisä, oğlu bir tikä ovunmag bilmädi. (84/12)*

Birleşik cümleyi iki lehçe arasında şöyle karşılaştırabiliriz:

- 1) Türkiye Türkçesinde birleşik cümle kavramı Azerbaycan Türkçesinde *müräkkäb cümlä* kavramıyla ifade edilmektedir.
- 2) Azerbaycan Türkçesinde *müräkkäb cümlä (birleşik cümle)* terimi içerik açısından Türkiye Türkçesinden daha geniş kapsamlıdır.
- 3) Türkiye Türkçesinde birleşik cümle sınıflandırılması ile ilgili çeşitli sınıflandırmalar vardır. Azerbaycan Türkçesinde bu sınıflandırma ile ilgili büyük fikir ayrılıkları görülmemektedir.
- 4) Azerbaycan Türkçesinde birleşik cümle iki ana başlık altında *tabeli ve tabesiz müräkkäb cümlä* olarak incelenmektedir. *Tabesiz müräkkäb cümlä* Türkiye Türkçesinde bağlı, sıralı cümleye; *tabeli müräkkäb cümlä* ise birleşik cümleye denk gelmektedir.
- 5) Türkiye Türkçesinde birleşik cümle *ki'li birleşik cümle, şartlı birleşik cümle, iç içe birleşik cümle* olmak üzere üçe ayrılır. Azerbaycan Türkçesinde ise birleşik cümle yapılarına ve yardımcı cümlelerin çeşitlerine göre sınıflandırılmaktadır.
- 6) Azerbaycan Türkçesinde tabeli müräkkäb cümlä baş ve budag cümleden oluşur. Türkiye Türkçesinde baş cümle temel cümle, budag cümle ise yardımcı cümle kavramıyla aynıdır. Yardımcı cümle temel cümleye aittir ve temel cümlenin herhangi bir ögesini izah eder.

4.5.3. İç İçe Birleşik Cümleler

Türkiye Türkçesi iç içe birleşik cümlelerle ilgili görüşler şu şekildedir:

Muharrem Ergin'in tanımına göre: “*bir cümlenin başka bir cümlenin içine girmesi ile meydana gelen birleşik cümledir. Bu tip birleşik cümle de- fiili ile ve nakillerde kullanılır ve cümle unsuru şekline geçen cümle de- fiilinin nesnesi durumunda bulunur.*” (Ergin, 2009: 406)

Günay Karaağaç'ın iç içe birleşik cümle ile görüşü şu şekildedir: “*Bu cümleler bir cümlenin herhangi bir görevle başka bir cümlenin içinde yer aldığı cümledir. Yardımcı cümle, ana cümlenin bir ögesidir. Ana cümle sonda bulunur ve ana cümlenin yüklemi genellikle, “demek, zanetmek, sanmak, bilmek, görmek, görünmek, farzetmek, düşünmek” fiillerinin çekimli şeklidir.*” (Karaağaç, 2017: 239)

Azərbaycan Türkçesinde iç içe birləşik cümle terimi birləşik cümle sınıflandırmasında bulunmamaktadır. İç içe birləşik cümlenin karşılığı *özge nitgi* terimidir. Konuşurken, yazarken çoğu zaman başkasının cümlələrini kurarız. Bu tür cümlələrə *özge nitgi* denir. *Özge nitg* iki şekilde gösterilir. *Özge nitgin* hem anlam hem şekilce değışilmeden olduğu gibi verilmesine *vasitesiz nitg* denilir. *Vasitesiz nitg* de kendisini iki şekilde gösterir: tahkiye dili dahilinde ve dialoglarda. *Vasitesiz nitgin* yüklemi *de-*, *söylä-*, *danış-*, *eşitmäk*, *dinlämäk*, *düşünmäk*, *aydınlaşdırmag*, *geyd etmäk vb.* fiillerle ifade edilir. *Özge nitginin* diğər şekli *vasiteli nitg* ise *özge nitginin* yalnız anlamının verilmesine denir. (Kazımov, 2007: 468)

Vasitesiz nitge örnek cümleler:

- *Häyätän bir övrät säsi gäldi: - O kimdi?(29/3)*
- *Xudayar bāy gızın sözlärinä bir gädär gülüb çağırdı gızı – Ay gız, gazi ağa evdädi?(29/9)*
- *Axır sözünü bu cür tamam elädi: - Däxi sözün nädi, gazi ağa?(36/10)*
- *Oğlan tääccüblä cavab verdi: - Päs havaxt gäräk gedäydi?(47/4)*
- *Odur ki, bir az vahimä ilä xəbär aldı: - Gälän, kimsän?(67/5)*
- *Dästmalnan üzünü silä-silä dedi – Gasimäli, yaxşı yerindä gälmişän?(75/22)*
- *Ancag bunu deyärdi ki, “ölsän dä boşamaram säni.Boşuyum, päs uşagların necä olsun?”(78/3)*
- *Divanbäyi ällärinä ölçä-ölçä säsinin atdı başına: – Kişi, vallah, billah sändä bir tük gädäri ağıl yoxdu.(85/20)*
- *Mähämmädhäsän ämi oğlana çox yumşaglıgla cavab verdi: - Bala, adam var şähärdä, gözätdiyiräm.*
- *Bu cähätä Gasimäliyä täkidnän dedi: - Däxi çox danışmağın mənasi yoxdur.(106/10)*
- *Çavuş tääccüblü sual elädi: - Kərbälayı, bu nädir?(120/1)*

Vasitəli nitge örnek cümleler

- *Härçänd ki, saggalı ağarıbdı, özü ki, and içir ki, ägär mäne kasıblıg sıxmasaydı, heç käs demäzdi ki, mənim sinnim gırxdan artıg ola.(18/4)*

- *Birisi gəlib nisyə sövd elər, and içər Allaha, Peyğəmbərə ki, üç gündən sonra pulunu gətirərəm.(42/9)*
- *Biri deyirdi ki, bunlar xəlvətcü o taydan kandrəbat malı keçirib satırlar.(55/11)*
- *Səhər Səkinə xala xəbər verdi ki, Xudayar katda getdi şəhərə nəçərnikə də alacağından yana şikayət eləsin.(67/24)*
- *Mənə deyir ki, siz mägər malınızdan keçmisiniz?(89/24)*
- *Oğlan əvvəl cavab verdi ki, indi Xudayar bəy az galıb şəhərə yetişsin.(90/6)*
- *Mənə dedilər ki, elə indi biz də gəlirik.(96/14)*
- *Məhəmmədhəsən əmi dübarə soruşdu ki, pəs hara apardı?(112/12)*
- *Çavuş soruşdu ki, bu kağız nə kağızdır?(122/14)*
- *Ta o gədər vurdu ki, yazıq kişi düşdü Xudayar bəyin ayaglarına, başladı yalvarmağa ki, eşşəyi alsın, dəxi onu döyməsin.(134/7)*
- *Vəligulu deyirdi ki, hər nə olur-olsun ancag onun yarı səlamət olsun.(139/13)*

Her iki lehçeyi iç içe birləşik cümle açısından şöyle karşılaştırabiliriz:

1. Azərbaycan Türkçesi dilbilgisinde iç içe birləşik cümle birləşik cümle olarak görülməməktedir. Söz dizimin diğər konusu *özge nitg* olarak incelenməktedir.
2. Her iki lehçede de ana cümlenin yüklemi *demək, söylemək, görmək, zanetmək, sanmaq* vd. fiillerle ifade edilir.
3. Azərbaycan Türkçesinde *özge nitg, vasitəsiz nitg ve vasitəli nitg* olarak iki şekilde verilməktedir.

4.5.4. Şartlı Birləşik Cümle

Türkiye Türkçesi şartlı birləşik cümleyle ilgili tanımlar şu şekildedir:

Tahsin Banguoğlu şartlı birləşik cümleyi, “*bir temel cümleyle bağımlı yargı niteliğinde şart kiplerinden bir dış cümleden meydana gelen birləşik cümle*” şeklinde tanımlamaktadır. Banguoğlu şart cümlesini olağan ve olmayası şart cümlesi olarak ikiye ayırmaktadır. (Banguoğlu, 2015: 549)

Zeynep Korkmaz şartlı birleşik cümleyi şöyle tanımlar: “Yüklemi şart eki (-sA) ile kurulan ve esas cümledeki yargının gerçekleşmesini şarta bağlayan birleşik cümle. Aslı şart ve varsayıma dayanan farazi şart olmak üzere iki türlü şart cümlesi vardır.” (Korkmaz, 1992: 142)

Günay Karaağaç’a göre: “Bütün dillerde yardımcı cümledir. Bir yüklem, bir şart cümlesi ile tamamlandığı cümledir. Tek başına yargı bildirmez. Bir başka cümleyi zaman, şart, sebep ve benzetme anlamlarıyla tamamlar” (Karaağaç, 2017: 238)

Azerbaycan Türkçesinde şart cümlesi *zarflık budag cümlesinin* içinde yer alan *şart budag cümlesine* denk gelmektedir. **Şart budag cümləsi** temel cümlede ifade edilen hareketin veya alametin şartını bildirir. Yan cümle temel cümleye -sA ekiyle bağlanır. Gazanfer Kazımov *şart budag cümləsini* iki türe ayırır (Kazımov, 2007: 387) :

1. Birinci türde temel cümle önce, yan cümle sonra gelir. Yan cümle temel cümleye *ki* bağlaçısıyla veya entonasyonla bağlanır. Temel cümlede *bir şartlı, o şartlı, hâmin şartlı* gibi kalıp kelimeler kullanılır.
2. İkinci tür şart cümlesi *yan cümle+temel cümle* şeklinde oluşur ve dört türe ayrılır:
 - a. **Asindentik şart budag cümleleri.** Şart cümlesinin bu türünde yan cümle baş cümleye yalnız tonlamayla bağlanır:
 - *Özündä yoxdu, özgädän tap.(49/7)*
 - *Yoxsa etigadın yoxdu, inanma.(127/14)*
 - b. **Sintetik şart budag cümlesi.** Bu türde yan cümle temel cümleye -sA ekiyle ve *ise* yardımcı kelimesiyle bağlanır.
 - *Sän eşşäyi gätirändä ona xäbär versäydin, heç belä olmazdı.(45/16)*
 - *Gasımäliyə män sabah özüm dä tapşırram här käs soruşsa,*
 - *Mähämmädhäsän ämi şirin dillä nä gädär oğluna täskenlik verdisä, oğlu bir tikä ovunmag bilmädi.(84/12)*
 - *İndi Xudayar bəy eşşäyi İzzätän istäsäydi, İzzät eşşäk verärdi?(88/2)*
 - *Bayag getsäydin, indi adam gätirmişdin.(106/11)*

- *Här kəs onun yanında boşamağ söhbəti salsaydı, gərək doyunca kötük yeyəydi.(141/2)*

c. **Analitik şart budag cümlesi.** Yan cümle baş cümleye *əgər (ki), madam ki, indi ki, vaxta ki, bir hâlda ki* bağlaçları veya *ki* edatıyla bağlanan şart budag cümlesidir.

- *Əgər durag hamısını nağıl eləməkliyə, çox uzun çəkər.(18/7)*
- *Əgər ki, gəbul olunmayıb, genə faydası yoxdu.(22/9)*
- *Və bir də ki, əgər Kərbəlayı Heydərin ona iki yüz manat borcu var, kağızını goysun divana, divandan da pulunu alsın.(61/1)*
- *Əgər istəyirsən, gətig da var, gətirim.(98/13)*
- *Əgər mənə etigadın var, inan.(127/13)*

d. **Analitik-sintetik şart budag cümlələri.** Şart budag cümlesinin bu türü *əgər, hərgah* bağlaçları ve *-sa* ekinin birlikte kullanılmasıyla oluşur. Bağlaç sözlər yan cümlenin başında gelir, *-sa* eki ise yan cümlenin yüklemine artırılır.

- *Əgər evlənmək istəsəydim, indiyə kimi evlənmışdim da! (77/6)*
- *Əgər almag meylin olsa, sənə ucuza da verərəm. (132/10)*

Her iki lehçenin şart birleşik cümlesi açısından karşılaştırılması:

1. Şart birleşik cümlesi Azerbaycan Türkçesinde *zarf budag cümlesinin* içinde yer alan *şart budag cümlesi* olarak işlenmektedir.
2. Azerbaycan Türkçesinde şart cümlesi kendi içinde sınıflandırılırken Türkiye Türkçesinde bu sınıflandırılma görülmemektedir.
3. Türkiye Türkçesinden farklı olarak, Azerbaycan Türkçesinde şart birleşik cümlesi *-sa* ekiyle yanaşı, bazı kalıp kelimeler ve bağlaçlarla kullanılır.

4.5.5. Ki'li Birleşik Cümle

Türkçenin yapısına aykırı olan ki'li birleşik cümle için *ilgi cümlesi, nispet cümlesi, ki'li bağlı cümle, ki'li birleşik cümle* gibi kavramların kullanıldığı görülmektedir.

Muharrem Ergin ki’li birleşik cümleyi, “*Yabancı aslılı olan ve Farsçadan geçmiş olan ki edatıyla ve Eski Türkçede kullanılan kim soru edatıyla yapılan birleşik cümle*” olarak tanımlamaktadır. (Ergin, 2009: 405)

Leyla Karahan Türkçede Söz Dizimi adlı kitabında ki’li birleşik cümleyi bağlı cümle olarak ele almaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde bu cümlelerde yapı değil, anlam ön plana çıkmaktadır. Aynı yapıdaki cümleler anlamlarına göre farklı başlıklarda incelenmektedir. (Alışova, 2019: 105)

Metinden ki’li birleşik cümlelere örnek cümleler

- *Sözüüm orasındadır ki, göräk aya, mänim bu gälmäkliyimün sänä bir mänfäüti var ya yox?(23/5)*
- *İkinci väsiyyätim budur ki, bizim bu işimiz gäräk ölän günä kimi öz yanımızda galsın.(38/10)*
- *Gün olmaz ki, onun mänä iş düşmäsin.(46/14)*
- *Yägin ki, çoxdandı onun yuxusu bu gecäki kimi şirin olmamışdı.(52/2)*
- *Bu sözlär Zeynäbin o sözləri idi ki, Xudayar katdanın elçisinä demişdi.(60/2)*
- *Bunu hamı başa düşür ki, mänim fikrim özgüdür.(77/2)*
- *Här sütunun altına bir yekä sal goyulub ki, sütunları hämçinin möhkäm saxlasın.(83/10)*
- *O kişi ki, mänä bu sözləri deyirdi, and içirdi ki, elä bu saat Xudayar katda eşşäyi gätirəcək.(96/24)*
- *Niyä eşşäyi verirdi ki, indiyä kimi eşşäk çöldä-bacada galeydi.(101/4)*
- *Vä bir dä ki, indiki äsrdä şikayät elämäkliyin özü elä bir çätin işdi.(114/10)*
- *İndi sän elä mänim öz yanında igrar elädin ki, Gasimälini sän özün väkil elämisän.(126/14)*
- *Şärt bu oldu ki, Xudayar bäy pullara sahib olan kimi, Zeynäbi boşasın.(139/5)*
- *Väliguluya vä Zibaya Xudayar bäy o gädär icrät täyin elädi ki, Zeynüb acından ölmäsin.(140/11)*

4.5.6. Bağlı Cümle

Türkiye Türkçesinde Günay Karaağaç bağlı cümleyi şu şekilde tanımlamaktadır: “Bağlı cümleler, *ve, veya, da, fakat, ama, lakin, hâlbuki, meğer vb. bağlama edatlarıyla birbirine bağlanmış cümleler topluluğudur. Sıralı ve açıklamalı bağlı cümleler olarak ikiye ayırır.*” (Karaağaç, 2017: 240)

Azerbaycan Türkçesinde bağlı ve sıralı cümleler *tabesiz mürakkab cümlä* (bağımsız birleşik cümle) olarak incelenmektedir. İki ve daha artık basit cümlenin anlam ve gramer yönünden eşit ilişki yolu ile bir bütünü oluşturmasına bağımsız birleşik cümle denilir. Bağımsız birleşik cümle iki yargı bildiren cümleden oluştuğu gibi sıralanma yoluyla da oluşur. Bağımsız birleşik cümlenin en önemli özelliği bazen sıralı cümleler arasında ortak kelime ve kelime birleşmelerinin kullanılmasıdır. Bu özellik nesne ve zarfa aittir. Bu cümleler tonlama ve bağımsızlık bağlaçlarıyla birleşirler. Yapılış özelliklerine, bağlaçların karakterine göre bağımsız birleşik cümlenin tarafları arasında anlam ilişkileri aşağıdakilerdir. (Hâلیلov, 2017: 252) :

- 1) **Birleştirme ilişkisi:** Bu tür cümlelerde oluş ve kılış sıralanır, oluşlar eş zamanda veya ardıcılıkla sıralanır. Sıralanma yoluyla oluşan bu cümleler, *häm, häm dä, da, dä, vä, nä, nä dä* birleştirme bağlaçlarıyla da oluşurlar.
- 2) **Sebep-sonuç ilişkisi:** İki cümlenin birleşmesinden oluşan bu cümlelerden birincisi sebebi, ikincisi ise bu sebepten doğan sonucu bildirir. Tonlamayla oluşan bu cümleler, bazen *ve* bağlacıyla da kullanılır.
- 3) **Aydınlaştırma ilişkisi:** Cümlelerinden birinin diğerini açıkladığı bu cümleler tonlama yoluyla bazen de *yäni* bağlacıyla birleşirler.
- 4) **Karşılaştırma ilişkisi:** Karşılaştırma ilişkili bağımsız cümleler arasında ya birbirileriyle zıtlık oluştururlar, ya da karşılaştırılır.
- 5) **Bölüştürme ilişkisi:** Bu bağımsız cümleyi birleştiren cümlelerde oluş ve kılış sıralanır. Bağımsız cümlenin bu türü bölüştürme bağlacı olan *ya, ya da, yaxud da, gah, gah da, gah da ki* bağlaçlarla kullanılır.
- 6) **Bağlanma ilişkisi:** Bağımsız cümlelerin bir kısmında birinci cümlede fikir söylendikten sonra sanki ikinci cümlede ifade edilecek fikir akla gelir ve birinci cümleye bağlanır. *Goşulma* (Bağlanma) ilişkili bu cümleler tonlama

ve “hem de, özü de, da, də ” vb. bağlaçlar ile bağlanılır. Yazıda bu tür cümleler arasına noktalı virgül, tire, bazen de virgül konulur.

Amma

- *Burnu äyridi; äyridi, **amma** pis äyridi.(25/21)*
- *Mänim çoxdandı fikrimdədi onu siğä eläyim; amma övrät gälmir.(34/2)*
- *Söz yox, goyarsan. **Amma** sabah olacag eşşäyin sahibi gälib eşşäyi aparcağda! (66/10)*
- *Gızın görükür ki, genä sözü var idi desin, **amma** anası goymadı.(62/5)*
- *Ağlamağ säsi käsildi, amma cavab gälmedi.(95/1)*

Yäni

- *Axırı gismät belä gätirdi ki, Zeynäbi verdilər Heydärä; **yäni** çox yaxşı elädilər ki, verdilər Heydärä.(53/10)*
- *Zeynüb dä haradan iki yüz manatı düzäldib verəcək? **Yäni**, söz yox, istäsä verär.(66/12)*
- *Şäräf ortabab, gara vä arıg övrätädi; **yäni** göyçäk övrät deyil.(78/10)*
- *And içirdi deyirdi män onları özüm ikisini dä bazarda gördüm; **yäni** Xudayar bäyi dä, Ähmädi dä.(96/12)*
- *Üçü dä cavab verdilər ki, дәst-xätläri yoxdu; **yäni** bisavad adamdılar.(105/15)*

Çünkü

- *Elä yalan demir Mähämmädhäsän ämi; **çünkü** kişinin bu sinnindä genä yanagları gıpgırmızı gızarır.(18/5)*
- *Xudayar bäy girdiyi yer äsla häyätä oxşamırdı; **çünkü** burda dörd divardan savayı bir şey yox idi.(30/3)*
- *Kärbäläyi Heydär älin uzatdı Xudayar bäyä.Çünkü hər iki räfiğ bir-birindän bir az uzag oturmuşdular, älä-älä verändä hər ikisi bir gädär dikälmişdi.(57/9)*
- *İnsafän Zeynäbin işi çox çätin yerä dayandı; **çünkü** görürdü bu iş asanlığnan gurtarmayacag. (66/10)*

- *Ev köhnä evä oxşayır; çünki tirlärin çoxusu äyilibdir.*(83/8)

Lakin

- *Mähämmädhäsän ämi dünya malına äsla vä gäta talib deyil vä **lakin** tək bircä arzusu var.*(19/8)

Yoxsa

- *Elä tək galdım, bir az üräyim sıxıldı, ağlamağım tutdu; **yoxsa** bir şey yoxdu.*(62/9)
- *Onun gäsdi mähz Zeynäbi almagdı; **yoxsa** bu kişi nä Zibanın vä Fizzänin ağlamağına razıdır, nä dä Zeynäbin üräyinin sıxılmağını istäyir.*(68/6)
- *Män elä Ähmädin fikrinä galmışam, **yoxsa** eşşäk cähännämä gälsin, gora gälsin.*(96/8)
- *Ägär gedirsän, öz xahişinlä get; **yoxsa** getmirsän, män bildiyimi eliyim.*(128/3)

4.5.7. Sıralı Cümle

Vecihe Hatipoğlu sıralı cümleyi, “*anlam yakınlığıyla bağlanmış tümceler*” olarak tanımlamakta ve bağımlı ve bağımsız sıralı tümce olarak ikiye ayırmaktadır. (Hatipoğlu, 1972: 155)

H. İbrahim Delice’nin sıralı cümle tanımı şu şekildedir: “*basit ve birleşik cümleler, zaman dilimi itibariyle birbirini takip ediyorsa, sıralama işleviyle kullanılan “ ile, ve, hem ..., ne ... ne ..., ... de ... de, gerek ... gerek ... , olsun ... olsun ... gibi” yüklemce de anlamca da bağımsız cümleleri birbirine sıralama işleviyle bağlayan bağlaçlar veya bu tür bağlaçları temsilen yazı dilinde noktalı virgül (;) veya virgül (,), konuşma dilinde ise bu noktalama işaretleri yerine vurgu ile birleştirilebilir.*” (Delice, 2003: 146)

Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli’nin görüşlerine göre: “*Sıralı cümlelerde, her cümle kendi başına bir yargı bildirmekle birlikte, öteki cümlelerle aralarında bir anlam ilişkisi olup, birbirilerine sıralama bağlacıyla veya virgül (,) ya da noktalı virgülle (;) bağlama, eş zamanda olma veya karşılaştırma-denkleştirme ilgisi vardır.*” (Özkan ve Sevinçli, 2008: 169)

Azerbaycan Türkçesinde bu cümleler, bağımsız birleşik cümle başlığı altında incelenmektedir. Bu kavram tonlamayla oluşan bağımsız birleşik cümlelere denk gelmektedir.

4.5.8. Bağlı Sıralı Tümce

“Bu cümleler, yalnız başlarına kullanıldıklarında anlamı bulunan ve bir araya gelince de aralarında anlam ilişkisinin yanında ortak cümle öğelerine de sahip olan cümlelerdir.” (Özkan ve Sevinçli, 2008: 169)

Örnek cümleler:

- *Çubuglar da dolurdular, boşalırdılar.(23/12)*
- *Kändililər cəld ayağa durub, salamı rədd elədilər.(24/1)*
- *İndi mən gəndi aparıram, inşallah sübh tezdən sənin beş manat on bir şahını burda hazır elərim.(42/13)*
- *Çirkli divarların nə tağları var idi, nə taxçası.(44/23)*
- *Vəligulu oturdu və Xudayar bəy çubuğu alışıdırib başladı çəkməyi.(76/5)*
- *İzzət çırağı yandırdı, gətirib geydu bucaqdakı deşiyə və özü gedib oturdu garanlıq bucaqda.(95/13)*
- *Ta sübhədək nə Əhməd yuxuluyub, nə İzzət, nə də Məhəmmədhəsən əmi.(102/23)*
- *Lap arxayın olun ve gedin. (108/11)*
- *Vallah, ağa bilmirəm mənəm eşşəyimi ya Heydərşan körpüsünə aparıblar, ya da ki, karvansaraçı saxlayıb.(115/12)*
- *Goca kişi gah eşşəyin gabağına keçir, gah dalına keçir, başına baxır, gıçlarına baxır, guryuğuna baxır.(132/3)*

4.5.9. Bağımsız Sıralı Tümce

“Bu cümleler, yalnız başlarına kullandıklarında anlamı olan ve bir araya gelince de aralarında anlam ilişkisi bulunan; ancak ortak cümle unsuru bulunmayan cümlelerdir.” (Özkan ve Sevinçli, 2008: 173)

Azerbaycan Türkçesinde yapı bakımından bu cümleler aynı olsada “sıralı cümle” terimi olarak ele alınmamaktadır.

- *Elä ki, Hacı Rza və övräti öldülär, Mähämmädhäsän ümi galdı başsız-paraxsız.(18/11)*
- *Gänddir, gätirmişäm gazi ağaya. (30/16)*
- *Män özüm dä gäräk galam, eşşäk dä gäräk gala. (44/12)*
- *Molla Pirgulu ve kändlilər Kərbälâyı Heydär göz aydınlığı verdilər və molla genä başladı nağlını.(57/5)*
- *Onun gäsdi mähz Zeynäbi almagdı; yoxsa bu kişi nä Zibanın və Fizzänin ağlamağına razıdır, nä dä Zeynäbin üräyinin sıxılmağıni istäyir.(68/6)*
- *Välīgulu oturdu və Xudayar bəy çubuğı alıxdırıb başladı çäkmäyi.(76/5)*
- *Uca övrät Zeynäbdı; biri dä Xudayar bəyin övrätidi.(122/18)*
- *Zeynəb özü ağıl kəm övrät deyil, bunların hamısını çox yaxşı başa düşürdü.(130/19)*

Tablo 1.3. Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi Cümle Çeşitleri İsimlerinin Karşılaştırılması

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi
Yüklem Türüne Göre Cümleler	Xəbər Cümläləri
İsim Cümleleri	İsmi Xəbər
Fiil Cümleleri	Feili Xəbər
Olumlu Cümle	Təsdiq Cümlälär
Olumsuz Cümleler	İnkər Cümlälär
Soru Cümlesi	Sual Cümləsi
Emir Cümlesi	Ämr Cümləsi
Ünlem Cümlesi	Nida Cümləsi
Düz Cümle	-
Devrik Cümle	-
Basit Cümle	Sadə Cümlä
Birleşik Cümle	Müräkkäb Cümlä
İç İçe Birleşik Cümle	Özge Nitg
Şart Cümlesi	Şärt Budag Cümləsi
Sıralı Cümleler	Tabesiz Müräkkäb Cümlä
Bağlı Cümleler	Tabesiz Müräkkäb Cümlä

4.6. METİN

Miladiyyä tarixinin min säkkiz yüz doxsan dördüncü ilindä avgust ayının ävvällärindä Danabaş kändindä bir gäribä ähvalat olubdu. Ähvalat budu ki, Mähämmädhäsän äminin eşşäyi oğurlanıb. Söz yox, o käsın ki, bu ähvalatdan xəbəri yoxdu, mänim sözümə inanmayacaq; çünki doğrudan da eşşäyin itmäkliyi bir elä tääccüblü şey deyil ki, bundam bir gäribä ähvalat çıxsın. Hər känddä və hər şähärdä gün olmaz ki, eşşäk itmäsın. Amma xeyr, Mähämmädhäsän äminin eşşäyinin itmäkliyinin özgä eşşäklärin itmäkliyinä bir tük gädär dä oxşarı yoxdu.

Vallahi, billahi, Mähämmädhäsän äminin eşşäyinin itmäkliyi bir gäribä ähvalatdı ki, nağıl edim, siz dä gulag verib läzzät aparasız.

Ävväl göräk kimdi Mähämmädhäsän ämi?

Hər kəs Danabaş kändini tanıyır, o yägin Mähämmädhäsän ämini dä tanıyır; çünki Mähämmädhäsän ämi kändin sayılan şäxslärindän biridi.

Mähämmädhäsän äminin olar älli dörd, älli beş yaş. Artıq olmaz. Hərçänd ki, saggalı ağarıbdı, özü ki, and içir ki, ägär mäni kasıblıg sıxmasaydı, heç kəs demäzdi ki, mänim sinnim gırxdan artıq ola. Elä yalan demir Mähämmädhäsän ämi; çünki kişinin bu sinnindä genä yanagları gıpgırmızı gızarı.

Mähämmädhäsän äminin başına çox işlər gälib. Ägär durag hamısını nağıl elämäkliyə, çox uzun çäkär. Nälär gälib Mähämmädhäsän äminin başına, nə işlərä düçar olubdur!

Vässalam ki, ruzgar bu kişinin üzünä gülmüyübdü. Mähämmädhäsän ämi olardı on - on iki yaşında ki, atası Hacı Rza vəfat elädi. İki il keçməmişdi anası öldü. Yaxşı dövlät galmışdı mährum atasından: neçä zämilär, neçä ilxıllar, nə gädär färş, çoxluca pul. Amma çox heyf! Elä ki, Hacı Rza və övräti öldülär, Mähämmädhäsän ämi galdı başsız - paraxsız. Ämiläri dövläti bir ilin içindä dağıtdılar, axırda bir barmag hesabı göstärdilär.

Elä ki, Mähämmädhäsän ämi özünü tanıdı, gözünü açdı, baxdı gördü galıbdı lap lüt madärzad. Sonra bir gıznan sevişdi, hämin gızı aldı və bir neçä il gedib İrävan tərəflärindä gürbätlik çäkdi, bälkä puldan– zaddan gazanıb gätirib äлиндä maya eläsın. Gärüz, tutmadı işi, äliboş kändä gayıdıb üç– dörd eşşäk alıb, başladı çarvadarlığı.

Amma gäldikcä işi tənəzzül elädi. Axirüläm r gäldi tövläsini ortadan yarı böldü vâ küçäyâ sämt bir gapı açdı vâ bura bir– iki pud undan, buğdadan, tut gurusundan, iydädän düzüb, başladı sövdäni, ta ki, gäldi çatdı bu yaşa ki, indi biz görürük; külfäti dä, söz yox, gäldikcä törädi.

Bäs bir tövrnän indi Mähämmädhäsän ämi başını girländirir. Amma kasıb olanda nä olar, çox yaxşı adamdı Mähämmädhäsän ämi. Doğrudan kişinin başı özünün deyil; kişi bu kasıblığ vaxtında heç zaddan müzayigä elämäz. Birisi gedä deyä "Mähämmädhäsän ämi, mänä üç– dörd manat pul lazımdı", ägär özündä olsa, älüstü çıxardıb veräcäk, olmasa çalışacag här tövrnän olmuş– olsa, özgäsindän tapsın, sänin işini düzältsin. Vageän çox yaxşı kişidi. Mähämmädhäsän ämi.

Mähämmädhäsän ämi dünya malına äsla vâ gäta talib deyil vâ lakin täk bircä arzusu var. Üç– dörd ildi Mähämmädhäsän ämi Kərbäla ziyarätini gäsdi edibdi. Bu kişi artıg dindar adamdı. Doğrudan ägär rüzgarı bir väch ilä keçäydi, yägin ki, indi Mähämmädhäsän ämi çähardäh mäsumu tamam etmişdi. Amma nä elämäk, kasıblığ şəxsi savab işlärindän dä goyur. Müxtäsär, çoxdandı Mähämmädhäsän ämi Kərbäla gäsdi edibdi. İl olmaz ki yazıg Mähämmädhäsän ämi bu pakizä fikrä düşmäsin. Zävvarın hämişä getmäk, ya gälmäk sädasını eşidän kimi Mähämmädhäsän äminin gözündän yaş çeşmä kimi başlar axmağa.

Amma nä elämäk, kasıblığın evi yıxılsın. İndiyä kimi yazıg kişinin golunu– gıçını bağlayıb, goymur bir yana tärpəşsin.

Üç– dörd ayın sözüdü. Mähämmädhäsän ämi yatıb bir vagiä gördü, yuxudan dürub övrätini çağırıb, ona xəbär verdi ki, övrät, necä olmuş– olsa, gäräk bu il inşallah gedäm Kərbälaya. Vagiäsini indiyädäk heç kəsä nağıl elämäyibdi. Ancag bunu deyir ki, vagiä görmüşäm, gäräk nä tövr olmuş– olsa Kərbälaya gedib, altı guşäli gäbri ziyarät edäm.

Päs üç– dörd aydı Mähämmädhäsän ämi getmäk tädarükündädi.... Ziyarät şövgü Mähämmädhäsän ämini dünya işlärindän lap kənar eläyibdi. Bu fikrä düşändän dükanı boşluyub, bir gädär arpa, ya darı unundan tädarük edib goyub evinä vâ bir para lazım olan şeylärindän ev üçün hazır edib, gözläyir zävvarın çıxmaglığını.

Ävväl Mähämmädhäsän ämi istädi piyada getsin, çünki məlumdur ki, piyada ziyarätä getmäkliyin feyzi malnan getmäklikdän artıgıdı. Amma sonra baxdı gördü ki, sinninin o vaxtı deyil ki, piyada iki aylıg yolu gedib gayıtsın. Päs nä elämäk? Axırı

laälac galib, özündän, özgädän on - onbeş manat tädarük edib, Mähämmädhäsän ämi bir ulağ aldı. Söz yox, ulağ atdan yaxşıdı. Ävvälän ondan ötrü, ulağ atdan ucuzdu. Bälkä heç Mähämmädhäsän ämi otuz– gırx manat tapa bilmäyəcək idi ki, ata versin. Bir dä birisi ziyarätä ulağnan gedä və geyrisi atnan gedä, älbättä, ulağnan gedänin ziyaräti allah– taala yanında tez däreceyi– gäbula yetişär.

Bäli, Mähämmädhäsän ämi bir ulağ aldı. Amma bu ulağ başı bälalı ulağ imiş.

Günlärin bir günü Mähämmädhäsän ämi sübh tezdän yuxudan durub, geyinib, namaz gılıb çıxdı bir häyati dolandı. Toyug– cücäni çağırıb, bir az dän säpdi, tövläyä girib eşşäyin gabağına bir– iki ovuc arpa töküb çıxdı küçäyä və öz küçä gapısının ağzında çömbäldi, çıxartdı çubuğunu və kisäsini və çubuğu doldurub başladı çäkmäyi. Bir gädär keçdi, bir neçä kändli Mähämmädhäsän ämi sindä Mähämmädhäsän äminin yanına gälüb, salam verib, cärgä ilä çömbäldilər və çubuglarını çıxardıb başladılar çäkmäyi. Bu kändlilər hamısı Mähämmädhäsän äminin gonşusuydular.

Kändlilər bir az çubug çäkib, bir gädär öskürüb başladılar söhbäti. Söhbät kərbäläyilärin çıxmağından düşmüşdü. Çünki oturanların hamısı Mähämmädhäsän äminin ziyarät gäsindän xəbärdardılar, söz yox, bu söhbätdä Mähämmädhäsän äminin dä adı çäkilirdi.

Söhbät çox uzun çäkdı. Ävväl başladılar ziyarätä getmäkliyin savabından, sonra keçdilär ziyarätä getmäkliyin şərtlärinä. Mähämmädhäsän äminin sol tərəfindän oturan kişi bir mäsälä saldı ortalığa: "Aya, göräk birisi gedir ziyarätä, ziyarätini edir, sonra gayıdır gälir öz vätäninä, biz yığışıb dästä– dästä gedirik bu kişinin görüşünä və älä verib deyirik: "Ziyarätin gäbul olsun", aya, göräk bizim demäkliyimiznän bu kişinin ziyaräti gäbul olacag, ya xeyr? Aya, göräk bu sözü ki, biz buna deyirik, bu sözlärin bu şəxsä mänfäati var, ya yox? Mäsälän, Mähämmädhäsän ämi, indi sänin ziyarät gäsdin var. Allah salamatlıg versin, sağ və sälamät gedib gayıdasan evinä. İndi, söz yox, allah goysa gayıdandan sonra biz hamılıgnan sän ilä görüşäcäyik. İndi göräk bizlär sänä deyäcäyik: "ziyarätin gäbul olsun", bu sözün, bu görüşmäkliyin sänä xeyri var, ya yox? Män ki, deyiräm yoxdu. Ondan ötrü ki, sän ziyaräti elämisän bir ay, bälkä ay yarım bundan gabag. Ägär sänin ziyarätin gäbul olunub allah yanında, däxi bizim sänä dua elämäkliyimizin nä faydası? Ägär ki, gäbul olunmayıb, genä faydası yoxdu. Biz demäklknän gäbul olunmayacag ki!

Bu kişi sözüni deyib dik– dik baxdı Mähämmädhäsän äminin üzünä. Geyriläri dä gözlärini dikib yerä, fikrä cummuşdular; çünki vageän bu mäsälä dârin mäsälädi. Mähämmädhäsän ämi tüzädän kisäni cibindän çıxarıb, mäsğul oldu çubuğu doldurmağa, sonra başladı sol tərəfindä oturan gonşusunun cavabını: "Yaxşı deyirsän. Mäsädi Oruc ämoğlu. Sän deyän olmuş– olsa, onda da iş düz gätirmäz, ortalıgdan mehribançılıg götürülär. Birisi getdi ziyarätä, gäldi evinä, heç käs getmädi onun görüşünä, däxi bu müsälmançılıg olmadı ki! İndi män gedib, tutag, ziyarät edib gälmişäm evimä, sän nä deyirsän, gälmäzsän mänim görüşümä? Sonra däxi män sänin üzünä baxmaram ki..."

Mäsädi Oruc cäld älini Mähämmädhäsän äminin tərəfinä uzadıb vä bir gädär dikälib başladı: "Yox, vallah, Mähämmädhäsän ämi, sän mänim ärzimi başa düşmädin; mänim mäsälämin cavabı deyil sän dediyin. Män, söz yox, gäläcäyäm sänin görüşünä. Sözüm orasındadır ki, göräk aya, mänim bu gälmäkliyim sänä bir mänfäati var ya yox? Män orasını soruşuram." Mähämmädhäsän ämi dübarä cavab verdi ki, görüşmäyin hər halda mänfäati var; çünki görüşmäk olmasa, ortalıgdan mehribançılıg götürülär.

Oturan kändlilär bu xüsusda hamısı Mähämmädhäsän äminin tərəfindä idilər; çünki hərçänd Mäsädi Orucun mäsäläsi dârin mäsälädi, amma hamıya baid görsändi. Necä ola bilär ki, birisi ziyarätdän gälä, gedib onnan görüşmäyäsän?! Bu mübahisä azından bir saat çäkdı. Çubuglar da dolurdular, boşalırdılar. Häränin gabağında bir zorba koma kül galandı. Söhbätin lap şirin vaxtı idi, sol sämtdän, döngädän bir şäxs çıxıb, yeyin yeriyib kändlilärin yanına gälib, salam verib üzünü tutdu Mähämmädhäsän ämiyä:– "Mähämmädhäsän ämi, tez oğlanı göndär pâyädän eşşäyi çıxarsın, minäcäyäm şähärä, näçärnik istiyibdir." Kändlilär cäld ayağa durub, salamı rädd elädilər. "Baş üstä, baş üstä, gurbandır sänä eşşäk. Bu saat gedim özüm çıxardım gätirim. "Bu cavabı verib, Mähämmädhäsän ämi älüstü girdi häyätä. Mähämmädhäsän ämi eşşäyi gätirmäkdä olsun, göräk päs bu şäxs kimdi vä näçidi. Bunu bilmäk asandı ki, bu şäxs xırda adam deyil. Ävvälän ondan ötrü, kändlilär söhbätin şirin mägamında bunu görcäk durdular ayağa, hälä bälkä baş da yendirdilər. İkincisi dä, mälumdur ki, indi Mähämmädhäsän äminin gözünün işığı täk bircä eşşäyidir; çünki bu eşşäyi ondan ötrü alıbdı ki, minib getsin Kərbälaya. Gecä vä gündüz bu heyvana mütävaccöh olur ki, onu yarı yolda goymasın. Päs belä güman elämäk lazımdı ki, Mähämmädhäsän ämi eşşäyi heç käsä vermäzdi ki, bir yana aparıb

heyvanı yorsunlar. Amma bu şaxc istäyän kimi Mähämmädhäsän dästi getdi eşşäyi çıxardıb gätirsinPäs göräk bu şaxs kimdi vä näçidi?

Bäli, xırda adam deyil bu eşşäyi istäyän şaxs. Bu, Danabaş kändinin katdası Xudayar bāydi. Män istämüräm Xudayar bāyin keçäcāyindän danışam; çünki özü dä heç bu ämrä razı olmaz. İndi dünyada gayda belädi ki, birisi ucadan alçağa yenä, dövlätlilikdän kasıblığa düşä, söhbäti hämişä aparıb çıxardacag keçän günlärinä: ay mänim atam belä, anam belä, dövlätimiz bu gädär idi, imarätimiz bu cür idi, hörmätimiz bu häddä idi. Amma birisi alçagdan ucaya galxa, kasıbcılığdan dövlätä çata, äskiklikdän hörmätä minä, heç vaxt atadan– babadan danışmağı dost tutmaz. Mäsälän: Mähämmädhäsän ämi yeddi gün yeddi gecä atasının dövlätindän, hörmätindän danışa doymaz. Amma Xudayar katda heç kəsä atasının adını da demäz. Här vaxt bu cür söhbät düşändä Xudayar katdanın sözü budur: "Gardaş, nä işin var ataynan– anaynan. Onlar ölüb gediblär, allah onlara rähmät eläsin. Gäl özünän– özünän danışag". Päs çünki keçäcäkdän danışmağı Xudayar bāy dost tutmur, heç män dä istämüräm onun gälbinä däyim. Onun keçäcāyinnän mänim dä işim yoxdu.

Xudayar bāyin ancag otuz yeddi, otuz säkkiz sinni olar; artıq olmaz, bälkä äskik ola. Boyu ucadı, çox ucadı. Bunun ucalığından ötrü keçän vaxtda Xudayar bāyä bir ayama deyärdilär. Amma män söz verdim ki, onun keçäcāyindän danışmayım. Goxuram yalançı olam. Bäli, boyu ucadı, saggalı, gaşları tünd garadı. Üzü dä garadı, çox garadı. Gözläri lap garadı, bir tikä ağ yoxdu gözlärindä. Belä ki, bāzi vaxt Xudayar bāy papağını basır gözünün önünä: papag gara, gözlär gara, üz gara. Papağın altdan gözlär belä işarır ki, adamın canına vahimä ötürür. Päs deyäsän ki, çim altından gurbağa baxır. Bunlar hamısı ötar. Xudayar bāyin bir böyük güsuru var. Burnu äyridi; äyridi, amma pis äyridi. Äyri dä var, äyri var. Män çox gözällär görmüşäm ki, burunları äyridi, amma Xudayar bāyin burnu pis äyridi. Burnunun yuxarı täräfindän bir sümük dikälib. Sümük düzdü, amma aşağısının äti xoruz pipiyi kimi düşüb sol yana. Bilmüräm anadan olmadı, ya sonra olubdu. Amma çox pis burundu, vässälam. Xudayar bāyä göyçäk kişi demäk olmaz.

İndi iki il olar ki, Xudayar bāy Danabaşda katdalıq eläyir. Bunun katda olmağının da çox ähvalatları var. Xudayar bāy özgä katdalar kimi katda olmayıbdı. Axır, adät bu cürdü ki, katdanı camaat seçär. Amma Xudayar bāyin katdalığı özgä tövr olubdu; yäni çox asan vächlä olub. Ävväl, yäni iki il bundan ägdäm, Xudayar bāy glava yanında çavuş idi. İş elä gätirdi ki, glava Xudayar bāyin anasını siğä elädi. Aşkardı ki,

glava öz sãmtini goyub, özgãni katdalıgda saxlamayacaq. Bir hæftãnin içində katdanı gısnıyıb, gullugdan kãnar elãdi. Bir neçã vaxt kãnd galdı katdasız. Xulaseyi– kãlam, camaat bir vaxt gözünü açdı gördü ki, Xudayar bãy katdadı ki, katdadı. Xudayar bãy katda olan kimi lap dãyişildi. Ävvãl başladı libasından. Paltarını tãzãläyib vã älinã bir zoğal ağacı alıb, xãbãr verdi ki, onun adı Xudayar deyil, Xudayar bãydi. Kimin ixtiyarı var idi soruşsun haradan ona bãylik yetişib?! Amma xalg bilirdi ki, bãylik ona oradan yetişib ki, glava anasını siğã edib. İyirmi– otuz adamı Xudayar katda dama gatıb mãhz o sãbãbã ki, sãhvãn ona deyiblãr Xudayar katda, demãyioblãr Xudayar bãy. "Çöçã– çöçã" deyã– deyã Mãhãmmãdhãsãn ämi eşşãyi çıxardı küçãyã. Eşşãk eşiyã çıxan kimi bir oğlan uşãğı, yeddi– sãkkiz yaşlarında, tumançag, başıaçıg vã keçãl, özünü çırpdı küçãyã vã ağlaya– ağlaya, çığıra– çığıra gaçıb yapışdı eşşãyin guyrugundan. Bu oğlan Mãhãmmãdhãsãn äminin xırda oğludur.

– "Hara goyuram eşşãyimi getsin? Vallah goymayacağam u ... u ... u "

Bu cür ağlamaglınan vã sızıldamaglınan oğlan bãrk– bãrk ulağın guyrugundan yapışıb, goymurdu heyvan hãrãkãt elãsin. Mãhãmmãdhãsãn ämi vageãn çox mehriban ata idi; o, heç vaxt istãmãzdi övladının ürãyini bir dãm sıxsın. Odur ki, yavığã yeriyib, başladı yumşaglınan oğlunu sakit elãmãyã.

– "Sakit ol, oğlum. Eşşãyin axşam genã gayıdıb gãlãcãk evã da. Eşşãyã nã olur? Mãn eşşãyi satmıram ki! Xudayar bãy ämin aparacaq şãhãrã, orada ona çoxluca arpa verãcãk."

– "Yox, vallah, heç goymaram Hara goyuram getsin e ... heç goymaram Heç dãnã dã!" Bu sözlãri deyã– deyã oğlan ulağın başını çubugnan gaytarırdı gatsın genã hãyãtã. Bu heyndã Xudayar katda oğlanın dal tãrãfındãn yeriyib, oğlanın kürãyindãn bir ağac – "Köpãk oğlu köpãk! Hara aparırsan eşşãyi? Gözlãrin kordur, görmürsãn mãni burada? Vallahi gönünü soyaram!" Oğlan "vay– vay!" deyib, gaçdı soxuldu hãyãtã. Xudayar katda eşşãyi minib, düzãldi şãhãr yoluna. Kãtdilãr hãmçinin dağıldılar. Mãhãmmãdhãsãn ämi katdanı yola salıb, oğlunun dalınca dilxor goydu getdi evinã. Günortadan yarım saat keçirdi ki, Xudayar bãy yetişdi şãhãrã. Xudayar bãy eşşãyi Mãhãmmãdhãsãn ämidãn istãyãndã dedi ki, mãni nãçãrnik istãyib. Amma yalan deyirdi, nãçãrnik istãmãmişdi, özgã mãtlãbi var idi. Ägãr nãçãrnikdãn ötrü Xudayar katda şãhãrã gãlirdi, lazımdı ki, bir az tez gãlãydi. O, özü bilirdi nãçãrnik ancag günortaya kimi divanxanada olar, günorta olcag divanxana bağlanır. Xeyr, özgã mãtlãbi var Xudayar bãyın. Eşşãyi gatıb karvansaraya Xudayar bãy üz goydu bazara.

Yeddi girvänkälük gändlärädän bir källä alıb vurdu geymäsinin altına vä bazardan çıxıb Buzxana mähälläsini tutub başladı getmäyi. Bir gädär gedib, çöndü sol küçäyä. Bu küçäni başa kimi gedib, genä çöndü sol sämtä. Bir dar küçäynän gedib vä arxı tullanıb, bir alçag gapının yanında durub gändi goydu yerä vä başladı üst–başının toz–torpağını tämizlämäyi. Sol gıçını galxızıb sağ äli ilä vä sağ gıçını galxızıb sol äli ilä şalvarının balağını silib vä papağını çıxarıb geydi sol älinä vä sağ äli ilä o tərəfini, bu tərəfini çırpıb goydu başına. Gändi vurdu goltuğuna, bir öskürüb däggülbab elädi. Häyätän bir övrät säsi gäldi: – "O kimdi?" Xudayar bəy bir də gapını döydü. Bir az keçdi, dörd–beş yaşında bir gız uşağı gapını açıb vä Xudayar bəyi görän kimi gapını örtüb qaçdı häyätä. Häyätän gızın bu cür säsi gäldi:

– "Buy ana, gapıda bir yekä kişi durub!"

Xudayar bəy gızın sözlärinä bir gädär gülüb çağırdı gızı:

– "Ay gız, gazı ağa evdädi?"

Gız o gädär Xudayar bəydän gorxdu ki, cürät elämädi cavab versin. Bu heyndä gapı açıldı, bir cavan oğlan gapını daraxlayıb täaccüb ilä gözlärini dirädi Xudayar bəyin gözünä.

– "Gazı ağa evdädi?"

– "Evdädi, sözünü de."

– "Gazı ağanı görmäk istäyiräm."

Oğlan bir söz demäyib gapını örtüdü vä räd oldu; sonra gäldi, gapını açdı vä dedi: – "Gäl."

Xudayar bəy başını äyib, gapıdan içäri girib, iki pillä yendi häyätä. Görükän budur ki, gızın övräti häyätä paltar yuyurdu; çünki oğlan gapını açmamış xəbärdarlıg verdi:

"Xanım, kənar ol, adam gəlir." Häyätin bir sämtindä var idi ängänäk, yanında çoxluca yuyulmuş paltar galanmışdı; ärov, yəni paltarın çirkli suyu axıb gəlib, gapının yanında göl durmuşdu. Xudayar bəy girdiyi yer əsla häyätä oxşamırdı; çünki burda dörd divardan savayı bir şey yox idi. Häyätin eni on addım vä uzununu on beş addım ancag olardı. Sol toräfdä divara sämt galanmışdı çiy kərpic. Vəssəlam. Bəlkə bura gızın dal häyätidir; çünki bu şähärdä ev yoxdur ki, onun bağçası olmasın. Gərəz, əgər gızın baği–bağçası olmuş–olsa, Xudayar bəy bu girdiyi dal häyätän savayı

geyri bir şey görmədi. Oğlan həyatın sağ səmtindən girdi bir dar yola, yox oldu. Bir az keçdi, bir goca kişi, beli bükülmüş, haman dar yoldan çıxıb, sol əli cibində və sağ əli gözlərinin üstə, bir gədər yavıq gəlib üzünü tutdu Xudayar bəyə:

- "Sözün nədir, dadaş?
- "Əmi, qazı ağanı görəcəyəm, işim var.
- "Sən haralısan, əzizim?
- "Mən Danabaş katdası Xudayar bəyəm, qazı ağanı görmək istəyirəm."
- "Geymənin altındakı nədir, gadan alım?"
- "Gənddir, gətirmişəm qazı ağaya. Bir xeyir işimiz var onda, bu da ağız şirinliyidir."

Goca kişi gəlidiyi yol ilə gayıtdı getdi. Bir neçə dəqiqədən sonra cavan oğlan dar yoldan çıxıb, əli ilə Xudayara işarə elədi gəlsin. Xudayar bəy oğlanın dalınca dar yol ilə gedib, girdi gəhvəxanaya və başmaqlarını çıxarıb, oğlanın dalınca girdi qazının otağına. Xudayar bəy içəri girən kimi belə döyükdü ki, salımı da yadından çıxardı. O çox təəccüb elədi ki, həmin gördüyü goca kişi əyləşib yuxarı başda döşəyin üstə. Söz yox, əl üstü başa düşdü ki, goca kişi elə qazının özüdür. Qazı çoxdan duymuşdu ki, bu kişi xam düşübdür. Bu səbəbə nəinki Xudayar bəyin salam verməməsindən rəncidə olmadı, hələ bəlkə özü ayağa durub salam verib, bəyə yuxarı başda yer görsətdi. Xudayar bəy dübarə salam verib, keçdi yuxarı başa və oturub gəndi goydu yerə. Qazının otağı yekə, uca və ağ otağıdır. Bu otağın otuz yeddi taxça və tağı var və heç birisi boş deyil. Taqlara düzülübdir çox bərnə və hədsiz çini gab. Taxçalara düzülübdir bir neçə samovar, sandıqça, gəlyan, dörd– beş kəllə rus gəndi və xırdavat şeylərdən. Beş on taxta doludur boxça və paltarnan. İki taxça dolu idi kitab ilə. Fərsə salımb pürbaha galı və galçalar. Otağın yuxarı başında goyulub üç iri dəmir sandıq. Sandıqların üstə adam boyuca galanıbdı çox galça, keçə, kilim və palaz. Bir tərəfdən çadırşəbə bükülü goyulub çərgə ilə dörd– beş dəst yorğan– döşək.

Qazı məxmər döşək üstə oturub dayanmışdı cüt yastığa. Elə ki, Xudayar bəy gəndi çıxarıb goydu yerə, qazı gülə– gülə üzünü tutub Xudayar bəyə dedi: – "Bəy, bu gənd nədi, bu nə işdi?" Xudayar bəy gülə– gülə cavab verdi:

- "Qazı ağa, bir xeyir işimiz var. Bu gəndi gətirdim ağız şirinliyi olsun."
- "Ay şirin kam olasan, mənim gərdaşım. Yəgin ki, kəbin kəsdirəcəksən."

– "Xeyr, gazı ağa, kabin deyil, siğadır."

– "Nä eybi var, siğä däxi yaxşı Çox gözäl, çox gözäl. Allah mübaräk eläsin. Siğäni sän özün eläyirsän, ya özgäsi eläyir?"

– "Xeyr, gazı ağa, özüm eläyiräm ägär iş düzälsä."

– "Gazı ağa, bir xeyir işimiz var. Bu gändi gätirdim ağız şirinliyi olsun."

– "Ay şirin kam olasan, mänim gardaşım. Yägin ki, kabin kəsdiräcäksän."

– "Xeyr, gazı ağa, kabin deyil, siğadır."

– "Nä eybi var, siğä däxi yaxşı Çox gözäl, çox gözäl. Allah mübaräk eläsin. Siğäni sän özün eläyirsän, ya özgäsi eläyir?"

Gazı üzünü gapıya sämt tutub, nökarini çağırıb ona buyurdu ki, gändi ortalıgdan götürsün, gälyan doldursun və çay gätirsin. Sonra genä üzünü tutdu Xudayar bəy: – "Necä buyurdun, iş düzälsä?"

– "Bäli, gazı ağa, ägär işi bir tövrän yoluna goysanız, biz sizä duaçı olarıg."

– "Däxi nä tövrü var ki! Siğädi, oxuyaram gurtarıb gedär da."

– "Yaxşı buyurursan, gazı ağa, amma lazımdı ki, övrät tərəfindän bir vəkil olsun."

– "Älbättä, män demiräm ki, vəkil olmasın. Vəkil dä gäräk olsun, şahıd da gäräk olsun. Väkilsiz, şahıdsız siğä oxunmaz ki." Xudayar başını saldı aşağı, bir gädär fikir eläyib cavab verdi:

– "Bäli, belädi."

Gazı dübarä üzünü tutdu Xudayar bəy:

– "Päs hanı sänin vəkilin və şahıdların?"

– "Hälä ki, nä vəkil var, nä şahıd. Göräk necä olacag."

Gazı çox täaccüb elädi:

– "Bä sänin nä vəkilin var, nä şahıdın var, haradan män siğä oxuyacağam?"

– "Bäli, belädi, gazı ağa, belädi."

– "Vallah, män sänin sözlərindän baş açanmıram. Ägär siğä oxutmag istäyirsän, gäräk övrät tərəfnndän vəkil gälä, män dä siğäni oxuyam. Ägär vəkillär və şahıdlar

burda deyil, galsın sonraya. Onlar da gälsin, o vaxt siğä oxuyum. Ya xeyr, burda özgä bir maneçilik var, ta orasını da özün bilärsän." Xudayar bäy gazının sözlərindən sonra bir gädär dä xamuş olub və sonra dikälib və gapıya sämt baxıb alçağ säs ilä dedi:

– "Doğrudan doğrusu, gazı ağa, mänim bir mätläbim var. Allahdan gizlin deyil, däxi sändän niyä gizlin olsun.""De, de göräk. Älbättä, mändän däxi niyä gizlädäsän?!" Gapı açıldı, cavan oğlan padnos içində iki stäkan çay gätirib, birini goydu gazının və birini dä Xudayar bäyin gabağına. Gazı oğlana işarä elädi durmasın otagda. Oğlan çıxıb gedändän sonra Xudayar bäy alçağ säs ilä başladı:

– "Gazı ağa, sözün äsli budur ki, bizim Danabaş kändində bir dul övrät var. Mänim çoxdandı fikrimdädi onu siğä eläyim; amma övrät gälmir. Bilmiräm ürküdürlär, ya nädi. Deyir getmäräm ki, getmäräm. İndi galmışam belä. Sizin gulluğunuza gälmäkdä gäsdim bu idi ki, bu ärzimi sizä yetirim, görüm siz nä buyurursunuz. Bu ämrä bälkä bir çarä tapasınız." Bu heyndä haman gız uşağı başını gapıdan soxdu içäri və dedi: – "Dädä, anam burdadı?"

Gazı gızın üstünä çığıran kimi gız räd oldu. Sonra cavan oğlan gälyanı gätirib goydu gazının gabağına. Oğlan istädi dursun, gazı getmäyi işarä elädi. Gazı gälyanı damağına salıb, üzünü tutdu gonağa:

– "İndi päs nä tövr deyirsän eläyäk?"

– "Başına dönüm, gazı ağa, hər necä olmuş– olsa, göräk düzäldäsän bu işi." Gazı gälyana bir bärk güllab vurub, başını bulaya–bulaya deyir:

– "Bäli, gätdiyin iki girvänkä gänddir, zornan övräti gätirib gatarıg sänin goynuna. Get, ay häpänd!" Xudayar bäy gazının sözünün cavabına bir gädär dikälib və sağ älinin şahadät barmağını yuxarı galxızıb dedi:

– "Bax, ey gazı ağa, and olsun o bizi yaradan allaha, sän ägär mänim bu işimi aşırsan, män mälun adamam ägär başımı da sänin yolunda äsirgäyäm."

– "Bäradärim, mänä sänin başın lazım deyil, allah sänin başını sälamät eläsin. Mänä bu lazımdır, bax bu."

Gazı bu sözləri deyändä sağ älini dä yerdän böyük källä gändin boyuca galdırmışdı yuxarı. Sözünü deyib gurtardı, amma älini çäkmädi. Bu halätdä saxlayıb diggät ilä baxırdı Xudayar bäyin üzünä. Älini o vaxt yendirdi ki, Xudayar bäy razılığ cavabı verdi. Xudayar bäyin cavabı bu oldu:

–"Gazı ağa, fikrini hara dağıdırsan? Män bir para adamlardan deyiläm ki, söz deyim, vädä verim, dalısında durmuyum. Kişi börkü başına nädän ötrü goyur? Ondan ötrü goyur ki, ona kişi desinlär. Päs şaxsi ki, üzdä bir söz dedi, çıxdı eşikdä özgä söz danışdı, дәxi onda kişilik sifäti galmadı ki! Sän bir källä rus gändi deyirsän, män on bir källä gätirim. Üräyini niyä sıxırsan. Pulum yoxdu mänim? Xeyr, dövlätindän o gädär varımdır, heç sänin täki ağaların yanında xäcalät galmaram. Heç fikrini özgä yana dağıtma."Xudayar bәy sakit oldu. Gazı başladı:

– "Allah säni xäcalät elämäsın öz birliyi xatirinä. Rәfigim, män şaxsin simasından biliräm ki, bu nä tövr adamdır. Män indi müsinn adamam. Mänim olar häştad vä bälkä дәxi дә artıg yaşım. Özümä görä дә täcrübä hasil elämäräm. Män şaxsin üzünä baxan kimi biliräm ki, nä tövr adamdır. Vä bir дә zahir batının aynasıdır. Män sänin üzünä baxan kimi yägin elädim ki, sän necä adamsan. Ägär sändän bädgüman vä naümid olsa idim, heç bu gädär danışığa durmaz idim sännän Amma xeyr, maşallah artıg läyagätli adamsan. Män дә säninlä elä räftar elämäräm ki, axırda sänin yanında xäcalät olum. Mänä nä lazımdır on bir källä gänd. Sän mänä iki källä gänd gätirsän, birini doğrayıb paylaram fügärayä, ancag, ağız şirinliyindän ötrü, – necä ki, özün дә buyurdun, – bir källä rus gändi sändän alacağam. Vässäläm. Mänim yoxsa artıg tämäim yoxdur. Söz yox, ägär gändin yanındaca bir gırvänkä çay gätirsän, nä sözüüm var?" – "Bax bu gözüüm üstä, bax bu gözüüm, bax gözüüm üstä, üstä, bax bu gözüüm üstä " Bu sözläri deyirdi vä sol älini goyurdu gah sağ gözüünün, gah sol gözüünün üstä. Axır sözünü bu cür tamam elädi:

"Dәxi sözün nädi, gazı ağa? Bunlar hamısı baş üstä. İndi bäs sän mänim işimi nä tövr sazlayacağsan?" Gazı başını saldı aşağı, bir gädär täsbih çevirib "ya allah" dedi vä durdu ayağa, getdi kitabları eşib, bir gara cildli kitab gätirib açdı. Gözlüyü taxdı gözüünä vä başladı alçağdan oxumağı. Gazının säsi çıxmırdı, ancag dodagları tärpäşirdi. On дәgigä çäkdı gazının oxumağı. Sol älinin şähadät barmağını kitabın bir yerindä saxlayıb, üzünü tutdu Xudayar bәyä:

–"Bilirsän, bәy, bu mäsälä çätin mäsälädir. Belä işlär az– az ittifağ düşär. Kitaba ondan ötrü baxıram ki, göräk şäriät bu xüsusda nä buyurur."Gazı bu sözü deyib genä cumdu kitaba, bir gädär oxuyub sevincäk kitabı бүkdü goydu gabağına.

– "İnşallah käşf edäcäyäm bu mäsäläni, käşf edäcäyäm, lap asan vächlä käşf edäcäyäm. Bәy, buyur göräk gänd vä çay nä vaxt gäläcäk?"

– "Gazı ağa, elä bu saat, elä deyirsän durum bu saat gedim alım gätirim. Mänim älimdä çätindir?"

– "Äzizim, gändi vä çayı gätirärsän goyarsan buraya, sonra gedib üç– dörd näfär kändinizin ählindän gätirärsän mänim yanına. Amma gärah o şaxslär hamısı sänin räfiglärindän ola. Onların birisi gälib mänä deyär ki, hämin övrät mänim anamdır. Bu şaxsä, yäni sänä gälmäk istäyir vä mäni bu xüsusda väkil eläyibdi. Geyriläri dä şahadät verärlär. Vässalam. Män dä siğäni oxuram, gurtarıb gedär."

– "Gazı ağa, ägär iş bu cür gurtaracag, bu lap asan işdi. Üç– dörd nädi, yüz adam kändimizdän tökäräm bura, här nä soruşursan soruş, män dediyimi onlar da desinlär. Kimin ağzıdı mänim sözümdän çıxsın?" Bu sözläri deyib Xudayar bät durdu ayağa.

– "Gedim görüm kändimizin adamlarından şahärdä kimi tapa biläcäyäm." Xudayar bät gapıdan çıxmag istäyirdi, gazı çağırıp dedi:

– "Bät, içäri zähmät çäk, sänä iki väsiyyätim var. Ävvälä budur ki, gänd– çaya, söz yox, pul veräcäksän. O pulları sän çöldän tapmamısan ki Älbättä alınımın tärilä gazanmısan. Päs çünki belädi, barı säy elä, yaxşı mal al. Zämanä indi çox xarab olub, adamı älüstü tovluyurlar. Karapet ağaya tüzälikdä yaxşı gänd gälib, adına Prodski deyirlär. Säy elä haman gänddän al. Çayı da indi özün bilärsän, nä tövr olar– olsun. Xudayar bät:

– "Baş üstä," – deyib istädi çıxıb getsin. Gazı genä çağırıp gaytardı otağa.

– "Äzizim, män ärz elädim iki väsiyyätim var; birini dedim, birini dä deyim, ondan sonra azadsan."

– "Buyur, gazı ağa."

– "İkinci väsiyyätim budur ki, bizim bu işimiz gärah ölän günä kimi öz yanımızda galsın."

– "Ay, gazı ağa, uşagsan? Mäni elä nadan bilmä."

– "Gulag as, sözüümü gurtarım. Bälä, bu iş gärah mäxfi gala."

– "Necä gärah gala?"

– "Gärah gizlin gala, heç käs gärah bu işdän xäbärdar olmaya. O adamlar ki, sän bura gätiräcäksän, gärah sänin elä räfiglärin olsun ki, bu sirri özgäsina vermäsinlär. Ondan ötrü ki, söz yox, burada bir xilafi– şär, ämäl yoxdu, amma çünki bu cür işlär az

ittifag düşür, hər eşidən güman edəcək ki, burda bir xilaf əməl var. Pəs bu səbəbə bu iş əlbəttə, əlif əlbəttə, gərək sənin, mənim və şahıdlarının arasında gala. Vəssəlam. İndi gedə bilərsən."

– "Baş üstə, qazı ağa, baş üstə. Əlbəttə belədi" Bu sözləri deyib, Xudayar bəy gazının evindən çıxıb, üz goydu getməkləyə.

Xudayar bəy sevincək tez bazar məscidinin yanına yetişib, yeni bazar çayına, dəstəməz alıb girdi məscidə və namaz gılıb, üz goydu bazara. Çarşı ilə gedib və qazı nişan verdiyi erməni soruşub, getdi girdi bir böyük dükana. Gəfəsənin dalında bir garnı yoğun erməni oturub yazıya məşğul idi. Xudayar bəy dükanın o səmtinə baxıb, bu səmtinə baxıb, çıxardı çubuğunu və başladı doldurmağı. Karapet ağa gələmi goydu yerə və təəccüb ilə baxdı Xudayar bəyin üzünə. Xudayar bəy çubuğu doldurub yeridi Karapet ağanın yanına və əlini goltug cibinə uzadıb və bir çimdik gov çıxarıb, tutdu Karapet ağanın gabağına.

– "Zəhmət olmasa bir ispiçkə çək, bu govu yandırırım."

Karapet ağa geyznən cavab verdi:

– "Sən mägər görmürsən ki, bura gəhvə dükanı deyil! İtil cəhənnəmə burdan, supa oğlu supa! İtil!"

Bu sözləri deyə– deyə Karapet ağa ayag üstə durub deyəsən ki, istəyirdi gəfəsənin dalısından sıçrayıb, Xudayar bəyi alıb yatsın. Xudayar bəy bir az sinib çəkildi kənara. Çox təəccüb elədi Xudayar bəy erməninin bu tövr rəftarına. O haradan güman eləyərdi ki, Karapet ağa od verməyəcək, o, çubuğunu yandırsın. Danabaş kəndində o bir adamdan bu cür tərək– ədəblik görməmişdi. Kimin ixtiyarı var Xudayar bəy çubuğu cibindən çıxardan kimi gov yandırır onun gabağına tutmasın? Amma nə eləmək? Danabaş kəndi galıb Danabaş kəndində. Burada ki şəhərdi. Şəhər gəlib Danabaş kəndi əvəzi olmaz. Xudayar bəy üzünü bir az turşudub və gaş– gabağını təküb, bu cür Karapet ağanın cavabını verdi:

– "Xozeyin, sən nahag yerə çıxırırsan. Mən gəlməmişəm ki, sənin dükanını çapıb talıyam. Mən gəlmişəm sənənlə sövdə eləyim. Dəxi sən mənim üstümə çıxırmağın lap artıqdı. Mən gəlmişəm səndən gənd alam."

– "Bäli, sän mändän yarım girvänkä gänd alacagsan, män duraram sänin ällärindän öpäräm." Xudayar bəy çubuğun tänbäkisini doldurdu kisäsina və çubuğunu taxdı belinə və cavab verdi:

– "Xozeyin, ävväl sän tanı gör män kimäm, sonra mänim üstümä çığır. Män sän deyän adamlardan deyiläm ki, gälib yarım girvänkä gänddän ötrü sänä baş ağrısı verim. Män Danabaş kändinin katdası Xudayar bəyäm. Män gälmişäm näinki yarım girvänkä gänd alam, män sändän bir källä gänd alacağam, yekä gällälärdän." Karapet ağa bir az yavaşıdı:

– "Mänim gözüm üstä. Män nä deyiräm ki! Män demiräm ki, sän niyə mändän bir källä gänd almırsan. Män onu deyiräm ki, sän yaxşı elämädin män yazı yazan vaxtda govu uzatdın mänim gabağıma. Män indi yazıda gälät düşdüm. Mänim indi zähmätim lap çox oldu. Gäräk sän gedändän sonra bu yazdığımı bir dä yazam."

– "Gärüz, ta indi keçib. Hər nä olub, olubdu. Gändi indi neçäyä verəcəksän mänä?" Karapet ağa gäfäsänin taxtasını govzayıb çıxdı kənara və gäldi galanmış gändin yanına və älini källälärin birinin üstünä goyub başladı:

– "Bax, gardaşım bəy, bu gänd lap elä yaxşı gänddi. Bu gändi sänä verəcəyəm yeddi manat iki şahıya. Bu lap yaxşı gänddi."

– "A kişi, zarafat eläyirsän? Gändi indi yeddiyə hər yanda verirlär da. Gözün mäni gördü?"

– "Harda yeddiyə verirlär? Heç belä şey olmaz, mäzhäb haggı. Yeddi iki şahıdan bir gäpik äskiyä vermäzlär." Xudayar bəy bir az dinmäyib, genä hämin çubuğu çıxardı başladı doldurmağı. Karapet ağa cibindän bir spiçka çıxardı yandırdı. Xudayar bəy çubuğu alışdırdı və dedi:

– "Yaxşı– yaxşı! Män çoxdan bilirdim ki, sän bahacılsan. Heç sännän bacarmag olmaz. Yaxşı– yaxşı! Götür bir källä çäk, göräk nä gädär gälär." Karapet ağa yekä källälärin birini gucağlayıb goydu täräziyə. – "Bu on, bu da on – iyirmi." Bu beş, bu üç, bu iki bu da yarım. Bäli, düz otuz girvänkä yarım. Otuz girvänkəsi otuz abbası, bu altı manat, çıxag dogguz şahısını, galar beş manat on bir şahısı. Karapet ağa gändi täräzidän götürüb goydu yerä:

– "Karapet ağa, indi allaha şükür, mäni tanıdın ki? "

– "Necä yäni tanıdım?"

–"İndi bildin mən kiməm da?"

–"Sən kimsən?"

–"Mən Danabaş kəndinin katdası Xudayar bəyəm."

–"Mən də ikinci gild kupets Karapet ağayam."

– "Ay atana allah rəhmət eləsin. Bu sözləri mən ondan ötrü arz edirəm, indi dünyada gəlp adam çoxalıbdır. Birisi gəlib nisyə sövdə elər, and içər allaha, peyğəmbərə ki, üç gündən sonra pulunu gətirərəm. Üç gün olur ay, bəlkə üç il. Amma allah mənə bir ölüm göndərsin, bu cür gəlp işlər tutmuyum. Sözü doğrusu, bugün iş belə gətirdi, yanımcə şəhərə pul gətirməmişəm. İndi mən gəndi aparıram, inşallah sübh tezdən sənə beş manat on bir şahını burda hazır elərəm." Karapet ağa bu sözləri eşitcək cəld gəndi aparıb goydu yerinə və gayıdıb sağ əlini goydu Xudayar bəyin çiyinə, sol əli ilə gapını görsətdi.

– "Di get, çıx get! Tez ol get burdan! Elə bu saat çıx get." Xudayar bəy dinməz– söyləməz dükandan çıxıb üz goydu getməyə. Axşam azanına ancag yarım saat galırdı ki, Xudayar bəy gəldi çıxdı haman karvansaraya ki, eşşəyi gətirmişdi.

Xudayar bəy karvansaranın gapısına yetişcək içəridən bir alçağ gədək arxalığı, boz papag, ağ tuman kişi çıxıb gəş– gabag ilə üz tutdu Xudayar bəyə:"A kişi, allah atana rəhmət eləsin, gəl bu xatanı bizim başımızdan sovud! A kişi, bu bəlanı gətirib gətmişən tövləyə, biz tängə doydug ki! Sən allah, gedim ulağı çıxardım, götür apar." Bu sözləri deyib güdək kişi, – ki karvansaranın odabaşısı olsun, – istədi gayıda karvansaranın həyatına. Xudayarbəy onu çağırıb saxladı: – "Yavaş görüm, hara gedirsən? Necə bəlanı gətirib gətmişəm tövləyə? Yəgin ki, ulağ mallardan yola getmir. Axı mənim ulağım sakit ulağdı. Sən niyə bu sözü deyirsən?" Odabaşı əlini ölçə– ölçə gayım səslə başladı:

–"A kişi, sən allah zarafat eləmə. Mənim kefimin o vaxtı deyil. Eşşəyini çıxardım, götür apar."Xudayar bəy gayım səslə cavab verdi:

– "Rəhmətliyin oğlu, bir sözünü mənə de görüm ki, axı nə olubdu?"

– "Nə olacaq, yekə kişi! Xalgın eşşəyini oğurlayıb gətirmisən gətmişən mənim karvansarama. Niyə? Görək mənən gəs– gərəzin var?"

–"Ə, dəli olmamısən ki! Ya keflisən? Mən niyə xalgın eşşəyini oğurluyuram? Vallah heç artıq– əskik danışma ki, peşman olarsan."

– "Yaxşı, rəhmətliyin oğlu, özgə eşşək tapa bilmirdin, getdin Məmmədhəsən əminin eşşəyini gətdin, bizi goydun galmagala?"

– "Necə galmagala goymuşam mən səni?"

– "Necə galmagal olacaq?" Sən elə eşşəyi tövləyə gətib oyza cummuşdun, Məhəmmədhəsən əminin xırda oğlu ox kimi özünü soxdu karvansaraya ki, eşşəyi aparacağam. Mən də nə tövr verəydim? Dəxi nə deyim, başına dönüm! Bu oğlan özünü çırpır yerdən yerə ki, ya özümü gərək öldürüm, ya da bu saat gərək eşşəyi aparam. Axırı lap naəlac galıb, getdim bir garadavoy çağırdım, oğlanı döyə– döyə çıxartdı eşiyə.

– "Heyf, heyf, heyf ki, mən burda olmamışam! Vallahi ki, ölüsünü goyardım oğlanın burda! Onu mən sağ ötürərdim kəndə? Sən pəs niyə məni gəlib çağırmadın? ..." Gərəz, keçib. İndi hava garanlıqlayır, mən dəxi kəndə gayıda bilmərəm. Mən özüm də gərək galam, eşşək də gərək gala. Bu gecə sənə gonağam, Kərbəlayı Cəfər əmi.

– "Gonagsan, gözüm üstə yerin var. Əlbəttə, indi da getmək olmaz. Hava lap garanlıqlayır. Di burda niyə durubsan? Buyur gedək mənzilə." Kərbəlayı Cəfər əmi gabagca və Xudayar onun dalınca gedib girdilər bir xırda garanlıq hücrəyə. Kərbəlayı Cəfər əmi girən kimi bir spıçka çəkib, sol tərəfdə divara vurulmuş xırda lampanı yandırdı və gonağa yer göstərdi. Hücrənin fərşi ibarətdi bir palazdan. Yuxarı başda goyulmuşdu bir bükülü yorğan– döşək, bucagda var idi bir sənək, bir lüleyin və süpürgə, çirkli divarların nə tağları var idi, nə taxçası. Xudayar bəy palaz üstə oturub dalını dayadı yükə və çubuğunu cibindən çıxarıb başladı doldurmağı. Sonra üzünü Kərbəlayı Cəfər əmiyə tutub dedi:

– "Gəl otur görək, Kərbəlayı Cəfər əmi. Gəl mənə bir od da zəhmət çək ver. Gəl, gəl otur söhbət edək bir az."

Kərbəlayı Cəfər əmi də həmçinin başmaqlarını çıxarıb, keçdi oturdu bir tərəfdən və bir spıçka çəkib tutdu Xudayar bəyin çubuğuna. Xudayar bəy çubuğu alışdırdı.

– "Kərbəlayı Cəfər əmi, sən gərək bu əhvalatı mənə deməyəydin. Sən mənim ürəyimə bir ox vurdun. Allah görüm Məmmədhəsən əminin atasına lənət eləsin! O məni xalg içində rüsvay elədi. Mən bu yaşa gəlmişdim, indiyə kimi bu cür bədnam olmamışdım."

Xudayar b y s z n  deyib v  dik lib  bu u uzatdı verdi K rb layı C f r  miy . O da "ya allah" – deyib  bu u aldı və bir s m r b dedi:

– "Yaxşı buyurursan, Xudayar b y. Axır M h mm dh s n  mi neyləsin? Onun n  günahı var? S n e   yi g tir nd  ona x b r vers ydin, heç bel  olmazdı. Onda bilərdilər ki, e   yi s n g tirmis n, da oğlunu g nd rm zdi."

– "A kişi, adına and olsun, e   yi m n  M h mm dh s n  mi  z  verib. E   yi m n  o d yyus  z  veribdi, o gurumsag  z  veribdi, o  m r  z  veribdi. A kişi, niy  inanmırsan?"

– "Niy  d  inanmıram? Xeyr, inanıram."

– "Gurani– m nz l haggı  z  veribdi. Niy , m n    yüz evin katdası ola– ola, bir ulag da tapa bilmir m, gedir m o urlugca  zɡ l rin e   yini gətirirəm?"

– "Xeyr, inanıram da! Niy  inanmıram?"

K rb layı C f r dik lib  bu u verdi Xudayar b y . Xudayar b y bir– iki s m r b gen  başladı:

– " ndi s n g r rs n, K rb layı C f r  mi, m n gisasımı M h mm dh s n  mid n almasam, mən bu saggalımı gırxdırram?" K rb layı C f r  mi bir az gülümsündü və bir g d r dik lib sual etdi:

– "Yaxşı, s n n  eliy  bil rs n, ona?"

– "M n onun g z n  a  sallam! N  eliy c y m ona? M n onun b y y  deyil m? G n olmaz ki, onun m n  i i d  m sin. Basaram pal ı a,  ıxaram  st , ayaglarım. N  eliy c y m?"

On– on iki yaşında bir oğlan sol  lind  bir   lm k sallaya– sallaya girdi i ari,   lm yi goydu yer  v   z n  tutdu K rb layı C f r :

– "Dadaş bu gün anam  ti bir az yandırıb, yey  bils niz yaxşıdır. Bir bax g r."

K rb layı C f r geyzn n cavab verdi:

– "Ay ananın d d sinin gorunu" Allah   kb r! L n t  eytana. Bel  d  bədbəxtlik olar ki, mən d  m  m? G n olmaz ki, o itin gızı  ti yandırməsın, ya pi iy  verməsin.

Oğlan ba ını aşağı  yib dedi:

– "Yox, dadaş, vallah ananın heç günahı yoxdu. Bu gün getmişdi hamama. Gonçaya da tapşırılmışdı hərdən– birdən ata baxsın. Gonçanın da başı nə bilim nəyə məşğul olubdu, ati yandırıb."– "Niyə, hamam ananın başına ucsun! Elə gərək bu gün anan gedəydi hamama?" Oğlan təəccüblü cavab Verdi:–"Pəs havaxt gərək gedəydi?" Xudayar katdaya aclıq çox kar eləmişdi; çünki səhərdən kənddən çıxandan bir tikə çörək yeməmişdi, savay gazının bir stəkan çayından. Oğlan çölməyi içəri gətirən kimi bozbaşın goxusu Xudayar bəyə belə xoş gəlirdi ki, könlündə Kərbəlayı Cəfərin övrətinə iki min yaman dedi. Xudayar bəy gördü ki, ata ilə oğlun mükəlliməsi çox uzun çəkəcək, amma onun ürəyi də gedir acından; bu səbəbə ortalığa söz atdı ki, bəlkə söhbət gurtara. Çölməyi dıyırladaraq: – "Kərbəlayı Cəfər əmi, vallah hər nə deyirsən de, amma deyirəm ki, oğlanın xəbəri yoxdu. At bir tikə də yanmayıb, bəlkə qovrulubdu. Atın çox yaxşı goxusu gəlir." Kərbəlayı Cəfər durub bucagdan bir sarı qaşığı tapıb, gəlirdi çömbəldi çölməyin başında. Çölməyin gapağını götürüb, bir qaşığı atın suyundan götürüb içdi və ağzını marçıldadıb, qaş– gabağını turşudub, üzün tutdu Xudayar bəyə:

– "Xeyr, bu ati yemək olmaz." Gərəz, Kərbəlayı Cəfər bir gədər də övrətindən gilay elədi, bir gədər də söyüşdən, lənətdən dedi. Axırı laələc gəlib, gəldi süfrəni açdı ortalığa, bir az guru çörək doğradı siniyə və sağ golunu çərməyib çölməyi üzügüylü elədi sininin üstə, sonra atları bir– bir seçdi goydu çölməyə. Hər iki əli ilə çörəyi qarışdırıb Xudayar bəyə təklif elədi:

– "Bismillah, Xudayar bəy, irəli çəkilib görək. Hərçənd at də yanıbdı, amma baxtımdan küs, xa– xa– xa" Xudayar bəy irəli çəkilib əlini uzatdı. Bir neçə tikə götürüb dedi:

– "Kərbəlayı Cəfər əmi, and olsun allaha, sən lap nainsaf adamsan. Kişi, kim deyir ki, bu at yanıb? Vallah əgər bir tikə də yanıbdı. Ta bundan yaxşı at bişməz." Xudayar bəy lap yalan deyirdi. Əvvəla ondan ötrü ki, çox acmışdı. Ac adama yanıb at də xoş gəlir. Və bir də ki, bura şahərdi, genə necə olsa, şahər bozbaşılı ilə kənd bozbaşılı bir olmaz. Genə şahər bozbaşının yanıb kənd bozbaşının lap yaxşısından ləzzətli olar. Bəli, Kərbəlayı Cəfər və Xudayar bəy hər ikisi məşğul oldular yeməyə. Oğlan bir az durdu, sonra çıxıb gəldi. Xudayar bəy sol gıçını gabağına uzadıb, sağ gıçını dikəltmişdi. Belə ki, sağ gıçı süfrənin içində idi. Amma Kərbəlayı Cəfər diz üstə oturub, üzügüylü düşmüşdü çörəyin üstə. Belə ki, az gəlirdi burnu dəyə siniyə. Çörəyi yeyib gurtardılar. Kərbəlayı Cəfər süfrəni, gəbləri yığıdırıb goydu kənara. Hər ikisi

ällärini silib çäkildilər kånara. Xudayar by bir khildyib, götürdü çubuęunu v doldurub alıřdırdı və bir gdr çkib, uzatdı Krblayı Cfr smt:

– "Krblayı Cfr mi, mn bir yeddi manat lazımdı. Grk hr nec olmuř olsa, tapıb mnim iřimi dzldsn." Krblayı Cfr lst cavab verdi: – "Xudayar by, peyęmbr haggi məndə yoxdu. Olseydi hansı gurumsag mzayig elrdi?" – "znd yoxdu, zgdn tap. Grz, onu– bunu bilmirm, grk n yolnan olsa, tapıb versn." Krblayı Cfr bir az fikirdən sonra dedi: – "Vallah, yaxřı deyirsn. Amma indi əsr çox xarabdı. Hanı indi elə bir allah bndsi ki, adamın lini tutsun? İndi hr ks gedim deyim mn bir yeddi manat lazımdır, deyck gtir yanımda on yeddi manatlıę bir řey zalog goy."

– "Heç zərər yoxdu, n eybi var. Sən bir el adam tap ki, mn yeddi manat versin, mn onun yanında on yeddi manatlıę řey girov goyum. Gen sözün var?" Krblayı Cfr gen bir gdr fikir elyib cavab verdi:

– "İndi snin yanında nəyin var ki, zalog goyasan?"

– "O sn borc deyil. Sn pulu tap, gr goyaram, ya yox."

– "Axır nec ola bilər ki, mən bilmiyim, sn nec řey girov goyacagsan?! Blk pul sahibi sn goyduęun řeyi gbula gtrmdi."

Xudayar by bir gdr duruxdu. Çubuęu götürüb bařladı doldurmaęa. zn Krblayı Cfr tutub alçagdan dedi:

– "Krblayı Cfr mi, sn hr ksdn olmuř olsa, mn yeddi manat tap, gtirdiyim eřřk olsun zalog. N vaxt mn snin pulunu gtirib verdim, sn d mnim eřřyimi gaytarıb verrsn zm."

– "Xa, xa, xa! Xa, xa, xa! Xudayar by snin dstgahın varmıř ... xa, xa, xa! A kiři, sn zarafat elyirmiřsn ... xa, xa, xa"

– "Gardař, daxı niy glrsn? Hansı mlun zarafat elyir?!"

– "Xa, xa, xa A kiři, eřřk snin deyil ki, onu girov goyasan! Sz yox, goyarsan. Amma sabah olcag eřřyin sahibi glib eřřyi aparacag da! ... xa– xa– xa

– "Yavař, goy grk, a kiři, bir az [yavař] gl, goy szm deyim. And olsun allaha, mn zarafat elmirm. Yaxřı, eřřyin sahibi n deyib sndn eřřyi istyck?"

Eşşäyin sahibi sänä kimin yanında eşşäk tapşırır? Bäle, gäldi dedi "mänim eşşäyim burdadı, eşşäyimi ver". Deyärsän "kimin yanında sän mänim karvansarama eşşäk gatmısan?" Ya xeyr, sänä dedi "päs eşşäk necä oldu?", sän dä de ki, "eşşäyi här käs gätirib bura gatmışdı, haman adam da eşşäyi çıxardıb apardı". Onnan sonra män biläram, eşşäyin sahibi bilär. Däxi sänä nä däxli var?"

Bu sözläri deyändän sonra Xudayar bäy çubuğu uzatdı Kərbälâyı Cäfärä. O da çubuğu alıb, mäşğul oldu çäkmäyä. Bunların söhbäti çox uzun çäkdı. O, belä dedi, bu belä dedi. Axır bu cür şart bağladılar: Kərbälâyı Cäfär Xudayar bäyä yeddi manat versin vä eşşäk galsın onun ixtiyarında. Här nä eläyir eläsin: ya satsın, ya gizlätsin, ya nä eläyir eläsin. Xudayar bäy dä kändä gayıdıb xəbär versin ki, eşşäk karvansaradan oğurlanıb. Härgah Mähämmädhäsän ämi çox atılıb düşsə vä şıltag eläsə, Xudayar and–aman içsin ki, mirovoy suda ärizä verib karvansaraçıdan eşşäyi istäyär. Ägär Mähämmädhäsän ämi şahärä gälib, Kərbälâyı Cäfärdän ähvalatı soruşsa, Kərbälâyı Cäfär and içsin, aman eläsin ki, hägigätdä eşşäk oğurlanıb; yäni Xudayar bäyin bu işdä heç günahı yoxdu.

Bu cür tadbiri tökän kimi Kərbälâyı Cäfär çıxdı eşiyä vä bir gädär yubanıb gäldi oturdu vä cibindän bir beşlik vä iki täklik çıxardıb, goydu Xudayar bäyin gabağına. Xudayar pulu götürüb goydu cibinä, bir gädär dikäldi. Sağ älini Kərbälâyı Cäfärin gabağına uzadıb dedi:

– "Ver älini mänä." Kərbälâyı Cäfär hämçinin sağ älini verdi Xudayar bäyin älinä.

– "Kərbälâyı Cäfär ämi, allah sänin oğlunu saxlasın vä sänı sälamät eläsin. Allah öz birliyi xatirinä sänä bu sövdädä xeyir versin. Xudayar bäy yeyib garnı tox vä yeddi manatı cibinä goyub, arxayın vä rahat uzanıb yatdı. Yägin ki, çoxdandı onun yuxusu bu gecäki kimi şirin olmamışdı. Amma dünyada bäzi vaxt, bälkä dä çox vaxt çox tääccüblü işlər ittifag düşür. Mäsälä, indi bu saat burada Xudayar katda läzzätinä yıxılıb yatdı. Amma elä bu saat Danabaş kändindä üç yerdä matäm gurulubdu. Üçünä dä Xudayar bäy özü bais olubdur. Doğrudan çox gülmäli ähvalatdı vä çox gäşäng ähvalatdı. Ondan ötrü gäşäng ähvalatdı ki, adam gülür, üräyi açılır. Yoxsa näyä lazımdır gäm vä güssä gätirän hekayät?! Bäle, bu saat, elä bu dägigä, bu gecä sahärä kimi Danabaş kändindä üç evdä matäm gurulubdur. Biri Mähämmädhäsän äminin evindä, – necä ki, mälumdu, – biri Xudayar bäyin öz evindä vä biri dä Xudayar bäy

istäyän övrätin, yäni Zeynäbin evindä. Hälä Xudayar bəy şahärdä galmalı olsun, keçäk Danabaş kändinä və Zeynäbin matämindän başlayıb, deyä– deyä gäläk çıxag başa.

Zeynəb gırx– gırx iki yaşında, kök, dolu və garabuğdayı bir övrətdir. İki il bundan irəli əri Kərbəlayı Heydər ölüb. Galıbdı bir oğlu Vəligulu, on yeddi yaşında, iki də gızı: Fizzə yeddi yaşında və Ziba dörd yaşında.

Zeynəb nə Zeynəb!

Hanı irəliki Zeynəb? Onu iki il bundan əgdəm görən indi heç tanımaz. Zeynəbi görəydiniz əri Kərbəlayı Heydər in sağlığında. Danabaş kəndində Zeynəbin adı tək idi gözəllikdə.

Zeynəb uşaqlıqda bir yetim qız idi. Amma çox gözəlliyi səbəbə bibisi aparıb öz evində saxladı, bu gəsd ilə ki, alsın öz oğluna. Gərəz, bibisinin oğlu öldü və Zeynəbin adı bir elə şöhrət tapdı ki, elçi– elçi üstədən tökülüb gələrdi. And içirlər ki, bir ilin içində Zeynəbin on dörd müştərisi var idi. Hamısı da ağıllı– başlı yerlərdən. Axırı gismət belə gətirdi ki, Zeynəbi verdilər Heydərə; yəni çox yaxşı elədilər ki, verdilər Heydərə. Ondan ötrü ki, Heydər in atası Kərbəlayı İsmayıl kəndin mötəbər şəxslərindən biri idi və Zeynəbin geyri müştərilərindən nə dövlətdə əskik idi, nə də hörmətdə.

Zeynəb Heydərə gələndən üç il sonra Kərbəlayı İsmayıl vəfat edib, dogguz ulağ, dörd– beş baş gəramal, iyirmi üç goyun və yeddi keçi və iki xalvar zəmi goyub getdi. Söz yox, dövlətin yarısı çatdı Heydərə və yarısı da gərdaşı Rzaya.

Bir ildən sonra Rza öldü və Heydər atasının dövlətinə tək oldu malik və işi gəldikcə başladı tərəggi eləməyə. Amma bununla belə, söz yox, xərci də az deyildi. Əvvəla, atasının və gərdaşının ehsan və Kərbəlaya göndərmək xərci; sonra özü də Kərbəlaya gedib gəydib, genə dalı düşdü. Necə də dalı düşməsin? Hesab eləyirdi ki, atasının və gərdaşının nəşlərini Kərbəlaya göndərməkləyə və öz Kərbəlaya gətirməkləyinə düz iki yüz manat xərci çıxıb. Amma allah– taala rəhim allahdır. Çünki bu pulları Kərbəlayı Heydər mübarək yolda xərcləmişdi, genə axırdı allah– taala öz güdrət əli ilə Kərbəlayı Heydər in işini düzəltdi. Belə düzəltdi ki, Kərbəlayı Heydər öləndə özünə yetmiş manat xərc çıxdı və bundan əlavə övrəti Zeynəbə iki yüz əlli manat, oğluna yüz gırx və hər gızına yüz manat pul çıxmışdı. Galan zəmilərini vəsiyyətlə elədi övrətinə və gızlarına. Amma həyətini də verdi oğlu Vəliguluya.

Kərbəlayı Heydər in ölməyi övrəti Zeynəb üçün yekə müsibət oldu. Artıq gəm və güssə elədi yazıq övrət ərinin ölməyinə. İndi bu saat hər cümə axşamı ərinin gəbrinin

üstä gedib, bir yekä märäkä gurar. Vageän az– az tapılar bu cür istäkli övrät. Amma bununla belä Zeynáb bir tikä naşükürlük elämir. Gäm və güssä içində genä hämişä allaha şükür və säna eläyir ki, allah– taala ona bir parça çöräk verib, özgälärä möhtac elämäyib. Və bir də ki, evlänmäli oğlu və iki gızı Genä allah bäräkät versin, bunların hamısının şükürünü yerinä yetirmäk lazımdır. Zeynáb oğlundan yerdän– göyä kimi razıdır. Ondan ötrü ki, Vəlīgulu o itaäti ki, anasına eläyir, bälkä atasına elämäzdi. Vəlīgulu näinki anasına nisbät, bälkä özgälärä görä dä artıg üzüyola oğlandı. Yägin ki, anası desä öl– öläcäk, gal– galacag. Atası ölän gündän bugünkü günä kimi bir elä vaxt olmayıb ki, Vəlīgulu işini– gücünü boşluyub, müsahiblərinä goşulub gäzmäyä və kefä mäşğul olsun.

İnsafän Vəlīgulu çox məzlum oğlandı. İndiyädäk Zeynáb Vəlīguludan bir tük gädäri dä incimämışdi. Amma axır vaxtda iş belä gätđi ki, Vəlīguluyunan anasının arası bärk däydi. İş bu cür oldu.

Gäräk ähvalatı başdan başlayag. Märhum Kərbäläyü Heydär ilä Xudayar katda bärk räfigdilär. Ävväl cavanlıgdan ta Kərbäläyü Heydär ölän günä kimi Xudayar bəy ilä onun arasından gıl keçmäzdi. Can deyib can eşidärdilär. Gecä və gündüz gäzmäkləri bir, yemäkləri bir, oturmaqları bir, durmaqları bir. Bunların dostluğü ta o yerä çatdı ki, xalg bunlardan lap bädgüman oldu. Belä ki, bunların dostluğünü härä bir tövr başa düşürdü. Biri deyirdi ki, bunlar xälvätcä o taydan kandrobot malı keçirib satırlar. Amma xeyr, belä deyildi. Bu xäyal xam xäyaldı. O sərbäbä ki, Xudayar bəyi bilmiräm, amma Heydär äslän ata minmäyi bacarmazdı. Xeyr, bu deyildi.

Bäzi dä deyirdi ki, bunlar gälp pul gayırırlar. Vageän çox tääccüblü şeydir. Danabaş kändi, gälp pul?! Aya, göräk Danabaş kändində heç sağ pulnan gälp pula täfavüt goyarlar? Heç tanırırlar gälp pul nədir və saf pul nədir? Xeyr, belä deyil. Vässalam ki, härä bir cür güman edirdi. Gäräz, xalg nä güman eläyir– eläsin, amma zahirän Kərbäläyü Heydärnän Xudayar bəyin dostluğü möhkäm dostluğa oxşayırdı. Keçmiş günlərin bir günü, gış fäsli idi. Gecädän üç– dörd, saat keçmişdi. Här iki räfig, yäni märhum Kərbäläyü Heydär və Xudayar bəy və bunlardan savayı Kərbäläyü Heydärin gonşularından bir neçä kändli Kərbäläyü Heydärgilin tövlä otağında oturub mäşğul idilər söhbätä. Mälumdür, gışın uzun gecälərini yatmagnan gurtarmag olmaz. Odur ki, Danabaş kändində atadan– babadan galma bu bir adätđi, här mähällänin adamları, – çünki indi däxi bir iş– güc yox, – bir tövlä otağına yığışıb, ta gecädän altı saat gedänä kimi, danışmagnan, demäknän, gülmäknän keçirirlär. Çox vaxt belä olur

ki, bu oturanların birisi yaxşı ahvalatdan, hekayətdən nağıl edir, xalg da gulag asır. Bəli, Xudayar bəy bir tərəfdə və Kərbəlayı Heydər bir tərəfdə oturub, hekayətə gulag asırdılar.

Danabaş kəndinin mollası Molla Pırgulu "Bəxtiyarnamə" kitabından bir ahvalat oxuyurdu. Oturanların hamısının fikri mollada idi. İttifaq da belə düşdü ki, haman iki rəfiqlərin ikisinin övrətləri hamilə idi. Həmin gecə ikisinin də ağrısı tutmuşdu. Hekayənin şirin yeri idi. Tövlənin gapısı cırıltı ilə açıldı. Tövləyə iki oğlan uşağı, bir gız uşağı soxulub, gəldilər kəndlilərin yanına. Çünki tövlə o gədar işıq deyildi, uşaqlar axtardıkları adamı girən kimi görmədilər. Axırı adamların içindən Kərbəlayı Heydər başına doluşub, başladılar bundan muştuluq istəməyə. – "Əmi, muştuluğumu ver, bir oğlun oldu. Ver, ver, muştuluğumu ver." Kərbəlayı Heydər əlini uzatdı cibinə və uşaqların hərəsinin ovcuna bir az iydə goyub yola saldı. Molla Pırgulu və kəndlilər Kərbəlayı Heydərə göz aydınlığı verdilər və molla genə başladı nağlını. Xudayar bəy həmçinin rəfiqinə mübarəkbadlıq verib, bir gədar cumdu fikrə, sonra üzünü tutub Kərbəlayı Heydərə səmt və əlini ona tərəf uzadıb çağırdı. Molla səsini kəsdi ki, görsün nə deyir Xudayar bəy. – "Gardaş, Kərbəlayı Heydər, əlini ver mənə." Kərbəlayı Heydər əlini uzatdı Xudayar bəyə. Çünki hər iki rəfiq bir– birindən bir az uzag oturmuşdular, əl– ələ verəndə hər ikisi bir gədar dikəlmişdi. Əl– ələ verən kimi Xudayar bəy başladı:

– "Gardaş, Kərbəlayı Heydər, mənim əzizim və iki gözümün işığı! Sənin oğlun oldu, allah onu sənə çox görməsin öz birliyi xatirəsinə. Gardaş, indi bu saat elə mənim də övrətim ayag üstədi. Gərək ki, özün də bilirsən. Gardaş, gəl elə oturanların yanında əhd bağlayag. Əgər inda xəbər gətirdilər ki, mənim də oğlum olubdu, onda bunların hər ikisinin gardaşlıq siğəsini oxurug. Onlar da bizim kimi gardaş olsunlar. Ya xeyr, mənim gızım oldu, siğəsini oxudub verək sənin oğluna." Molla hamıdan gabag öz razıçılığını izhar edib və Xudayar bəyin bu təklifini artıq bəyənib dedi:

– "Zi hər tərəf ki şəvəd küştə sudi– islaməst. Çox gözəl, çox yaxşı. Hər tərəf, yəni hər necə olmuş– olsa, islamın məsləhətidir. Çox gözəl, çox gözəl." Molla Pırgulu bildi ki, dediyi fərdi heç kəs başa düşməyəcək; əgər düşsələr də yaxşı mənada başa düşəcəklər. Yəni bu sövdənin hər bir tərəfi islamın məsləhətidir. Molla, islamdan murad özünü nəzərdə tuturdu; çünki o görürdü ki, elə də olsa siğə oxudub ona ağız şirinliyi verəcəklər, belə də olsa verəcəklər. Söz yox, hər necə olmuş– olsa, axunda

ärä getmäklik fägärəsi Vəlīgulunun ävvällär, heç vecinä gälmäzdi. Ona nä дәxli var? Anası kimä gedäcäk getsin; ancağ onun yarı Gülsüm sağ olsun.

Vageän Vəlīgulu nişanlısına lap aşig olmuşdu, artıg mähəbbəti var idi. Amma işlər belä gətirdi ki, Zeynəbin Xudayar bəyə yox cavabı gedän kimi Xudayar bəy xəbər verdi ki, ävvälä, дәxi gızını vermäk istämiz Vəlīguluya və bir дә Zeynəbä və Vəlīguluya sifariş göndärdi ki, mährum Kərbälayı Heydärin ona, yäni Xudayar bəyə iki yüz manat höccätli borcu var, tezliknän düzäldib versinlər ki, дәxi şikayät– mikayät olmasın. Zeynəb Xudayar bəyə cavab göndärdi ki, ägär o gızını Vəlīguluya, vermäk istämiz, heç o da onun gızını almır oğluna.

Vä bir дә ki, ägär Kərbälayı Heydärin ona iki yüz manat borcu var, kağızını goysun divana, divandan da pulunu alsın. Vəlīgulunun bu ähvalatdan heç xəbəri yox idi, çünki o günü Vəlīgulu çöldä idi, zämiyä toxum säpirdi. Çöldän evä gayıdıb və malları tövläyä gatıb girdi evä və anasını dilxor görüb, täaccüblä sәbәbini soruşdu. Zeynəb bucagda diz üstä oturub, äлиндä corab toxuyurdu. Zahirän çox gәmgin görsänirdi. Zeynəbin sol sämtindä Fizzä gızı yanını verib yerä, diggät ilä baxırdı anasının üzünä. Känarda guru yerdä Ziba gızı öz– özünä bir zad oynayırdı. Vəlīgulu içäri girän kimi Zeynəb bir baxdı oğlunun üzünä, genä başını saldı aşığı və sağ äli ilä çarğatını gözlärinin üstä apararı kimi Vəlīgulu başa düşdü ki, anası ağlayır. Vəlīgulu gәlib oturdu bir sämtän və gıçlarını uzadıb, yorğun adam kimi dayandı divara.

– "Ana, nä gayırırsan, ağlayırsan?" Zeynəb başını galdırdı oğluna sämt. Gözlärinin yaşı sübhün şehi kimi kipriklärini islatmışdı.

– "Xeyr, bala, ağlamıram. Niyä ağlıyırım?" Görükän budur ki, Zeynəb ciddi–cähd eläyirdi ağlamağını bürüzä vermäsın ki, oğlunun üräyi sıxılsın. Amma säsindän älüstü duymag olardı ki, Zeynəb çox ağlayıbdı. Fizzä dikälib oturdu və üzünü tutub gardaşına və doluxsunub dedi:

– "Dadaş, vallah, anam yalan deyir. Anam bayagdandı elä ağlıyır. Elä biz hamımız ağlıyırıg. Bayag" Gızın görükür ki, genä sözü var idi desin, amma anası goymadı.

– "Yaxşı, yaxşı, bildilər ta. Yalan danışma. Yox, vallah, Vəlīgulu, bir zad yoxdu. Elä täk galdım, bir az üräyim sıxıldı, ağlamağım tutdu; yoxsa bir şey yoxdu."

– "Ana, män deyiräm sänin yasın giyamätä kimi gurtarmıyacag. Rähmätliyin gızı, bu gädär дә ağlamag olar sän ağlıyırısan? Bir bax gör dadaşım neçä ildi ölübdü."

–"Dadaş, bir arvad gəlidi, dedi ämin Gülsümü vermir sänä, onunçün ağladı."

Zeynüb bärk acıglandı Fizzänin üstünä:"Dur itil cähännämä, Ayişä! Dur, dur get!" Fizzä ayag üstä durub, genä oturdu yerä. Vəlīgulu çox tääccüb ilä üzünü tutdu anasına:

– "Ana, vallah sänin sözün var, amma bilmiräm nä sähäbä demirsän. Bu nä sözdü ki, Fizzä deyir? Bura gälän arvad kim idi?"

– "Bura gälän arvad Säkinä xala idi; Xudayar bät göndärmışdi. Deyir ki, Xudayar bät deyir, ävvälä, gızımı vermiräm Vəlīguluya vät bir dät guya Kərbälayı Heydärin mänä iki yüz manat borcu var, versinlär ki, şikayät– zad olmasın." On dägigä ana vät oğul här ikisi sakit oldular. Fizzä dät iräliki yerindä yanını yerä verib, tääccüb ilä baxırdı gah anasının vät gah gardaşının üzünä. Ziba bucağda bir zad oynadıb öz–özünä oxuyurdu. Vəlīguluya Zibanın oxumağı çox naxoş gəlidi; çünki elä onsuz da onun gaş– gabağı acıglı görsänirdi. Ancag bähänä axtarırdı hirsini bürüzä versin. Vəlīgulu Zibanın üstä bu tövr acıglandı.

–"İtin gızı it, sän dät vaxt tapdın oxumağa! Bizim kefirmizä bax, bunun kefinä bax. Cähännäm ol goy get eşiyä!"Ziba gardaşının säsini eşitcäk dik galxdı ayag üstä vät anasına sämt baxıb, här iki älini üzünä aparıb, başladı ağlamağı. Bu ağlamaglığı ilä guya Ziba anasından kömək istäyirdi. Gız yägin bilirmış ki, anası kömüyä gäläcäk.

–"Bala, ağlama– ağlama, gäl yanıma, gäl. Bizim çırağımız o vädä keçdi ki, atanız öldü. Gäl, gäl, gäl otu yanımda"

Vəlīgulu bir söz danışmayıb, başını salmışdı aşığı vät äлиндä bir çöp oynadırdı. Fizzä bacısı Ziba kimi ällärini gözlärinin üstä goyub, hämçinin ağlamağa başladı. Vəlīgulu üzünü anasına çöndärib sual elädi:

– "Ana, bät sän Säkinä xalaya nä cavab verdin?" Anası bir cavab vermädi Uşaglar säslärini käsib, yavıglaşdılar analarının yanına. Ziba keçib otdu anasının gucağında. Fizzä dät sağ tərəfdän anasını gucağlayıb, tääccüblä baxırdı gardaşının üzünä. Zeynüb bir cavab vermädi; amma Vəlīgulu dæxi bärk säs ilä dübarä soruşdu:

– "Axı män sändän söz xəbär alıram. Gulagların kardı, eşitmirsän?"

– "Nät deyäcäkdim?! Dedim ki, Kərbälayı Heydärin ägär ona borcu var, goy kağızını goysun divana." Zeynüb sakit oldu vät Vəlīgulu dübarä sual elädi:

– "Elä bircä bu?"

– "Bä däxi nä olacag ki?"

– "İndi sän bilmirsän män sändän nä soruşuram, ana?"

– "Bala, sän soruşdun, män dä cavab verdim. Ta däxi mändän nä istäyirsän?"

– "Bä Gülsümdän yana nä cavab verdin?"

– "Män nä cavab verəcəkdım?! Gülsümün män vəkili deyiləm ki! Ata vermüyändän sonra däxi män nä deyəcəyäm? Dedim ki, ägär o gızını mänim oğluma vermək istämür, män dä heç almıram. Daha nä deyəcəkdım?" Vəlīgulu zahirän artıg geyzländi və bu cür anasına dedi:"Yaxşı, bä sän bilirsän ki, Gülsümä vəkillik eliyä bilmäzsän, päs mänä necä vəkillik edirsän?" Zeynüb täaccüb ilä cavab verdi:

– "Axı sän mänim oğlumsan. Gülsüm mänim ki, gızım deyil."

– "Yaxşı deyirsän, ana. Amma oğul gädri bilän anıya, gälin gızdan irälidir. Sän bu sözləri nahag yerä deyirsän." Vəlīgulu sözü belä gätirdi ki, Zeynüb cavab tapmadı desin. Dübarä Vəlīgulu başladı:

– "İndi ki, belädir, män gärah ayrılram. Män görüräm ki, säninlä yola gedä bilmüyəcəyäm. Allah atana rähmät eläsin. Mäni elä ayır. Goyun gedim özgä yanda olum."

Zeynüb ağlaya– ağlaya üzünü tutdu Vəlīguluya:

– "Bala, Vəlīgulu, yadımdadı ki, atan öländä sän mänä täskinlik verirdin ki, ana, ağlama, män bir dägigä goymaram sänin üräyin sıxılsın? Päs niyä sözünün üstä durmursan?"

– "Axı bir sän mänim üräyimi sıxma ki, män dä sänin üräyini sıxmıyım."

– "Bala, gadan alım, män niyä sänin üräyini sıxıram? Xudayar bəy Gülsümü vermür, män belä sänä Gülsümdän yaxşı gız alaram. Däxi üräyini niyä sıxırsan?"

– "Vallah, ana, män onu– bunu bilmüräm; gärah kişinin pulunu veräsän, elä bu saat aparıb verim. Kişinin sözü hagdır. Mänim yadımdadır atamın ondan borc elämäkliyi."

– "Bala, çox da yadımdadır. İndi mänim hanı iki yüz manatım ki, verim aparasan Xudayar bəy?" Vəlīgulu geyznän və çığıra– çığıra və sağ älini ölçä– ölçä deyir:

– "Yox, olmaz, gärah veräsän! Bu saat gärah veräsän!...." Vəlīgulu sözünü deyib cavabını gözätdämädi və ayağa durub, zoğal ağacını älinä götürüb, gapıları çırpdı bir–

birinä vâ çıxdı getdi. Fizzä vâ Ziba säs– säsä verib, hər ikisi ağlamagda idi; çünki heç olmaz ki, ana ağlasın, balaca balalar ağlamasınlar. Zeynâb dâ, söz yox, ağlayırdı; nâinki mähz oğluynan sözä gälmäk üstä; xeyr, ancag keçän günläri, gözäl günläri, xoş günläri yadına düşmüşdü.

Vageän Kərbälâyı Heydâr bir dâfä onun üstünä bu tövr gabarmamışdı. Ägâr gabarmışdı da, döyüb söymüşdü dâ, yerindä döyüb söymüşdü. Zeynâbin işi çox çätin yerä gäldi dayandı. Ev garanlıg, uşaglar ac, bir tikä aşdan– zaddan bişirib, galdı ocagda soyudu. Mallar galdı ac, susuz. Vâligulu da ki, çıxdı goydu getdi. Kim nâ bilsin nâ vaxt gäləcək çöräyâ?!

İnsafän Zeynâbin işi çox çätin yerä dayandı; çünki görürdü bu iş asanlıgınan gurtarmayacag. Xudayar katda ordan o cür sifariş edib, Vâligulu da bu tərəfdän başlayıb şıltağı vâ dava– mărăkâni. Zeynâb dâ haradan iki yüz manatı düzäldib verəcək? Yâni, söz yox, istäsä verär. Härçänd indi bu saat onun o gädär nägd pulu yoxdu amma, söz yox, istäsä mürurnan düzäldär. Allah Kərbälâyı Heydärä rähmät eläsin, azdan– çoxdan goyubdur. Amma söz burasındadır ki, Zeynâbin ätini käsäsän, iki yüz gäpik dâ vermäz Xudayar bâyä; çünki o çox yaxşı tanıyır Xudayar bâyä. Xeyr, vermäz. Bir gäpik dâ vermäz ki, gözünün oyuna goysun. Zeynâb garanlıgda oturub, bu tövr fikrâ cummuşdu. Gızları da ağlamagdan bir az sakit olub, üzlärini goymuşdular analarının dizinin üstä. Düz iki saat ana vâ balalar bu halätdä oturmuşdular. Axırı gapı açıldı. Zeynâb elä bildi Vâliguludu. Bir az üräyi açıldı. Ax ana, nâ gözäl zadsan! Görükür ki, gızlar da bu cür gÜman elädilär; çünki hər ikisi başlarını galxızıb, baxdılar gapıya sämt. Amma evä girän şäxsın papağı Vâligulunun papağından yekä görsänirdi. Zeynâb başa düşdü ki, bu oğlu deyil. Odur ki, bir az vahimä ilä xäbär aldı:"Gälän, kimsän?" Evä girän şäxs glavanın yasovulu Gasımäli idi. Gasımäli özünü nişan vermämış tääccüblü soruşdu:

– "Bu nâdi, ev niyä belä garanlıgdı? Yägin ki, spiçkäniz yoxdu?" Zeynâb dübarä soruşdu: – "Dadaş, evin garanlıg olmağında sänin nâ işin var? Sözüni de, çıx get!" Gasımäli belä cavab verdi: – "Xala, glava Xudayar bâyin şikayätinä görä oğlun Vâligulunu tutub gatdı dama. Mäni göndärdi sänä xäbär verim ki, sän Xudayar bâyä razı elämiyincä oğlunu damdan çıxartmıyacag. Vässälam. Gasımäli hälä sözlärini deyib gurtarmamışdı, Fizzä ilä Ziba ağlamağa başladılar. Yasovul sözünü tamam eläyib vâ iki dägigä dâ dayanıb çıxıb getdi. İndi päs Zeynâb başına nâ kül äläsin? İndi päs Zeynâb başına haranın daşını salsın? Yazıg övrät gecäni sähärä kimi ağlamaglıg

ilä keçiribdi. Sähär Säkinä xala xəbər verdi ki, Xudayar katda getdi şähərə nəçärnikä dä alacağından yana şikayät eläsin.

Bu ähvalat haman gün olub ki, Xudayar bəy sübh tezdän gəlib, Məmmədhəsən əminin eşşayını alıb apardı şähərə. İndi, söz yox, kənardan baxan Xudayar bəyi məzəmmət eləyir. Amma xeyr, burada əsla və gətə məzəmmət yeri yoxdu. Əgər durag insafnan danışag, haggı itirməyək, gərək heç Xudayar bəyi günahkar tutmayag. Doğrudur, bu giylü– galın hamısına bais Xudayar bəydi; amma Xudayar bəyin gəsdi o deyil ki, xalğın evinə mərəkə salsın. Xudayar bəyin tək bircə gəsdi var. Onun gəsdi məhz Zeynəbi almagdı; yoxsa bu kişi nə Zibanın və Fizzənin ağlamağına razıdır, nə də Zeynəbin ürəyinin sıxılmağına istəyir. Xudayar bəy Məhəmmədhəsən əminin eşşayını gəsdnən satmadı ki, Məhəmmədhəsən əmi kərbəla ziyarətindən gəlsin. Xeyr, allah eləməsin. Xudayar bəyin Məhəmmədhəsən əmiynən düşmənçiliyi yoxdur ki! Xeyr, belə deyil. Xudayar bəy eşşayı o səbəbə satdı ki, ona beş– altı manat pul lazım idi. Pul da ondan ötrü lazım idi ki, bir kəllə gənd və bir girvənkə çay alacaq idi. Gəndi və çayı da ondan ötrü alırdı ki, gaziya verəcək idi. Pəs bunların hamısından belə məlum olur ki, Xudayar bəyin məhz bircə gəsdi var. Onun gəsdi ancag evlənməkdir; yəni Zeynəbi almagdır. Belə olan surətdə Xudayar bəyin bu tövr hərəkətinə heç vadə pis demək olmaz; çünki burada bir xilaf əməl yoxdu. Şəriət evlənməklilyə heç mane olmuyubdu.

Xudayar bəyə də evlənmək çox vacibdir. Əvvəla ondan ötrü vacibdir ki, evlənməklilik səvab işlərin birisidir. İkinci ondan ötrü vacibdir ki, Xudayar bəyin övrəti belə çirkindir ki, heç kəs rəğbət eləməz onun əlindən su alıb içsin. Xudayar bəyin övrəti Zeynəbin əlinə su tökməyə yaramaz. Üçüncü Xudayar bəyə ondan ötrü evlənmək və məhz Zeynəbi almag vacibdir ki, Xudayar bəy özü çox kasıbdır, nə gədər desən kasıbdır. Amma Zeynəbi əlsa, daraşib yetim– yesirin malını yeyib çıxacaq başa. Pəs bu cür mənfiətli sövdədən hansı axmag qaçar?

Bəli, belədi. Hələ siz Xudayar bəyi yaxşı tanımırırsınız. Xudayar bəy çox ağıllı adamdı. Xudayar bəy Zeynəbi almagdan ötrü çox tələş edir. Bu fikrə düşəndən, bir dəyigə aramı yoxdu. Bir fənd gəlməyib ki, bu barədə eləməsin. Amma indiyə kimi hər nə eləyib, nə gədər çalışıbsa, heç bir nəticə bağışlamayıbdı. Axırncı fəndi o oldu ki, Vəligulunu gizlədib, Zeynəbə sifariş elədi ki, glava Vəligulunu gətib dama; bəlkə yazıq övrətin balasına ürəyi yana və razılığ xəbərini göndərə. Haman axşam ki, Vəligulu anası ilə sözə gəldi, çıxıb üz goydu düz gayınatası Xudayar bəygilə. Vəligulu

girdi içəri və salam verib durdu kənarda və dalını dayadı evin divarına. Vəligulu oturmadı ondan ötrü ki, o həmişə bu evə gələndə əlüstü ona ya gayınatası, ya gayınanası yer görsədib, xoş dil deyər dilər, amma indi bunların heç birisi olmadı. Xudayar bəy namaz üstə idi. Xudayar bəyin iki oğlu – Heydərğulu altı yaşında və Muradğulu doqquz yaşında, – hər ikisi guru yerdə üzüstə uzanıb və iki əllərini bir–biri üstə qoyub, gıçlarını göyə galxızıb, bir– birini gıçlarından vururdular. Gülsüm, yəni Vəligulunun nişanlısı, Vəligulunu görcək çadırşəbə bürünüb, pambığ boğçası kimi çəkilib oturmaq garanlığı bucagda. Xudayar bəyin övrəti uşaqların sol səmtində oturub, üzünü goymuşdu sağ dizinin üstə. Vəligulu içəri girən kimi övrət haman halətdə galıb, üzünü dizinin üstündən götürmədi. Söz yox, bu kəməltifətlığın əvvəlinci nişanəsi. Ancag Muradğulu başını galdırıb gülə– gülə dedi: "Buy, əmoğlum gəldi". Hərçənd Xudayar bəy namaz üstə idi, amma hər kəs onun sifətinə diggətlə baxsaydı, əlüstü deyirdi ki, Xudayar bəy bu dəgigə fikir dəryasına, bəlkə gəm dəryasına gərgindir. Namazı gurtarıb, üzünü tutdu Vəliguluya, amma surətinə təgyir vermədi:

– "Vəligulu, bala, ayag üstə niyə durursan? Gəlib otursana." Vəligulu kənardan çömbəlib, başladı çarıqları çıxarmağı. Xudayar bəy canamazdan təsbehi götürüb, başladı çövrülməyi və üzünü uşaqlarına çöndərib, onları məzəmmət elədi ki, biədab olmasınlar; yəni durub otursunlar. Amma uşaqlara Xudayar bəyin məzəmməti tük gədər də kar eləmədi və bir də Xudayar bəy bikar deyil idi, təsbeh çövrürdü. Bu özü elə bir işdi; ələlxüsus mömin müsəlmanlardan ötrü. Xudayar bəy də bişəkkü şübhə mömin müsəlmandır. Xudayar bəy bu dəgigə bu halətdə oturmuşdu diz üstə sağ əlinin dirsəyi sol əlinin kəfəsində, sağ əlində təsbeh, başını salmışdı dala; guya ki, ağızına su alıb, gargara eləyir, gözünü evin səgfina dirəyib, deyəsən pərdi sayırdı. Amma, söz yox, pərdi saymırdı, "gülvəllah" deyirdi. Xudayar bəy təsbehin hər dənəsinə bir dəfə "gülvəllah" zikr eləyirdi. Beş dəgigəyədək təsbehi çövrüb və alçaq səs ilə tez– tez bir– birinin dalınca "gülvəllah, gülvəllah, gülvəllah" – deyib axırı təsbehi goydu yerə və üzünü tutdu Vəliguluya: – "Vəligulu, bu gün bir az bikefə oxşayırsan?" Vəligulu bir cavab vermədi. Xudayar bəy genə başladı:

– "Neylək, ürəyini sıxma. Dünya işidi, elə də olar, belə də olar. Mən bilirəm niyə bikefsən. Amma neyləmək, allah ananın atasına nəhlət eləsin! O bizim hamımızı dilxor eləyibdi. Ax, ax, Vəligulu! Allah Kərbəlayı Heydərə rəhmət eləsin! Vəligulu, atanın gədrin hələ bundan sonra bilərsən. Deyirsən ana gəlib ata əvəzi olacaq? Xeyr, heç vadə olmaz. Anan arvaddı, amma atan kişi idi. Arvadın pirinə nəhlət! Arvadın dini, imanı,

mäzhäbi olmaz. Arvad nä bilir mäzhäb nädir? Gardaş oğlu, mänim çalışmağım hamısı bundan ötrüdü ki, sizi və yetim bacılarını ananızın äлиндän bir tövr gurtaram. Belä bilirsän, Väligulu, män doğrudan yaxşılığ itirän adam deyiläm, namärd deyiläm. Kərbälâyı Heydärnän män gardaş idim. Onun mänim boynumda çox haggi var Çox, çox. Niyä, sän özün dä gäräk biläsän ki, bu yalan deyil. İndi päs necä ola bilär ki, män bu yaxşılıqları itirim? Allah mänä gäzäb elär. Yox– yox, allah görsätmäsin, allah elämäsın! Män bir para namärdlärdän deyiläm, yaxamı çäkım känara, deyim nä olacag olsun. Xeyr, belä olmaz. İndi, äzizim, Väligulu, gardaş oğlu, sän özün dä görürsän ki, sizin mändän savayı bir özgä böyüyünüz, baş çäkäniniz yoxdu. Päs belä olan surätdä män necä durum känarda baxım ki, anan getsin Xalıgverdi bãyä və gözäl atanın, rähmätlik atanın o iki gözümün ışığı atanın"

Bu sözläri Xudayar bãy bir halda deyirdi ki, deyäsän päs üräyi yanırdı. Sol älilä geymäsinin ätäyini galxızıb guya ki, gözünün yaşını silir. Amma bir xırdaca huşyar adam olsaydı, älüstü duyardı ki, Xudayar bãyın gözünä bir tikä yaş gälmäyibdi. "O rähmätliyin mal– dövlätini aparıb lotular ilä yesin, çıxsın başa, bā yetimlär necä olsun? Bā sän necä olasan? Ax, allah, allah sän yet färyada! Aman günüdü, allah!" Väligulu ällärini cibinä goyub, başı aşağı Xudayarın sözlärinä gulag verirdi. Xudayar bãy sözlärini gurtarıb, çubuğunu doldurmağa məşğul oldu. Väligulu bir öskürüb başladı:

– "Vallah, ämi, and olsun bizi yaradan mäxluga, män gün olmaz ki, anamnan savaşmıyım. Elä indi bu saat bir yekä dava salıb buraya gälmişäm." Xudayar bãy çubuğu alışdırıb və tüstünü püflüyüb dedi: – "Yox, Väligulu, män däxi sänin sözünä inanmıram! Män hälä elä güman eliyiräm ki, anannan dilbirsän. Sän sän olsan, heç vädä ona ana demäzsän. Sän sän olsan, nä onun yanına gedärsän, nä onnan bir evdä galarsan. Niyä, allaha şükür, sänin yerin yoxdu? Bax, bura elä sänin öz evindir. Nä gädär galacagsan, gal, ye, iç; ölä günä kimi gal mänim evimdä. Yox, bunlar hamısı sözdü. Väligulu, män sözü älüstü seçäräm. Sän istäsän, anan älüstü pãyä gälär. Nä sözdü?"

– "Axı, ämi, başına dolanım, män däxi neyläyim? Elä sän nä deyirsän, män dä eliyim. Däxi mänim älimdän nä gälär ki?"

– "Yäni indi sän sözümä baxırsan da? Çox yaxşı, gal burada, getmä ananın yanına."

– "Baş üstä getmä deyirsän, getmäräm. Män nä deyiräm ki?" "Älbättä, getmä da! Nä sâbâbâ gedäsän? O ki, sâni oğul yerindä goymur, sän ona ana deyib, gabağında durursan? Getmä, gal burda vâ xâbâr ver ki, män dâxi o evä üz çöndärmiyäcâyäm. Gurtardı getdi." – "Baş üstä, ämi. Mänim sözüüm nädi ki? Män elä bu saat acıg eliyib, çıxıb gälmişäm. Gedäcâyäm ägâr, dâxi niyâ gälirdim?" Xudayar bây üzünü tutub Muradguluya dedi: – "Muradgulu, dur bu saat get Mâşâdi Ähmäd dayına deyilän dädäm deyir bir tez Gasimâlini göndärsin bura, vacib iş var." Muradgulu ayağa durub getdi gapını açdı çıxsın eşiyä, amma cäld gapını örtüb gayıtdı gäldi öz yerinä vâ üzünü tutdu dädäsinä: "Dädä, vallah, män gedä bilmäräm. Eşik elä garanlıgıdı ki, göz– gözü görmür." Xudayar bây bu sözläri eşitcäk cäld çubuğu atdı vâ Muradgulunun yanına sıçrayıb, yapışdı onun iki gulağından vâ öz boyunca galdırdı. Bu heyndä bir gäribä iş oldu. Xudayar bâyin övräti onun üstä tullanıb, iki äli ilä başladı onun saggalını yolmağa. Muradgulu dädäsinin äлиндän gurtulub, gaçdı bacısı oturan küncdä soxuldu Gülsümün dalına. Är vâ övrät älbâyaxa oldular. Muradgulu vâ Heydärgulunun nârläri, analarının çığırtı säsi, Xudayar bâyin angırtısı evä bir elä vâlvälä saldılar ki, guya bu saat dünya vâ alâm dağılacag. Gülsüm öz yerindä belä möhkäm oturmuşdu ki, deyäsän cansız bir şeydir. Vâligulu da ancag bir ayağa durub, heç bilmädi nä eläsin vâ kimä kömək çıxsın. Xudayar bây övrätinin saçlarını sağ älinä doluyub, evi o yana sürüyüdü, bu yana sürüyüdü. Hâmin dägigä allah öz güdrätindän Gasimâlini yetirdi. Gasimâli tez gaçıb, övräti Xudayar bâyin äлиндän alıb, başladı onu, yâni övräti mâzämmät elämäyi.

– "Sânin ki, canın budur, axı düz tärpâş dâ, bacı. Axı sän niyâ ärinin işlärinä garişirsan ki, başına bu oyun gälsin? Di get, aldın payını, çağır dayını!" Övrät başına çırpa– çırpa evdän gaçıb çıxdı eşiyä. Xudayar bây övrätinin dalınca yaman deyä– deyä çäkildi oturdu öz yerindä vâ üzünü tutdu Gasimâliyâ: "Gasimâli, balam, bu dava sânin üstä olub. Män Muradguluya dedim gälib sâni çağırsın, gälmedi. Män dâ durub onu döyändä bu mâräkâ başladı." Gasimâli gälib durdu Xudayar bâyin lap gabağında. Bir äлиндä zoğal ağacı, bir äлиндä çöräk dürmäyi Xudayar bâyin sözünä bu cür cavab verdi:

– "Niyâ, rähmätliyin oğlu, ävvälä budur ki, sän axı özün bilirdin ki, män gäläcâyäm. Gündüz sänä demädim gecä gäläräm söhbät elärik? Vâ bir dâ ki, göräk Muradgulunun vâkili sânsän, ya anasıdır? Uşağı ata döyär dâ, söyär dâ. Ananın nä borcudur ataynan övladın işinä garişsin? Xeyr, sânin arvadın pis dolanır. Män axı biliräm onun dârdi nâdir (bu sözdä Gasimâli bir baxdı Vâligulunun üzünä). Män

biliräm onun dardı nädır." Xudayar báy ancag indi başa düşdü ki, üzü bir neçä yerdän ganayıb. Arvadinın cırnagları görükür ki, çox iti imiş. Dästmalnan üzünü silä– silä dedi:

– "Gasımäli, yaxşı yerində gälmişäm. Elä bu saat get Văligulugilä, anasına de ki, Văligulunu glava tutub gatdı dama. Desä, niyä, ya xeyr, bälkä soruşmadı, elä belä deyinän ki, Xudayar báyın şikayätinä görä glava Văligulunu tutub gatdı dama və deyir ki, Xudayar báyı razı elämäyincä ötürmäyəcəyäm." Gasımäli äüstü üz goydu gapıya sämt və gedä– gedä dedi:

– "Baş üstä, älbättä belädi. Çox yaxşı, bu saat gedim deyim." Gasımäli çıxıb getdi və Xudayar báy götürdü çubuğu älinä və Văliguluya – ki, indiyä kimi ayagüstä idi, – izin verdi otursun. Văligulu oturdu və Xudayar báy çubuğu alışdırıb başladı çäkmäyi. Gapı yavaşca açıldı və yazıg övrät dinmüz– söylämüz gälib oturdu kânardan gızının yanında. Xudayar báy üzünü tutdu övrätinä:

– "Necädi, äzizim? Bir dä mänı tängä gätirärsän? Bir dä cızığında çıxarsan?" Övräti dinmädi. Xudayar sağ älini yuxarı galdırıb başladı:

– "And olsun allahın birliyinä, sän bir dä mänim işlärimä garişasan, mänim sözüümün gabağında söz danışasan, ta onda özünü ölmüş bil! And olsun allaha, gabırğalarını sındırram! Ayişänin gızı, mänim evlänmäyimin sänä dä dăxli var?" Övrät bir cavab vermädi. Xudayar báy genä başladı:

– "Dädän evindän mänä çox dövlätlär gätirmisän, bir az da şaxlan mänim üstümä. Nä deyirsän, sözün nädır? Män ägär evläniräm, özüm biliräm ki, nä säbäbä evläniräm. Bunu hamı başa düşür ki, mänim fikrim özgädir. Män ondan ötrü evlänmiräm ki, mänim göylüm arvad xahiş edir. Yox, belä deyil. Bă niyä bu neçä ildä bu cür fikirlärä düşmämmişäm? Ägär evlänmək istäsäydim, indiyä kimi evlänmişdim da! Sändän gorkurdum, alaşa, ya sänin gohum– gardaşlarından? Eh, öz dărdimiz özümüzä bäs deyil, sän dä gälib dărdimizi artırırsan, mälun gızı mälun!"

Övrät indiyä kimi bir söz demäyib, sakit və samit gulag asırdı. Belä mälum oldu Xudayar báyın "mälun gızı" demäkliyi arvada kar elädi, sağ älini uzadıb barmaglarının ucunu yerä goyub cavab verdi: – "Belä mälun oğlu özünsän! Belä it oğlu özünsän! Belä köpäk oğlu özünsän! Belä gurumsag oğlu özünsän! Nă säsini atmısan başına? Ağzına it başı almısan? Ağzını tämiz saxla! Vallahi ki, vagiäni pis görürsän! Evlänirsän evlän, kim sänä deyir evlänmä? Amma mänı dä boşla! Dăxi män gälib

sinnimin bu vaxtında günü davası çəkməyəcəyəm! Yox, mənə boş! Mən dəxi heç vaxt sändə otura bilmərəm!" – "Başım üstə, gözüm üstə, sözüm nədir. Ba bu yaxşı sözdü. Elə sabah səni boşaram. Heç ürəyini sıxma. Goy səhər açılınsın, səni boşuyum. Baş üstə, baş üstə."

Xudayar bəy sözünü deyib gurtardı, amma övrəti bir cavab vermədi; nə dedi boş, nə də dedi boşama. Övrətin bu cür sakit olmağından elə başa düşmək olardı ki, özü dediyinə peşman oldu. Həqiqətdə övrət artıq peşman oldu. Xudayar bəyə boş sözünü deməkdə; çünki indiyə kimi, yəni Xudayar bəy evlənmək fikrinə düşəndən bəlkə yüz dəfə övrəti ona deyib mənə boş. Amma indiyədək Xudayar bəy övrətinə heç belə cavab verməmişdi. Həmişə boşanmaq sözü ortalığa gələndə Xudayar bəy övrətinə hər nə eləsəydi, – ya döyəydi, ya söyəydi, – heç vaxt deməzdi ki, boşaram. Ancaq bunu deyirdi ki, "ölsən də boşamaram səni. Boşuyum, pəs uşaqların necə olsun?" Pəs indi ki, Xudayar bəy bu cür cavab verdi, övrətin gəlbinə belə gəldi ki, "ey dili– gafil, bəlkə də elə doğrudan sabah bu kişi mənə boşadı. Onda pəs mən başıma nə gün ağılım?". Xudayar bəyin övrəti elə xoşbəxt övrətlərdən deyil ki, ərlərinə cürət ilə desinlər "mənə boş". Bu sözü elə övrət ağzına alıb danışar ki, ya atasına ümidi gələ, ya anasına arxalana, ya gardaşlarını nəzərdə tuta, ya ki, öz dövləti və puluna gürrələ. Xudayar bəyin övrəti bu nemətlərin hamısından binəsibdi.

Xudayar bəyin övrətinin adı Şərəfdir. Şərəf ortabab, gara və arıq övrətdi; yəni göyçək övrət deyil. Yaşı olar gırx, bəlkə də bir az artıq; bəlkə ki, sındə Xudayar bəydən böyükdü. Şərəf Xudayar bəyə gələ vaxtlarda atası Xudayar bəyin atasından heç bir cəhətdə əskik deyil idi. Amma ruzgar belə gətirdi ki, atası öldü, sonra anası öldü, iki gardaşı öldü, galdı tək Xudayar bəyin ümidinə. Xudayar bəy də axır vaxtda oldu katda; yəni hörməti artdı və övrətinə nisbət özü oldu ağa, övrəti oldu garabaş. Amma bunilə belə Şərəf o gədər də aciz deyil ki, Xudayar bəyin sözünün gabağında bir söz danışmasın, yəni ərinin kötəyinin gabağında durub baxsın. Elə olub ki, bir ağac Xudayar bəy vuranda birini də Şərəf vurubdu, iki yumrug Xudayar vuranda birini də övrəti vurub. Amma bunilə belə genə Xudayar bəydən gorrar; çünki necə olmuş– olsa, genə Xudayar bəy kişidir. Kişi məlum zaddı ki, övrətdən güclü olar. Və bir də ki, Xudayar bəyin əlində çətin deyil ki, övrətini boşasın!

Xudayar bəy də indiyə kimi ondan ötrü övrətinin çirkinliyinə, bəddavallığına dözüb ki, kasıblığı cəhətə mümkün eləməyib xərc çəkib bir özgə övrət alsın. Şərəf bunu çoxdan başa düşüb. Odur ki, əvvəllər evlənmək söhbəti düşəndə Şərəf bir tikə

narahat olub şivän elämäzdi; çünki bilirdi ki, ärinin bir gäpiyi yoxdu ki, versin saggıza, çeynäsın. Amma indi iş özgä cürdü. İş indi bu cürdü ki, Xudayar báy istäyir Zeynäbi alsın. Ägär Zeynáb Xudayar báyä gälmäk xahiş eläsä, däxi Xudayar báyä pul lazım deyil. Zeynäbin bu saat dörd– beş däst äcäri paltarı boxçadadı; hämçinin özünä görä pulu vâ malı. Şäräf dä bundan gorrur ki, Zeynáb istäsä ona, yäni Şäräfä, lap yaxşı härif ola bilär. Söz yoxdur ki, Xudayar báy Zeynäbi dä alandan sonra Zeynáb olacag xanım, Şäräf olacag ona garabaş. Bu da Şäräfä ölümdän bädardı. Bu sâbâblärin hamısına görä, Xudayar báy ki, övrätinä dedi sabah sâni boşaram. Şäräf artıg peşman oldu ki, ortalığa boşanmag söhbäti saldı. Päs bu cähätä ärinin sözünün gabağında bir söz danışmadı. Xudayar báy durdu ayağa. Bir gärnäşdi, äsnädi vâ Gülsümä dedi ki, gätirib yerini salsın vâ Vâligulunun yanına yeriyib, ona alçag säs ilä bu cür näsihät elädi. Vâligulu da durdu ayag üstä. Xudayar báy ağzını tutdu onun gulağına:

– "Gulag as, Vâligulu. Ağlını yığ başına vâ män nä deyiräm, ona ämäl elä. Ägär istäyirsän ki, män sändän razı olam vâ sâni gohumlugdan kânar elämiyim, män sänä här nä deyiräm, hamısını bir– bir yadında saxla vâ hamısına ämäl elä. İndi bu saat durub gedärsän Gasımäligilä. Gecä yat orda. Amma heç käs sänin orda galmağını bilmäsın. Gasımäliyä män sabah özüm dä tapşırım hər käs soruşsa, desin sâni glava dama gatıbdı. Sän galarsan orda vâ heç yana çıxmazsan, ta ki män özüm genä här vaxt lazım olsa, sâni çağırım, danışarım. Bälkä bir tövrnän o bäd yolu yola gätiräk. Di indi get, get." Vâligulu çömbäldi çarıqlarını geysin. Gülsüm dä bir tərəfdän bir köhnä döşäk salıb bir– iki köhnä yorğan açdı vâ göhnä yasdıqları gätirib düzüb çäkildi kânara. Vâligulu çarıqlarını geyib çıxdı getdi. Xudayar báy soyunub, mäsğul oldu bitlänmäyä çirag işığına. Bir– iki bit dınaqları ilä öldürüb uzandı vâ yorğanı çäkdü üstünä. Galanlar da härä bir yanda çäkilib yatdılar. Nä Xudayar báyın, nä dä Şäräfin yuxusu gälir. Xudayar báy bir saat gädäri oyag galıb vâ sabahkı günün tädbirini töküüb ancag yuxuladı. Xudayar báy bu cür tädbir tökdü. Xudayar báy Zeynäbin xasiyyätinä bäläd idi. Yägin elädi beläliknän ipä– sapa gälmäyəcək. Oyza çöndü, buyza çöndü vâ axırı bir mätläbdä gäldi dayandı. Xudayar báyın yadına bir ähvalat düşdü. Bu ähvalat da bu yavıqlarda olmuşdu. Ähvalat bu idi ki, bir– iki ay bundan ägdäm bir şäxs gälir gazının yanına, deyir ki:

– "Gazı ağa, sänä iki källä gänd verräm, ägär filan övrätin kâbinini käsäsän mänä." Gazı bir az fikirläşib cavab verir ki: – "Axı o övrät xalgın kâbinli övrätidir. Nä tövr xalgın övrätinin kâbinini özgäyä kasmäk olar?!" Haman şäxs cavab verir ki: "Gazı

ağa, män özüm dä biliräm ki, belädir. Päs sänä män niyə iki källä gänd veriräm? Ondan ötrü iki källä gändi veriräm ki, käbinli övräti mänä alasan da! Yoxsa dul övrätin käbinini cicim dä kəsär. Və bir də, gazı ağa, indi o övrätin äri gedib kərbälaya. Kim nä bilsin gälä, gälmiyə. Gäländän sonra, genä älinä bir düdük vermäk çätin deyil." Bu mätläb Xudayar bäyin yadına düşän kimi öz- özünä dedi ki, "çox äcäb, hälä o övrät käbinli övrät idi. Gazı iki källä gänd alıb haman şäxsin işini düzältdi. Hälä Zeynäb, allaha şükür, dul övrätidir. Heç käbinli dä deyil. Päs belä olan surätdä män niyə gedib ärzimi gazıya deyä bilmäräm? Xeyr, yägin ki, bu iş bundan savayı özgä cür baş tutmayacag. Görükür ki, gazı lotudu və yaxşı adamdı. Allah onun atasına rähmät eläsin. Görükür ki, därdmänddi. Päs elä sabah gedim gazının yanına". Bu tövr tədbir töküb Xudayar katda genä bir yerdä duruxdu və fikrä cumdu. Onun gabağını bir şey kəsirdi. Xudayar bäyin bu saat cibindä yeddi abbası pulu var idi. Onu da töycü hesabından vermişdilär ona, versin glavaya. Xudayar bäy bu yeddi abbasını indi şähärä gedib xärcläsä dä, o gädär ziyan yoxdu; glavaya sonra düzäldib verä bilär. Və bir də glava nä deyəcək? Glava onun dädäliyi deyil? mÇox yaxşı, goy bu belä olsun. Amma yeddi abbası ilä iş düzälmäz. Gäräz, bir gädär dä fikirläşib, bunun çaräsini tapdı ki, gabagca bizä məlum olubdu. Sähär Xudayar bäy yerindän durub, boxçadakı geymäsini geyib, tüzä börkünü goyub, istädi çıxsın eşiyä. Xudayar bäyin bu tövr getmäyindän älustu övrät- uşağı başa düşdü ki, Xudayar bäy şähärä hazırlaşır. Gülsüm Xudayar bäyin yavıgına gälib soruşdu: –"Dädä, hara gedirsän?" Xudayar bäy gaşgabag ilä cavab verdi: –"Gediräm şähärä, gazının yanına. Gediräm ananı boşuyam."

Xudayar bäy eşiyä çıxan kimi, ana və balalar bir elä ağlaşma galxızdılar ki, guya Xudayar bäyä yas gurublar. O mähällädä binäva Zeynäbin və uşaqlarının matämi, bu mähällädä yazıg Şäräfin və balalarının matämi. Xudayar bäy üz goydu Mähämmädhäsän äminin eşşäyini alıb getsin şähärä. O mähällädä dä fägir Mähämmädhäsän äminin və bütün külfätin matämi.

Mähämmädhäsän ämi Xudayar bäyi yola salıb, gäldi girdi evinä. Mähämmädhäsänin evi yekä gış evidir. Çünki gışda bu evdä tändir yanar, o sərbäbä evin tirläri gapgara garalıbdı. Divarların däxi yuxarıları garalan kimi olub. Ev köhnä evä oxşayır; çünki tirlärin çoxusu äyilibdir. Sägfin ortalıgından bir "hammal" verilib ki, tirlärä täkyä olub, onları möhkäm saxlasın. "Hammalı" altdan iki sütun saxlayır. Hər sütunun altına bir yekä sal goyulub ki, sütunları hämçinin möhkäm saxlasın. Evin bir tərəfindän tändir üstä duvag, bir tərəfdä kürsü, üstä bir gädär çöräk galanıb.

Garanlıg bucaqlarda taxça kimi deşiklərä düzülüb saxsı gab– gaşıg, bir– iki mis gab. Kürsünün altında var üzügüylü çevrilmiş bir gazan, bir çanag, içində gatıg, bir gara hisli çaydan. Bir tərəfdä salınıb bir palaz, üstä bir iki dästä yorğan– döşäk. Bir– iki taxçaya düzülübür bir neçä boğça, köhnä papag və bir– iki mücrü. Vässalam ki, Mähämmädhäsän äminin evinä girän älüstü görär ki, bu kişi kasıb adamdır. Mähämmädhäsän ämi içäri girän kimi gördü ki, oğlu Ähmäd üzügüylü sārilib guru yerä və ağlaya– ağlaya gah bu yanı üstä çönür, gah o yanı üstä çönür. Yazıg oğlanı guya ki, bir zähərli ilan vurubdu. Ağlaya– ağlaya gah başına vurur, gah başını döyür yerä.

Bir az kånarda gırx beş– älli sinndä bir övrät çömbälib, dalını dayayıb kürsüyä və çänäsini hər iki älinin käfäsina goyub, gaşgabagnan Ähmädin ağlamağına tamaşa edirdi. Köhnä çarğat, köhnä ağ çit arxalıg və köhnä solmuş şiläyi dizlik – övrätin libası ancag budur. Ägär deyäk ki, bu övrätin ayaglarında heç başmag da yoxdu, yägin elämäk lazımdır ki, bu övrät kasıb bändänin övrätidir. Bäli, bu övrät Mähämmädhäsän äminin övräti İzzätidi. Mähämmädhäsän ämi girdi içäri və oğlunu dediyimiz halätdä görüb, gäldi onun yanına. Bir gädär äyilib, yapışdı oğlunun golundan ki, bälkä durğuzub ovutsun. Oğlan däxi dä şiddät elädi. Mähämmädhäsän ämi şirin dillä nä gädär oğluna täskinlik verdisä, oğlu bir tikä ovunmag bilmädi.

– "Dur, bala, dur. Ağlama, niyä ağlıyorsan, däli oğlu däli? Axşam olcag katda eşşäyi genä gätiräcäk da! Eşşäyi öldürmüyäcäk ki! Dur, bala, dur. Ağlama." Mähämmädhäsän ämi oğluna yalvardıgca oğlan säsinin ucaldırdı. Birdän Ähmäd bir söz demäyib, durub qaçdı eşiyä. Ancag Mähämmädhäsän ämi daldan çağırıldı oğlanı ki, bilsin hara gedir. Oğlan cavab vermädi. Sonra üzünü tutdu övrätinä sämt:

– "A kişi, bu säfik oğlu säfik hardan şeytan kimi çıxıb gälib eşşäyi apardı, bizi māräkäyä saldı?! Lap, vallah, belä māräkä olmaz. Ähmädi heç tähränän ovutmag olmuyacag. Allah– äkbär, belä dä şey olardı?!" Övräti cavab verdi:

– "Yaxşı– yaxşı. Bildilär, bildilär. Bu sözläri indi sän mänä deyirsän, ta män neyliyim? Eşşäyi vermämiş bu sözläri mänä deyäydin da! İndi eşşäyi vermişän, mänä mäslähätä gälmisän?" "Axı, ay arvad, vallah necä eläyim? Üz üzdän utanır. Gälir istiyir, adamın üzündän gälmir ki, desin vermiräm. Və bir dä bu bir elä şey deyil ki, itsin, batsın. Eşşäkdi da! Aparıb, genä gätiräcäk veräcäk özümüzä. Eşşäyin ki, ätini yemiyäcäk!" Bu sözläri deyändä Mähämmädhäsän ämi ällärini yanına salıb durmuşdu övrätinin gabağında, guya ki, divanbäyiyä cavab verir. Divanbäyi ällärini ölçä– ölçä

säsini atdı başına: – "Kişi, vallah, billah, sändä bir tük gädäri ağıl yoxdu. Yaxşı, a kişi, axı sabah yox, birigün züvvarlar çıxırlar. Axı o yazıg heyvanı goy bir gün rahat galıb dincälsin, ämälä gälsin ki, säni buradan altı aylıg yola aparsın, gätirsin. Yaxşı, yekä kişi, srağa günü eşşäk getmişdi Uzun ağaca, dünän aparmışdın däyirmanä, bu gün dä ki, getdi şähärä. Päs havaxt o heyvan evdä galıb kökäləcək ki, sän onu minäsän, ziyarätä gedäsän. Ay vay, gadam o pis sifätinä!" – "Arvad, allah xatirinä äl çäk mänim yaxamdan! Mänim öz fikrim özümä bäsdi. İndi ta necä edäk? Eşşäyi Xudayar bäy aparalı yarım saat olar. Män indi ta gedib, eşşäyi ondan alıb, kişini yarı yolda goya bilmäräm ki! Kişi, genä necä olsa, ağsaggaldı. Adamın genä işi düşär. Necä ola bilär ki, bir eşşäkdän ötrü hakimi özündän incidäsän? Aparıb eşşäyi, genä axşam gaytarıb gätirəcək da!"

– "İndi päs män neyliyim? Gäl indi Ähmädi ovut, göräk necä ovudacagsan. Män balamın üräyini sıxım? Axı göräk nädän ötrü? Göräk Xudayar bäynän sänin nä alıb veräcäyin var? Katdadı, özünä katdadı da! Göräk onun katdalığının sänä bir näfi var?" Ähmädin eşikdän ağlamag säsini eşidib, İzzät säsini käsdi. Ähmäd ağlaya– ağlaya içäri soxulub, genä özünü çırpdı guru yerä vä ağlaya– ağlaya içäri soxulub, genä özünü çırpdı guru yerä vä ağlaya– ağlaya, "vay, vay" deyä– deyä başladı:

– "Vay– vay! Mänim eşşäyimi, mänim eşşäyimi! Vallah, ana, Xudayar bäy eşşäyi aparıb şähärä, ordan eşşäyin üstä sal yüklüyüb, aparacaglar körpü gayırmağa. Vay– vay– vay!... Ana, mänim eşşäyimi!"

Genä bir gädär ağlayıb, oğlan iräliki kimi cäld durub qaçdı eşiyä. Mähämmädhäsän ämi oğlanın dalınca çıxdı häyätä görsün oğlu hara qaçır; amma Ähmäd çoxdan gözdän itmişdi. Mähämmädhäsän genä evä gayıdıb, övrätinä dedi ki, görä bilmädi oğlanı. Bu axırınıcı fägärä İzzätin geyzini däxi artıg cuşä gätirdi: – "A kişi, allah görüm sänin evini bärbad eläsin! Bir ayag goy gör axı uşag hara qaçdı getdi? Buy, allah, män necä eliyim? A kişi, vallah, Ähmäd дәlidir. Özünü aparıb guyuya– zada salar."

– "Ay arvad, axı män başıma nä daş salım? Män nä bilim indi o hara qaçdı, goydu getdi?" İzzät durdu ayağa vä köhnä göy çadırşäbi başına salıb, çıxa– çıxa bu sözläri dedi:

– "Atana nählät, Xudayar bäy! Anana nählät, Xudayar bäy! Dädän tünbätün düşsün, Xudayar bäy! Babanın häşri Ömärin häşrilä gopsun, Xudayar bäy!" İzzät

uzaglaşdı və səsi gəlmədi. Mähəmmədhəsən əmi bir ah çəkib, gəldi oturdu palazın üstə, dalını dayadı divara. Geyzindən yazıg kişinin alnından tər axırdı. Mähəmmədhəsən əmi papağını çıxardı goydu yerə və başladı bu cür öz- özünə şikayətlənməyi:

– "Allah, dərgahına çox şükür! Bəndənin başına bu gədər iş gəlir ki, mənim başıma gəlir? Bu Yezid oğlu Yezid elə mənim eşşayimi gərək gəlib aparaydı ki, başıma bu gədər galmagal gəlsin? Kənddə iki min eşşək var. Get birini min, apar da! Elə mənə gözün görür? Allahü-əkbər! Elə arvad yalan demir ki! Doğru deyir də! Yazıg heyvan bir gün rahat gəlmir ki, bir az əmələ gəlsin.... Eh, vallah, mən bir gəpik pula dəymərəm. Mən doğrudan kişi deyiləm ki! Arvad məndən yaxşıdır. Əlbəttə, arvad məndən yaxşıdır. İndi Xudayar bəy eşşayi İzzətdən istəsəydi, İzzət eşşək verərdi? Hələ İzzət arvaddı. Allahü əkbər! Lap işlərim çətin yerə dayandı. Vallah, bilmirəm kasıblıq dərdi çəkim, arvad- uşaq dərdi çəkim, eşşək dərdi çəkim. Yəni eşşayi də verməmək olmazdı. Söz yox, nə tövr verməmək olar? Eşşayi verməsən, onda dəxi kənddə baş gəzdirmək olar? Genə necə olsa, hakimdi, katdadı. Günün gün orta çağı gəldi, nahag yerdən yaxaladı ki, bu gədər iştrafındı ver, onda pəs necə olsun? Xeyr, olmazdı ki, vermiyəydim. Hələ mən bilmirəm ki, vallah, bu arvad- uşaq nə deyir? Hələ bu kiçük niyə belə özünü yerdən yerə çırpır?! Deyin görək axı mənə bir yerdə alınınızın tərini silib pul gəzənmişiniz? Verdim, çox yaxşı elədim verdim. Öz eşşayimdir, özüm də verdim da! Dəxi sizə nə dəxli var? A kişi, yəni insafən onların da günahı yoxdur. Onlar da elə məndən ötrü galmagal eləyirlər da. İzzət yaxşı deyir da. Eşşək bir gün bəkar gəlmir ki, bari bir az kökəlsin. Xeyr, onların da günahı yoxdur" Mähəmmədhəsən əmi bu fikirdə idi, həyətdən İzzətin gayım səsi gəlib, Mähəmmədhəsən əminin fikrini dağıtdı: –"Apar da, apar! Bu köpəyin eşşayini də apar öldür də! Ay əlinə dönüm, Xudayar bəy, apar öldür də! Allaha gurban olum. Çox əcəb oldu, çox yaxşı oldu" – Bu sözləri deyə- deyə İzzət ox kimi soxuldu evə və üzünü Mähəmmədhəsən əmiyə tutub genə başladı:

– "Necədir? Di get, rahat oldun? Dincəldin, ya yox? Ay o pis sifətinə gusum! Xudayar bəy eşşayi bilirsən hara apardı? Aparıbdı şəhərə, üstə sal daşıyacaglar. Heydərxan körpüsünü gayırırlar. Hər kənddən bir eşşək istiyiblər. Niyə, gərək bütün Danabaş kəndində elə bircə sənə eşşayın məşhur idi? Da sənə eşşayindən başqa eşşək yox idi? Di get, dincəldin?" Bu sözləri deyib, İzzət çarşovu başından kürsünün üstə

atıb, genä oturdu öz yerində. Mähämmädhäsän ämi cäld börkünü başına goyub, durdu ayağa və gäldi arvadının yanına.

– "Arvad, necä eşşäyi aparıblar daş daşısınlar? Bunu kim deyir?"

– "Kim deyəcək? Xudayar bäyin arvadı özü deyir. Män elä ora getmişdim. Getdim ki, görüm bälkä hälä Xudayar şähärä getmiyibdi, bälkä eşşäyi alam gätiräm. Xudayar bäy çoxdan goyub gedib. Arvad özü mänä dedi. Män hälä heç soruşmadım eşşäyi nädän ötrü Xudayar bäy aparıb şähärä. A kişi, hälä arvad mäni bir aläm mähämmät eliyib ey! Mänä deyir ki, siz mägär malınızdan keçmisiniz? Siz bilmirdiniz ki, Xudayar bäy eşşäyi nädän ötrü apardı şähärä? Apardı Heydärخان körpüsündän ötrü sal daşısınlar. Mänä bärk– bärk tapşırıldı ki, Ähmädi yolluyag eşşäyi alıb gätirsin."

Mähämmädhäsän ämi bu sözləri eşitcäk üz goydu gapıya sämt çıxıb getsin.

– "Gedim elädä Ähmädi bu saat göndärim. Gedim görüm hardadı Ähmäd." Bu heyndä Ähmädin ağlamag säsi gäldi. Bir az keçdi, Ähmäd dä, Mähämmädhäsän ämi dä girdilər içäri. Mähämmädhäsän ämi oğluna genä eşşäkdän yana bir az arxaynılg verib dedi ki, gedib eşşäyi Xudayar bäydän alıb gätirsin. Oğlan ävväl cavab verdi ki, indi Xudayar bäy az galıb şähärä yetişsin. Mähämmädhäsän ämi dübarä ona dedi: zäräri yoxdur, elä şähärdä dä yetişmiş olsa, eşşäyi alıb gätirsin. Ähmäd ağlamagdan sakit olub, bir gädär anasına baxdı bir gädär sağa və sola baxdı, sonra şähärä getməyə razı olub evdän çıxdı.

Axşama az galanlarda Mähämmädhäsän ämi gämgin kändin gırağında, şähär yolunun üstä, yolun kənarında oturub, gözünü dikmişdi şähär yoluna. Yolnan yeddi yaşında bir oğlan, ağ täsküläh başında, göy gädäk arxalıg äynində və ağ tuman, ayag yalın, gabağına bir dästä guzu gatıb və äлиндäki şökä ilä bu guzuları vura– vura gälir kändä. Bu guzu sürüsü otlamagdan gälirdi. Oğlan Mähämmädhäsän äminin mügabilinä yetib və dik– dik Mähämmädhäsän äminin üzünä baxıb dayandı. Sonra bir– iki gädäm dä Mähämmädhäsän äminin tərəfinä yeriyib soruşdu:

– "Mähämmädhäsän ämi, bu vaxt burada niyə oturmusan?" Mähämmädhäsän ämi oğlana çox yumşaglıqla cavab verdi:

– "Bala, adam var şähärdä, gözätdiyiräm."

Oğlan gördü ki, guzuları xeylāk aralanıbdır, dāxi bir zad demāyib, qaçdı sürüsünün dalınca. Oğlan getcāk Mähämmādhāsān āminin gabağında genā bir on–oniki yaşında bir oğlan cındır paltarda hazır olub, Mähämmādhāsān āminin bu vaxtda burada oturmağının sābābini soruşdu. Mähämmādhāsān āmi āvvālınci oğlana verdiyi cavabı buna da verdi. Bu oğlan rādd olandan sonra Mähämmādhāsān āmi gördü ki, daldan genā bir dāstā garamal gəlir. Mallar gālib yetişdi vā malların dalından bir kişi hazır oldu otuz beş– otuz altı sinnidā, gara çuxa, ağ tuman vā ayag yalın.

"Mähämmādhāsān āmi, bu vaxt niyā burda oturmusan?"

"Dadaş, şāhārdā adam var, gözätdiyirām. İndilārdā gārāk gälä."

"Yaxşı, gälān gälēcāk da. Bāli, görükür ki, çox vacib adamdı." "Xeyr, Xudayar bāy bu gün eşşāyi minib aparıb şāhārā. Eşşāyi dā göndārəcāyām dāyirmanā. Odu ki, oğlanı göndārmişām. Hālā ki, nā eşşāk gālib, nā oğlan."

Mähämmādhāsān āmi, söz yox, eliyā bilārdi ki, bu kişiyā gısaca cavab verib, heç ortalığa eşşāk fāğārāsi gātirib söhbāti uzatmasın. Amma Mähämmādhāsān āmi gāsdān bu cür cavab verdi. Mähämmādhāsān āmi eşşāyin söhbätini saldı ki, görsün bu kişi nā deyēcāk. Aya bu da bilirmi ki, Xudayar katda eşşāyi işlātmākdān ötrü aparıb, ya yox? Bu kişinin cavabı Mähämmādhāsān āminin halına lap müvafiq oldu. Kişi cavab verdi ki:

–"Çox yaxşı. Xudayar katda eşşāyi yemiyēcākdi ki, dübarā eşşākdān ötrü şāhārā adam getsin."

Mähämmādhāsān āmi lap işin āslini bilmākdān ötrü söhbāti lap açdı vā belā başladı:

– "Doğrusu, bu gün Xudayar bāy eşşāyi apardı şāhārā, amma sonra mān belā eşitdim. – Yāni övrāt sözüdü, heç inanmag da olmaz. – Mān, yāni belā eşitdim ki, guya yāni Danabaş kändindān bir eşşāk istiyiblər ki, aparıb şāhārā, oradan Heydārxaan körpüsünā sal daşısınlar. Odur ki, bir az xofā düşdüm. Çünki eşşāk dāyirmanā gedēcākdi, o sābābā mān dā Ähmādi göndārdim ki, ālbättā eşşāyi gātirsin. Bundan ötrü oturmuşam" Kişi çox tääccüblā gulag verirdi. Mähämmādhāsān āmi sözünü gurtaran kimi bir az gülümsünüb cavab verdi:

– "A kişi, bu nā sözdü? Necā Heydārxaan körpüsünā sal daşıyacaglar? Xa– xa– xa A kişi, doğrudu, Heydārxaan körpüsünü gayıtdırırlar, amma dāxi bir eşşāk istämirlär ki! Heydārxaan körpüsünā Danabaş kändindān yüz manat xārc istāyirlär. O sözləri hər kās sänā deyib, lap yalan deyib. Başını divara döyüb! Dur gedāk, a kişi, heç

nahag yerä burda mätäl olma. İndi bu saat elä Xudayar bāy dā gälär, eşşāyini dā gätirär. Dur, dur gedäk." Mähämmädhäsän ämi genä bir yola sämt baxıb, "ya allah" dedi, durdu ayağa. Vā haman şaxs ilä düşdülär yola vā üz goydular kändin içinä. Küçä dolu idi garamal vā goyun– guzu sürüsü ilä, hava yavaş– yavaş istäyirdi garanlıqlamağı.

– "Mähämmädhäsän ämi, sän allah, o sözü hälä sänä kim deyib?"

– "Xeyr, yalan sözdü. Män özüm biliräm yalan sözdü. Niyä, män axmag deyiläm ki! Bir eşşäk ilä körpü tikilär? Bu sözü dā yäni özgäsi demiyibdi, elä Xudayar bāyin övräti deyibdi. Xeyr, yalandı. Män özüm biliräm ki, yalandı"

– "A kişi, belädi da! Xa– xa– xa Bunu bayagdan deyäydin da, rähmätliyin oğlu! Män indı mätläbi başa düşdüm. Belä bilirsän nä var, Mähämmädhäsän ämi? Män axı, özün dā bilirsän ki, Xudayar bāygilin gonşusuyam. Xudayar bāy män biliräm niyä bu gün şähärä gedib. O, iki mätläbdän ötrü gedib. Axı bilmiräm bilirsän, ya yox? Axı Xudayar bāy Zeynäbi istäyir."

– "Necä Zeynäbi?"

– "A kişi, niyä tanımırsan? Kərbälâyı Heydärin övrätini da! Bā, istiyir! Sän bilmirsän, çoxdan istiyir! Elä Kərbälâyı Heydär öläni gündän. Bāli, Xudayar bāy Zeynäbi istiyir. Amma nä Zeynāb gälir, nä dā ki, Xudayar bāyin arvadı razı olur. Bu gecä gışgırıqları göyā galxmışdı. Odu ki, sähär Xudayar bāy durub arvadına deyib ki, gediräm sänı boşuyam. İndi Xudayar bāy dā Zeynäbi almagdan ötrü gedib, ya da ki, arvadını boşamagdan ötrü. Yox, sözü orda deyil Sözü orasındadır ki, Xudayar bāyin arvadı şeytanın birisidir. O gäsdnän elä deyib ki, Xudayar bāy eşşāyı apardı Heydärxan körpüsünä sal daşısınlar. Helä deyibdi ki, sän eşşāyı vermiyäsän. Acığnan helä deyibdi ki, sän eşşāyı vermiyäsän. Acığnan helä deyib. Yägin belädir." Mähämmädhäsän ämi vā haman şaxs yetişdilär küçänin başına. Haman şaxs çöndü sağ tərəfä vā Mähämmädhäsän ämi xudahafiz deyib vā haman şaxsin atasına gälbindä rähmät oxuyub, üz goydu öz evinä gälmäyä.... Mähämmädhäsän ämi gapını açdı ki, girsin evä. Gördü ki, ev garanlıgdı. Övrätini çağırıp, bir säs eşitmädi. Genä çağırdı, genä cavab eşitmädi. Gapını örtüb, gayıtdı häyätä vā elä bildi ki, övräti gedib göräsän hansı gonşuların evinä, bir az söhbät eliyib üräyi açılınsın. Mähämmädhäsän ämi häyätı bir gädär dolanıb, çıxdı küçä gapısının ağzına. Çünki tövläsinin ağzı küçä gapısına yavıg idi, gördü ki, tövlädän bir ağlamag säsi gälir. Gälidi tövlänin gapısını açıb, görsün ağlamag säsi haradan gälir. Gapını açan kimi aşkar arvadının säsinı tanıdı. Başını içäri

uzadıb çağırdı:– "İzäd!" Ağlamag säsi käsildi, amma cavab gälmädi. Mähämmädhäsän bir dä çağırdı. Genä säs gälmädi. Mähämmädhäsän ämi bir dä çağırdı. Övräti İzzät acıqlanmış cavab verdi: – "Nä var, nä deyirsän? Gözün kordu, görmürsän ki, mänäm?!"

– "İzzät, ağılırsan? Deyäsän mänim gulağıma ağlamag säsi gäldi." İzzät cavab vermädi. Ävväl bir finxırdı, sonra tövlädän çıxdı eşiyä. Är və övrät üz goydular evä tərəf. Gäldilər evä. İzzät çıraqı yandırdı, gätirib goydu bucagdakı deşiyä və özü gedib oturdu garanlıg bucagda. Mähämmädhäsän bir gädär ayag üstä durub, gäldi oturdu palaz üstä və dalını da dayadı yükä. "İzzät, doğrudan püyädä ağılıyan sän idin?" Övrät cavab vermädi.

– "İzzät, püyädä axı män bir ağlamag sädası eşitdim, sän idin ağılıyan?" İzzät cavab vermädi.

– "Elä sän idin ağılıyan. Nahag yerä ağılırsan və ürüyini sıxırsan; çünki män elä bu saat yol üstä idim. Şähärdän gälän var idi. And içirdi ki, Xudayar bäy eşşäyi bu saat gätirəcək. And içirdi deyirdi ki, doğrudu Heydärxan körpüsünü gayıtdırırlar, amma näinki Danabaş kändindän bir eşşäk istiyiblär, bälkä Danabaş kändindän yüz manat pul istiyirlär. O kişi ki, mänä bu sözləri deyirdi, and içirdi ki, elä bu saat Xudayar katda eşşäyi gätirəcək. Deyirdi elä özüm gördüm. Vallah, doğru deyiräm."

– "Cähännämä gäləcək, gora gäləcək! Mänim oğlumun ayagları indi gabar olubdu. Mänim nä vecimä eşşäk gäldi, ya gälmädi. Cähännämä gälsin, gora gälsin! Ähmäd tez gäleymdi. Män elä Ähmädin fikrinä galmışam, yoxsa eşşäk cähännämä gälsin, gora gälsin!"

– "Arvad, vallah o kişi deyirdi ki, elä bu saat gäləcəklär. Axı o kişiyä nä olubdu durub yalandan desin? Olmasa demöz ki! And içirdi deyirdi män onları özüm ikisini dä bazarda gördüm; yäni Xudayar bäyi dä, Ähmädi dä. Deyirdi elä män çıxdım gäläm, onlardan soruşdum bä siz nä vaxt gedirsiniz? Mänä dedilər ki, elä indi biz dä gälirik. Män gäldim, onlar da galdılar ki, gälsinlär." Övrät bir söz demädi. Durdu ayağa, bir ah çäkdı, genä bir finxırdı və dizliyinin gırağıynan burnunu silib, gäldi kürsünün yanına, bir neçə guru lavaş götürüb, yığdı sol älinin üstä və aparıb çömbäldi gapının ağzında və başladı çöräkləri sulamağı. Mähämmädhäsän ämi:

– "İnşallah, indi gälärlär," – deyib durdu ayağa və başmaqlarını geyib, gäldi durdu arvadının yanında. İzzät çöräk sulamagdan gurtaran kimi Mähämmädhäsän

kürkünü götürüb çıxdı eşiyä və bir az keçdi, gäldi və gapının ağzında çömbälib, başladı dästamaz almaglığı. Ävväl ällärini yudu, sonra üzünü və sonra gollarını. Hər bir suyu tökändä deyirdi: – "Bismillah". Dästamazı gurtarıb və mäs çäkib, gäldi bir taxçadan möhür tapıb, goydu palazın üstä və başladı namazı.

İzzät dä genä gedib bucagda oturub, çänäsini goymuşdu dizlärinin üstä. Mähämmädhäsän azanı və igamäni oxuyub, keçdi hämdä və gülhüvällahı zikr eläyib, istäyirdi äyilsin rükua, birdän gapı açıldı və Ähmäd zäif və naxoş kimi girdi içäri. Mähämmädhäsän ämi ävväl hər iki ällärini göyä galxızıb, bärk "allah– äkbär" – dedi. İzzät sevincäk galxdı yerindän və çağırdı:

–"Ähmäd!" Ähmäd evä girän kimi naxoş adamlar kimi divara dayanıb alçağ säs ilä dedi:

– "Vay, ana!" Mähämmädhäsän ämi säbr eläyä bilmäyib, ikinci säcdädä namazı yarımçıg goyub özünü tulladı Ähmädin yanına. Är və övrät härəsi Ähmädin bir golundan yapışıb, biri deyir: – "Bala, niyä elä eliyirsän?", o birisi deyir: "Bala, haran ağrıyır?". İzzät deyir: –"Gadan alım, Ähmäd, niyä oturmursan?" Mähämmädhäsän deyir: –"Bala, bä eşşäk necä oldu?" Mähämmädhäsän ämi Ähmäddän eşşäk necä olmağını soruşan kimi, İzzät uca säs ilä onun üstä çığırıp başladı yamanı: – "Ay eşşäk veränin atası tünbätün düşsün! Ay eşşäk satanın atasına länät! Ay o eşşäyi görüm ilan vursun? Mänim balam burda az galır ki, ölsün, hälä durub eşşäk ähvalatı salır ortalığa." Mähämmädhäsän ämi bir söz demädi. Ähmäd dä divara dayanıb, gah "vay" deyir, gah "ox" deyir. Axırı güclä və artıg yalvarmaglığı ilä və o üzündän– bu üzündän öpmäklik ilä İzzät Ähmädin golundan yapışıb, gätirib oturtdu palaz üstä ki, oğlan rahatlınsın. Bir gädär dincälib Ähmäd, Mähämmädhäsän äminin və İzzätin täväggäsini görə başladı şähärä gedib gälmäkliyinin ähvalatını nağıl elämäkliyi. Başladı ävväl yorulub yol üstä neçä yerlärdä oturmağlığından və sonra necä gäldi şähärä və karvansaraçı ilä dava elämäkliyindän. Sonra genä şähärdä o yanı– bu yanı gäzib, Xudayar bäyi axtarmağlığından və axırı genä yorula– yorula, yolun üstä bälkä on– on beş yerdä otura– otura gälib Danabaş kändinä çıxmaglığından. Ähmäd nağıl eliyä– eliyä hər bir söz arasında bir and içirdi. Bir söz deyirdi, bir deyirdi "vallah"; bir söz deyirdi, bir deyirdi: "imam Hüseyin haggi"; bir söz deyirdi, bir deyirdi: "imam Rza haggi", "cänab ämirin Zülfügarı haggi". Ähmädin nağıl gurtardı və üzünü tutdu anasına: – "Ana, nä bişirmisän?"

– "Bala, bir zad yoxdu, elä yavan çöräkdı.... Ägär istiyirsän, gatıg da var, gätirim."

– "Hi, hi, hi, män gatıg yemiräm. Niyä, bir az aş bişiräydin da!"

– "Bala, nä bilim, elä bu galmagal lap başımızı gatdı. Goydu ki, göräk nä gayırırığ? Neyläk, bu gün gatıg ye, sabah inşallah, älbättä sänä aş bişiräräm." İzzät bir gädär çöräk və gatıg gätirib, goydu oğlunun gabağına. Oğlan başladı yemäyä. Är və övrät durdular namaza. Mähämmädhäsän ämi namazı övrätindän tez gurtarıb, gäldi oturdu oğlunun yanında və başladı onun kefini və halını soruşmağı. Oğlan başını aşağı galıb, ancag yemäyä məşğul idi. Mähämmädhäsän ämi oğlandan cavab almayıb genä soruşurdu.

– "Bala, şähärdä nä var, nä yox?" Ähmäd deyäsän istädi bir söz desin, amma çünki ordları dolu idi xöräknän, mümkün eliyä bilmädi cavab versin. İzzät namazdan gurtarıb üzünü tutdu ärinä sämt və tärhnän ona başladı näsihät elämäyi ki, uşağa äziyyät vermäsın.

Mähämmädhäsän ämi näsihäti gäbul edib, çäkildi känara və täsbehi götürüb başladı çevirmäyi. Çevirä– çevirä alçagdan bir dua vird eläyirdi. İzzät durdu ayağa və yavaş– yavaş çadırşäbini atıb kürsünün üstä, bir neçä sulanmış çöräk dä gätirib goydu ortalığa və ärini çağırdı ki, yavıg çäkilib çöräk yesin. Mähämmädhäsän ämi genä övrätinin sözüne baxıb, çäkildi dästärxanın başına. Ähmäd gatığı yeyib, gabı lap tämizlämişdi. Mähämmädhäsän ämi gabı çäkdi gabağına və istädi çöräyini batırsın gatığa. Ähmäd başladı hırıldamağa. Mähämmädhäsän ämi özü dä oğluna baxıb başladı gülmäyi. Amma İzzät üzünü turşudub yapışdı mähämmätin ucundan:

– "Ay yazıg, sändä ar– namus harda idi? Män sänin yerinä olsam, ağlaram ey, näinki hırıldaram!"

– "Axı mänä niyä deyirsän, oğluna de da. Män gülüräm, ya o gülür?"

– "Niyä, oğluma niyä deyiräm? Sän sabah yox biri gün ziyarätä gedirsän, ya oğlun gedir? Oğlumun nä vecinä?! Sän gäräk fikrä galasan ki, yoldaşların çıxıb gedib kərbäläy olacaglar, amma sän arvad kimi oturacagsan evdä."

– "İnşallah, män dä gedäräm. Män onlardan käm deyiläm ki, män galım, onlar getsinlər." İzzät dinmädi, başını saldı aşağı və başladı yemäyä Ähmäd yorğunlug cähätä oturduğı yerdä yıxıldı yan üstä, atası ona diggät tutdu ki, çöräk ortalıgda olan

vaxt adam yatmaz. Ähmäd gulag asmadı.Mähämmädhäsän ämi vä övräti çöräk üstä idilər. Birdän Ähmäd üzügüylü yıxılıb başladı ağlamağı:

– "Bala, niyə ağlıyorsan? " – Atası bu cür soruşdu. Ähmäd bir cavab vermäyib ovunmadı. İzzät Ähmädin yanınasürüşüb, älini goydu oğlunun çiyininä vä başını äydi onun başının üstä.

– "Bala, Ähmäd, niyə ağlıyorsan?" Ähmäd ağlaya– ağlaya bu cür cavab verdi:

– "Mänim eşşâyimi Vay, vay, vay!... Mänim eşşâyimi! Mänim eşşâyimi! Mänim eşşâyimi!... E ... e ... e Mänim eşşâyimi!..." İzzät genä başını äyib, oğlunu başladı dilä tutmağa.

– "Bala, ağlama, ağlama, bala ... eşşäk yiyäsinin atası tünbätün düşsün! Niyä eşşâyı verirdi ki, indiyä kimi eşşäk çöldä– bacada galeydi." "E ... e ... e ... mänim eşşâyimi, mänim eşşâyimi, mänim eşşâyimi!"

İzzät lap hirslänib, üzünü tutdu Mähämmädhäsän ämiyä sämt vä çığıra– çığıra başladı:

– "Dur axı get, dur get gör axı eşşäk necä oldu? Eşşäk gälmäsä, mänim balam yuxu yuxuluyacag? Dur get gör axı eşşäk necä oldu? Gör o Ömär oğlu Ömär eşşâyı neylädi? "

– "Män indi hara gedim?"

– "Sän indi cähännämä get, gora get! Hara gedäcäksän? Get gör bälkä o göpäk gälib, oturub evindä? Bälkä eşşâyı gätirib? Kim bilsin gätirib ötürüb häyätlärinä. Yäni olar deyirsän elä millättilär ki, xalgın malını gätirib genä sahibinä tuşralar?" Mähämmädhäsän ämi "ya allah" deyib durdu ayağa vä Ähmäd säsinä kəsdi. Müxtäsär, Mähämmädhäsän ämi getdi. Xudayar bäyi evlərindän soruşdu. Dedilər ki, gälmäyib. Genä şähär yoluna sämt çıxdı, bir şey görmädi. Kor– peşman gayıtdı gäldi evinä vä bilmädi ki, necä evä girib desin ki, hälä eşşäk gälmäyib. Bir gädär durdu küçä gapısının ağzında, sonra girdi tövläyä. Tövlä garanlıg idi. Bir şaggıltı gäldi. Mähämmädhäsän sevincäk "çöçä" elädi; guya eşşâyı çağırır. Bu heyndä İzzät häyätdä imiş; Mähämmädhäsän äminin tövlädä "çöçä" säsinä eşidib, elä bildi ki, eşşäk gälib; sevincäk uca säs ilä oğlunu çağırtdı ki, ona müjdä xəbəri versin.

– "Ähmäd, muştuluğumu ver, eşşäk gäldi."Ähmäd evdän ıldırım kimi häyätä qaçıb, sevinä– sevinä vä lähliyä– lähliyä gäldi anasını yanına.

– "Ana, hanı eşşäk? Buy– buy, mänim eşşäyimi, mänim eşşäyimi, mänim eşşäyimi! Ana, hanı eşşäk?"

– "Bala, gäl, gäl gedäk. Dädän eşşäyi gatdı päyâyä." Ana vä oğul täläsik gaçdılar tövläyä sämt. İzzät bälkä otuz ildir ki, belä ziräk gaçmamışdı. Päyänin gapısına yetişçäk Ähmäd özünü soxdu içäri vä ävväl dädäsini çağırdı.

– "Dädä!"

– "Nädi, bala?"

– "Mänim eşşäyimi! E ... e ... e.... Mänim eşşäyimi! Dädä, hanı mänim eşşäyim?"

– "Bala, hälä eşşäk gälmiyib. Bilmiräm o köpäk oğlu niyä indiyä kimi gälib çıxmadı?" Ähmädä ta bu söz bäs idi. "Vay" deyib tövlänin gapısının ağzında özünü çırpdı yerä. İzzät güssädän vä Mähämmädhäsän ämi hirsindän başladılar Ähmäd kimi ağlamağı.

Ta sübhädäk nä Ähmäd yuxuluyub, nä İzzät, nä dä Mähämmädhäsän ämi.

Äl– hämdü lillahil– läzi ähällät nikahä vä täzvicä vä härrämäz– zina vä sifahä vä sälatü vä sälamü äla xeyri xälgihi Mähämmädin vä alihi– äcmäinä älläzi äz– häbällahü änhümür– ricsä vä tähhäräüm täthirän. Ämma bädu äl– hämdü vä säna ... fägät çalällahü täbaräkä vä täalafi kitabihil– Kärim vä fürganihil– äzim. Äzzä män gailin äüzü billahis– sämiil– älim minäş– şeytanirracim vä änkühül– äyama min kum väs– salehin min ibadikum vä äsaikum änyäkunu fügaraä yuğnihümü– lahä min fäzlihi vällahü vasiün älim: änkähtül– märätäl– mälumätä liräcülil– mälumi äläs– südagil– mälumi gäbültün– nikahä lir– räcülil– mälumi äläs– südagil– mälumi änkähtül– märätäl– mälumätä lir– räcülil– mälumi äläs– südagil– mälumi gäbültün– nikahä lir– räcülil– mälumi äläs– südagil– mälumi änkähtül märätäl– mälumätä lir– räcülil– mälumi äläs– südagil– mälumi gäbültün– nikahä lir– räcülil– mälumi äläs– südagil– mälum. Zävväctül– märätäl– mälumätä lir– räcülil– mälumi äläs– südagil– mälum, Gäbültül– täzvicä lir– ricülil– mälumi äläs– südagil– mälum. Änkähtü– vä zävväctü– märätäl– mälumätä li– räcülil– mälumi äläs– südagil– mälum. Gäbültü– nikahä vättäzvicä li– räcülil– mälumi äläs– südagil– mälum. Änkähtü Zeynäbä li Xudayar bäy äläs– südagil– mälum gäbültü– nikahä li– Xudayar bäy äläs– südagil– mälum. Zävväctü Zeynäbä li– Xudayar äläs– südagil– mälum. Gäbültü– täzvicä li– Xudayar äläs– südagil– mälum. Änkähtü vä zävväctü Zeynäbä li– Xudayar äläs– südagil– mälum. Gäbültü– nikahä vä täzvicä li– Xudayar äläs– sädagil–

mälumi. Bözäni daimi dadäm Zeynäbra bär Xudayar. Bär mehri– mälum bözäni dili gäbul nämudäm bär Xudayar bär mehri– mälum. Daimi övrätliyə verdim Zeynäbi Xudayara 50 manat mehr üzärinä. Daimi övrätliyə gäbul elädim Xudayara 50 manat mehr üzärinä. Allahhümmä! Ällif beynähüma bihäggi Mähämmädin və alihi və bihürmäti surätül – "fatihä"!

Gazı fatihä suräsini oxuyub, "allah mübaräk eläsin" – deyib, äлиндäki käbin kağızını goydu gabağına və üzünü tutdu oturanlara.

–"Di gälin, gol çäkin."Oturanların biri Xudayar bäy idi. Xudayar bäy oturmuşdu yuxarı başda diz üstä. Xudayar bäydän aşağı oturmuşdu iyirmi iki– iyirmi üç sinndä bir cavan oğlan. Bu, Danabaş kändinin glavasının yasovulu və Xudayar bäyin räfigi Gasimälidir ki, biz tanıyırıg. Gasimälidän aşağı oturmuşdu genä iki şəxs; birinin sinni olardı otuz– otuz iki, o birinin dä sinni gırxdan yuxarı olmazdı. Bunlar hämçinin danabaşlıdırlar. Ävvälkinin adı Kərbälayı Gafar və ikincisinin adı Kərbälayı Säbzälidir. Bunlar hər ikisi Xudayar bäyin sädagätüdi və köhnä räfigläridir. Söz yoxdur ki, bizä mälumdu ki, bu ağalar nä sərbäbä indi gälib, burada äyläşiblär. Bunları Xudayar bäy gätirib: Gasimäli Zeynüb tərəfindän väkildi və galanları şahiddilär.

Älbättä, biz bunu da bilirik ki, bunların väkillikläri və şahidlikläri saxtadı. Bu sərbäbä Xudayar bäyin tädbirinä görə bunlar üçü dä gazıya özlärini özgä cür nişan verib, adlarını däyişdilär. Gasimäli adını goymuşdu Väligulu ki, olsun Zeynübün oğlu. Gazıya dedi ki, anam Zeynüb mäni bu xüsusda väkil edib; yäni Xudayar bäyä getmək rızasını veribdi. Kərbälayı Gafar adını goydu Kərbälayı Baxşalı. Kərbälayı Säbzäli dä adını goydu Mäşädi Orucäli. Bunlar hər ikisi Gasimälinin väkilliyinä şahadät verdilär. Bäli gazı fatihä suräsini oxuyub, "allah mübaräk eläsin"– deyib, äлиндäki käbin kağızını goydu gabağına və üzünü tutdu oturanlara, hansılarını ki, sizä tanıtdım:

– "Di, gälin, gol çäkin."Gasimäli cäld cavab verdi:

– "Gazı ağa, män gol çäkä bilmiräm."

Gasimäli verän cavabı Kərbälayı Gafar da və Kərbälayı Säbzäli dä dedilär. Gazı tääccüblä soruşdu ki, yäni necä gol çäkä bilmäzlär? Üçü dä cavab verdilär ki, дәst– xätläri yoxdu; yäni bisavad adamdırlar. Gazı onlara dübarä dedi ki, elädä päs gäräk gedib elä adam gätirälär ki, onların äväzindän gol çäksin. Bunlar gazıdan täväggä elädilär ki, elä gazı özü onların äväzindän gol çäksin. Gazı bir gädär duruxdu

və bu əmrə razı olmadı. Gasiməli durdu ayağa ki, gedib bir adam gətirsin. Gapının ağzında durub, bir fikir elədi və üzünü tutdu gaziya səmt:

– "Axı, gazi ağa, mən bu gürbət vilayətdə kimi tanırım ki, gedib tapım gətirim? Gəl elə sən özün gol çək bizim əvəzimizdən." Gazi əgər əvvəl razı olsaydı da bunların əvəzindən gol çəkməyə, indi dəxi heç vəch ilə olmaz. Ondan ötrü ki, bunların danışmağından və Gasiməlinin bu axırncı sözündən bir az bədgüman oldu ki, məbada bunlar hiylə eləyələr. Gazi təcrübəli adamdı. Bu cəhətə Gasiməliyə təkidnən dedi:

– "Dəxi çox danışmağın mənası yoxdur. Bayag getsəydin, indi adam gətirmişdin."

Yarım saat keçmədi ki, kəbin məsələsi tamam oldu. Gazi dübarə xeyir– dua elədi və Xudayar bəy, Gasiməli və hər iki Kərbəlayılar durdular ayağa ki, getsinlər Xudayar bəy üzünü tutdu gaziya:

– "Gazi ağa, bir məsələm var. Söz yox, indi o arvad oldu mənim kəbinli arvadım. Amma söz burasındadır ki, gazi ağa, o arvad bir az bədxasiyyətdi. Yəni o gədar də bədxasiyyət deyil, bir az belə dəlisodur. Yəni dəliso da deyil, belə bir az huşu başında deyil, dəliyə oxşayır. Söz yox, indi siz özünüz də görürsünüz ki, onun mənə gəlmək xahişi var. Vəligulu, belə deyilmi? Bəli, bu kişi özü heç danmır ki, anası bir az dəlisodu; yəni bir az huşu başında deyil. İndi işdi, biz getdik kəndə və gördük ki, arvadın, yəni Zeynəb arvadın dəliliyi tutub, onda pəs mənim təklifim nədi?" Gazi istəyirdi ki, ağzını açıb bir söz desin, amma Gasiməli gabagladı:

– "Doğrudu, gazi ağa. Başın üçün mənim anamın bir az huşu başında deyil, elə rəhmətlik atam Kərbəlayı Heydər öləndən anam gün olmazdı ki, ağlamasın. Elə o gədar ağladı ki, güssədən axırda dəli oldu. Doğrudan, gazi, mənim anamın bir tutması var. Tutması tutanda da allah görsətməsin, öhdəsindən gəlmək olmur." Gazi təsbehi çevirə– çevirə dedi:

– "Niyə, olan, məgər sizin kəndinizdə ağsaghal yoxdu? Məgər sizin kəndinizdə dəlillər, divanələr öz başınadılar? Gərək belə zad olmuya. Şəhərdə ki, belə zad yoxdu. Şəhərdə birisi dəli oldu. Onu tutub gətirlər dama. O gədar kötək vururlar, o gədar ac–susuz saxlayırlar ki, ağı başına gəlir."

Gazi sözünü gurtardı və Xudayar bəy dübarə soruşdu:

– "İndi işdi, gazı ağa, nə bilmək olur, indi işdi biz getdik gördük ki, Zeynab arvadın tutması tutub, deyir ki, mən filankəsə getmirəm, onda päs mänim təklifim nədi? Çünki o arvad o gädär дәlidi ki, o gädär huşsuzdu ki, gorruram ki, lap dana, deyä ki, mән oğlumu heç vәkil elәмәmişәм." Kәrbәlayı Gafar Xudayar bәyin sözünü möhkәmlәndirmәkdән ötrü dedi:

– "A kişi, ağızı nədi desin ki, mән oğlumu vәkil elәмәmişәм?! Päs biz burada nəçiyik? Bizim hər ikimizin yanında vәkil eliyibdi. O demyә kim baxar?" Gazı sağ әlini Xudayar bәyin çiyinә uzadıb, mehriban– mehriban dedi:

– "Әzizim, sәnin heç işin yoxdu. Sән get kәndә, Zeynab övrätә xәbär ver ki, yığışıb gәlib sәнә övrät olsun; necä ki, özü razıçılığ veribdi vә oğlunu vәkil eliyibdi. Әgär dursa çәм– xәм elәмyә, әgär dedi ki, xeyr, mән gәlmirәм, ya oğlumu vәkil elәмәmişәм, onda sән әlüstü gäl mәнә xәbär gätir, ya xeyr, bir әrizә yazdır gätir mәнә. Mән дә yazım nəçәrnikә ki, filankәsin övrәti әrinin evindән qaçıb, әrinә itaät elәmir. Onda onu it ölüsü kimi sürüyüb, salarlar sәnin evinә. Lap arxayın olun vә gedin." Xudayar bәy, Gasımәli, Kәrbәlayı Gafar vә Kәrbәlayı Sәbzәli danışa– danışa Buzxana mähәllәsinin uzun küçәsinin gәlib çıxdılar başa. Hamamın yanına yetiçәk Xudayar bәy dayandı vә "ox, yoruldu" – deyib çökdü hamamın sәkisinә vә çubuğunu çıxardıb başladı doldurmağı. Hamamdan çıxan övrәtlәр tәәccüblә bunlara baxıb, bәzilәri gülә– gülә, bәzilәri mırtdana– mırtdana kәndlilәrin yanından keçib gedirdilär. Axır kәndlilәр başa düşdülär ki, bura oturmalı yer deyil. Әvväl Xudayar bәy durdu ayağa vә dedi:

– "Balam, burdan gedäk. Arvaddan xata gälär, gәlin gedäk." Ağalar bir gädär дә gedib, oturdular çayın kәnarında bir uçug divarın üstә. Xudayar bәy әлиндә çubug çömbәlib, dirsәklәrini dizlәрinin üstünә dayayıb, başını әymişdi aşağa vә dinmirdi. Galanları durmuşdular ayag üstә. Xudayar bәy çubuğu bir– iki sümürüb püflәdi vә üzünü heç yana çöndәrmәyib başladı: – "Nә deyirsiniz, indi hara gedäk?" Gasımәli cavab verdi:

– "Hara gedәcәyik, gedäk kәndә da." Xudayar bәy bir gädär fikirlәşәndән sonra başını galdırmayıb dedi: "Yaxşı, gedirsiniz gedäk." Xudayar bәy galxdı ki, dursun ayağa, Gasımәli vә Kәrbәlayı Sәbzәli hәмçinin durdu ayağa. Amma Kәrbәlayı Gafar hәрәkät elәмәyib, üzünü Xudayar bәyә tutub başladı:

– "Xudayar bәy, mән istәyirәм indi bir söz deyim. Gardaş, mән tәcrübәli adamam, hәрçәnd sinnim cavandı. Gardaş, mән and içirәм ki, o arvad heç vәchlә öz xoşuna gәlib sәнә arvad olmuyacag. Xeyr, olmuyacag. Mән ki, onu tanıyıram, heç vaxt

olmaz. Ägär doğrudan onu öz xoşuna goysan, heç vaxt gälməz. Demirəm, bəlkə divan gücü ilə ola. Mən məsləhət görürəm elə indi ki, burdasan, dəxi təxirə salmıyasan, elə indi bu saat, elə bu gün gedib nəçərnikə şikayət edəsən ki, mənim arvadım mənə itaət eləmir, mənim evimdə oturmur. Bunu lap məsləhətli iş görürəm. Ta bilmirəm indi siz nə məsləhət görürsüz..." Xudayar bəy dübarə oturub, irəlili kimi başını saldı aşağı. Bu oturan kimi Gasiməli ilə Kərbəlayı Səbzəli də oturdular. Kərbəlayı Səbzəli bu əmrə razı olmadı və bu cür dedi:

– "Xeyr, bu iş yaxşı iş deyil, allaha xoş getməz. Bəlkə elə arvad bir söz demiyəcək; bəlkə elə razı olacaq. Niyə dəxi nahag yerə nəçərnikə deyəsən, nəçərnikə da yazıb, arvadı gətirtsin divanxanaya. Xeyr, arvad yazıqdı, yazıqdı arvad. Allaha xoş getməz!" Bir gədər mübahisədən sonra məsləhət belə görüldü ki, elə indin bu saat Xudayar bəy gedib nəçərnikə şikayət eləsin. Bu gün Məhəmmədhasən əmi də gəlmişdi şəhərə. Yazıq goca kişi piyada və ayagyalın, başmaqlarını alıb əlinə və cibinə bir– iki çörək goyub, gəldi çıxdı şəhərə və üz goydu gəbəcə deyilən karvansaraya. Haman vaxt Kərbəlayı Cəfər darvazanın səkisində oturub, pendir– çörək yeyirdi. Məhəmmədhasən əmi yeridi Kərbəlayı Cəfərin yanına və salam verib dedi:

– "Atan rəhmətdə Kərbəlayı, zəhmət çək ulağı çıxart aparım. And olsun allaha, sabah züvvar çıxacaq, eşşəkdən ötrü lap məəttäləm. Dur, dur, allah atana rəhmət eləsin...."

Məhəmmədhasən əmi sözlərini deyəndən sonra yəgin elədi ki, bu odabaşı kardı, gulagları eşitmir. Yəni Məhəmmədhasən əminin yerinə özgəsi də olsa idi, belə gümən elərdi. O səbəbə ki, Məhəmmədhasən əmi bu sözləri deyib gurtardı, amma Kərbəlayı Cəfər nəinki bir cavab vermədi, bəlkə üzünü də çöndərib baxmadı ki, görüm bu sözləri deyən kimdi, bəlkə hərəkət də eləmədi. Ancaq şirin– şirin çörək yeməkdə idi. Məhəmmədhasən əmi doğrudan onu kar hesab eləyib irəli yeridi və başını aşağı ayıb, uca səslə dedi: – "Ay Kərbəlayı, allah atana rəhmət eləsin, zəhmət çək o eşşəyi çıxart aparım. And olsun allaha, sabah züvvar çıxacaq, eşşəkdən ötrü lap məəttäləm...." Bu heyndə Kərbəlayı Cəfər bərk çığırıp, Məhəmmədhasən əmini lap gərxutdu:

– "Cəhənnəmə məəttəlsən! Gora məəttəlsən! Da neylim məəttəlsən? Pəh, dəng oldug. Axı mənə sən eşşək tapşırımsan? Dəli– divana deyilsən ki! Yoxsa keflənmişən?" Məhəmmədhasən əmi hər iki əllərinin kəfəsini Kərbəlayı Cəfər əminin gabağına uzadıb yalvarır:

– "Ay Kərbəlayı, gəl sən allaha bax, mənim ulağımı ver goyum gedim işimə. Allah xatırına mənə avara eləmə."

– "Äzizim, sän kimin yanında mänä eşşäk tapşırımsan? Ävvälä budur ki, sänin eşşäyin tövlädä dä olsa, sänä heç vaxt verä bilmäräm. O säbäbä ki, eşşäyi mänä sän tapşırımmısan ki! Və bir dä ki, eşşäk burda deyil. Eşşäyi hər kəs gətirmişdi, o da apardı. Yoxsa burda eşşäk harda idi."

– "Yäni Xudayar bäy apardı? "

– "Nä bilim hansı bäy apardı. Sizin kändin katdası apardı."

– "Päs bilmirsän hara apardı?"

– "Nä bilim? Cähännämä apardı."

– "Bälkä apardı Heydärxan körpüsünä daş daşısınlar?" Kərbäläyi Cäfär heç cavab vermädi. Mähämmädhäsän äminin suallarından tängä gälüb durdu ayağa və üz goydu bazara sämt getmäyä. Genä Mähämmädhäsän onu çağırıp täväggä elädi ki, barı desin göräk Xudayar bäy eşşäyi hara aparıbdı. Kərbäläyi Cäfärin görükür ki, Mähämmädhäsän ämiyä rähmi gäldi, gayıdıb gäldi onun yanına, bir az yumşaglıgnan dedi və and içdi ki, doğrudu, Xudayar bäy eşşäyi çatmışdı karvansaraya, amma genä çıxarıb apardı. Mähämmädhäsän dübarä soruşdu ki, päs hara apardı? Kərbäläyi Cäfär "cähännämä apardı" cavabını verib, üz goydu bazara sämt getmäkliyə. Mähämmädhäsän ämi çox yorulmuşdu. Danabaş kändindän şähärä iki ağac yarım yoldu. Bu gädär yolu piyada gäläsän, özün dä goca kişi olasan, älbättä, yorulacagsan. Mähämmädhäsän ämi darvazanın säkisindä Kərbäläyi Cäfär oturan yerdä oturub, dalını dayadı divara və dizlərini gucaglayıb cumdu fikrə. Vageän Mähämmädhäsän ämi gäm däryasına gärg olmuşdu. Bäli, xəyalät yazıg goca kişini hər yandan bürüdü. Ävväl keçän günləri yadına düşdü; yäni uşaglığı. "Heyf, heyf sänä, uşaglığı! Nə gözäl şey imişsän! Nə çöräk fikrinä galırsan, nə paltar fikrinä galırsan, nə övlad dardı çäkirsän, nə bilirsän ki, kasıblıg nədir". Sonra uşaglıgdan keçdi cavan vaxtlarını saldı yada. Ävväl bir gädär ämilärindän giley elädi ki, onun mal– dövlätini yeyib, onu kasıblıg därdinä düçar elädilär. Sonra gürbätä gedib äliboş gayıtmağı yadına düşdü. Genä bir ah çäkib, şükür elädi. Müxtäsär, sinninin hər guşäsinä äl uzatdı, baxdı gördü onun alnına mähz bir garagünçülük yazılıbdı. Amma hamıdan artıg Mähämmädhäsän äminin üräyi bir zaddan sarı sıxılırdı. Mähämmädhäsän äminin üräyi ona sıxılırdı ki, söz yox, bu işlärin hamısı allah– taalanın öz işidi, heç bir şey yoxdu ki, xudavändi– aläm ondan bixäbär olmasın. Päs bunun indi ulağının başına bu iş gäldi, axı aşkar şeydir bu eşşäyin başına bir şey gälsä, axı o, Kərbäläyә ziyarätindän galacag. Päs indi bunu nə tövr başa düşmäk? Bu yol mübaräk yoldu. Bu yol Kərbälä yoludu. Bu yol gözäl yoldu. Birisi ki, bu mätläbä düşdü, Kərbäläyә getmäk niyyäti elädi, lazımdır ki,

allah– taala ona hər işdə kömək olsun. Päs bir surətdə ki, indi onun eşşayını gətirib burada istəyirlər batıralar, päş nə səbəbə göräsən xudavəndi– aləm öz güdrät äli ilə bu işləri düzəltmir və günahkarlara, bəislərə gəzəb eləmir? Päs görükən budur ki, heç allah– taalanın vecinə deyil Mähəmmədhəsən ämi ziyarətə getdi, ya yox; yəni allah– taalanın ona, yəni Mähəmmədhəsən ämiyə iltifatı yoxdu. Bu cür xəyalat Mähəmmədhəsən äminin artıcağ ürəyini sıxırdı. Bir gädär də fikir eləyəndən sonra Mähəmmədhəsən lap yağın elədi ki, allah– taala ola bilər ki, onun ziyarətə getməkliyinə əslən razı deyil ki, onun başına bu işlər gəlir.

İki saata yavıg Mähəmmədhəsən ämi burada oturub, bu cür xəyalatnan keçirdi. Sonra genə "şükür" deyib durdu ayağa. Və bir saata yavıg şähəri o üzə– bu üzə dolandı ki, bəlkə Xudayar bəyi tapa. Axırda üz goydu nəçärnik divanxanasına səmt. Mähəmmədhəsən ämi o səbəbə nəçärnik divanxanasına gəlmir ki, şikayət eləsin Xudayar bəydən, ya karvansaraçıdan. Xeyr, allah eləməsin. Mähəmmədhəsən ämi dinc adamdı. Şər ilə, şıltag ilə arası yoxdu. Və bir də ki, indiki əsrdə şikayət eləməkliyin özü elə bir çətin işdi. Ondan ötrü ki, şikayətçi gərək yağın eləyə ki, şikayəti möhkəm eləyə biləcək. Şikayət də şahidnən möhkəm olar. Amma Mähəmmədhəsən äminin şahidi yoxdu. Ondan ötrü ki, pulu yoxdu. Söz yox, Xudayar bəyin də pulu yoxdu. Söz orasındadır ki, Xudayar bəyin əlində yekə dəyənək var. Nə vaxt kefi istəyir galdırır, nə vaxt kefi istəyir yendirir. Danabaş kəndində bu yekəlikdə zoğal dəyənəyinin hörməti heç pulun hörmətindən az deyil. O ixtiyar ki, dəyənəkdə var, bəlkə pulda yoxdu. Bu səbəblərin hamısına görə və bir də o səbəbə görə ki, Mähəmmədhəsən ämi əslində fəgır adamdı, bu səbəblərin hamısına görə, Mähəmmədhəsən ämi heç vaxt Xudayar bəydən şikayət eləməzdi. Mähəmmədhəsən ämi divanxanaya girməkdə, nəçärnik də divanxananın balkonuna çıxmıqda. Nəçärnik äli ilə işarə elədi, Mähəmmədhəsən ämi pilləkəni çıxıb, gəldi nəçärnikin yanına. Balkonda üç– dörd atlı əllərini yanlarına salıb, cərgə ilə durmuşdular. Nəçärnik bunların birisini çağırıb, üzünü tutdu Mähəmmədhəsən ämiyə və rusca bir zad dedi. Yavuşğa gələn atlı tərçümə elədi ki, ağa deyir bura gəlməkdə nə mətləbi var desin. Mähəmmədhəsən ämi lap karıxdı və əvvəl bilmədi ki, nə desin, sonra gızara– gızara, utana– utana, titrəyə– titrəyə üzünü tutdu atlıya:

– "Ağa, doğrusu, mənim eşşayımı bilmirəm Heydərşan körpüsünə daş daşımağa aparıblar, ya da ki, karvansaraçı məni aldadır, deyir ki, burda deyil."

Atlı Mähämmädhäsän ämi dediyindän bir zad başa düşmädi. Nəcərnik onun üstä çığırıb govdu kənara və rusca atlılara dedi ki, içəridän dilmancı çağırırlar. Bu heyndä bir uca boylu oğlan älləri yanında qaçıb gäldi nəçərnikin yanına. Nəcərnik genä dilmancı bir söz dedi və dilmancı üzünü tutdu Mähämmädhäsän ämiyə:

– "Kişi, nə deyirsən?"

– "Vallah, ağa bilmirəm mənim eşşâyimi ya Heydərşan körpüsünä aparıblar, ya da ki, karvansaraçı saxlayıb. Bilmirəm nə səbəbə vermir. Sabah züvvar çıxır. Mən lap məəttäl galdım." Bu danışığı çox uzun çəkdi. Mähämmädhäsän äminin sözünü nə dilmancı, nə də ki, nəçərnik başa düşə bilmədilər. Nə gädär dilmancı təkidi elädi ki, Mähämmädhäsän ämi əhvalatı aşkar və açıq desin ki, bir zad başa düşmək olsun, amma heç başa gəlmədi. Ancag Mähämmädhäsän äminin sözü bu oldu: "Vallah mənim eşşâyimi, ağa, bilmirəm Heydərşan körpüsünä aparıblar, ya da ki, karvansaraçı saxlayıb vermir". Nəcərnik yəgin elädi ki, bu kişinin huşu başında deyil. Axırı laələc galıb, Mähämmädhäsän ämini divanxanadan govdu.

Mähämmädhäsän ämi özünü belə itirmişdi ki, heç bilmirdi ki, haman bu dəgigə ki, o, nəçərnikə şikayət edirdi, Xudayar bəy, Gasıməli, Kərbəlayı Səbzəli və Kərbəlayı Gafar durmuşdular onun dalında. Mähämmädhäsän ortalıqdan çıxan kimi Xudayar bəy yeridi irəli və nəçərnikə şikayət elädi ki, onun övrəti – ki, adı olsun Zeynəb, – ona itaət eləmir. Dilmancı tərcümə elädi və nəçərnik cavab verdi: bu cür işlər onun ixtiyarında deyil, getsin şikayətini gaziya eləsin. Xudayar bəy, Gasıməli, hər iki Kərbəlayı və Mähämmädhäsän ämi onların dalınca çıxdılar eşiyə. Mähämmädhäsän ämi üzünü Xudayar bəyə tutub dedi:

– "Ay Xudayar bəy, başına dönüm, axı eşşâyini neylədin? Axı sabah züvvar çıxır. Mən galdım məəttäl." – Xudayar bəy ancag bu cavabı verdi:

– "Yaxşı, Mähämmädhäsän ämi, sənnən mənimki galsın kəndə. Mən sənnən kənddə danışaram. Yaxşı, galsın. İndi məndən şikayət edirdin da?"

– "Ay Xudayar bəy, gurani– münzəl haggı sənin adın yoxdu. Mənim heç şikayət xəyalım yox idi. Gəldim divanxanaya bəlkə səni görüm, nəçərnik mənə gördü çağırdı. Amma nə gädär elädi, sənin adını çəkmədim." Xudayar bəy genə hər bə– gadağa kəsib Gasıməli və hər iki Kərbəlayı ilə üz goydu gəlməklilyə gaziğilə. Mähämmädhäsän ämi bir– iki gädəm onların dalınca gəlib durdu və mat– mat gözünü dikdi bu gedən ağalara. Bunlar döngəni dönüb gözdən itdilər. Amma yazığı Mähämmädhäsän ämi vageən

ağladı. Vallah, billah, ağladı. Yəni necə ağladı? Uşaq kimi ağladı. İndi dəxi Mähəmmədhəsən əminin şəhərdə bir işi– gücü yoxdu; hər bir işini gurtardı və lap arxayınladı. Dəxi nə gayıracag? Başmaqlarını çıxarıb vurdu goltuğuna və "allah, şükür sənin cälalına" deyib, üz goydu Danabaş kəndinə. Xudayar bəy yoldaşları ilə gazının yanına gəlib şikayət elədi: onun övrəti – ki, Zeynəb olsun, – ona itaət göstərmir, onun evində oturmur, çıxıb gedib, əri evində galır. Yoldaşlarını da şahid göstərdi. Gazı bir gədər gülüb dedi: – "Xa– xa– xa.... Bəy, sənin işin lap dəstgah imiş. Xa ... xa ... xa.... Siz buradan gedəli bir saat yoxdu, nə tez kəndə gedib gayıtdınız? Nə tez gedib bildiniz ki, övrətin sənə itaət eləmir. Xa ... xa ... xa.... Lap dəstgah imiş sənin işlərin! Doğrudan nə çəp övrət imiş sənin övrətin. Gəribə bədxasiyyətlər övrətdi. Xa ... xa ... xa.... Yaxşı, çox yaxşı. Mən onu indi belə yumşaldaram ki, yumurta yükü aparar." Bu sözləri deyəndən sonra gazı döşəkçənin altından bir kağız parası çıxartdı və gələmi götürüb başladı yazmağı. – "Bə xidməti glava cəməati– Danabaş." – "Əz gaziyi– uyezdi– "N"." Bina be şikayət nümunədən əhli– gəryeyi– Danabaş Xudayar bəy Nəcəfgulubəy oğlu be gəzavətxaneyi "N" ki, zövceyi– mənkuheyi– mən Zeynəb binti– Kərbəlayı Zeynal əz. 16 mahi– səfər əz xaneyi– mən xaric şüdə və məra təkmin nədədə; bina be şikayəti– şaki be xidməti– şüma təvəgge minüməyəm ki, zövceyi– məzkurra be ixtiyari– müşarileyh dadə ki, bəd əzin dər xaneyi– u mütəməkkin şüdə, əz süxəni– u təcavüz nənüməyəd. Gaziyi– uyezdi– "N" Hacı Molla Səfər Salib Sultan– zadə" Kağızı bükdü, goydu paketə və Xudayar bəyə uzadıb dedi: – "Bunu aparıb verərsən sizin glavaya. Yazmışam ki, filankəsin övrəti ərinə itaət etməyə və gəlib evində oturmaya, onu zornan, it ölüsü kimi gətirtir!" Bu gün səfər ayının on yeddinci günüdür. Danabaş kəndində bu gün guya ki, bir aşuradı. Bu gün Danabaş kəndinin züvvarı Kərbəla ziyarətinə çıxır. Sübh olcaq çavuşun münacatı kəndi əhatə eləyib, gah o məhəllədən səsi gəlir, gah bu məhəllədən. Bütün kəndi dolanıb və hər züvvarın gapısının ağzında münacatını tamam edib və xələtini alıb, çavuş "Çaylax" məhəlləsinə daxil olub, əvvəl gəldi dayandı Kərbəlayı Zeynalabdının gapısında və başladı münacatı. Həyətdən on beş– on altı yaşında bir oğlan çıxıb bir əlində bir çanag gəndab, o biri əlində bir çift corab. Çavuş gəndabı içib corabı aldı və goydu atının tərkindəki xurcuna. Zeynalabdının gapısından rədd olub, gəldi dayandı Mähəmmədhəsən əminin gapısında və başladı münacatı. Çavuş münacatını gutarmamışdı, həyətdən yazıq Mähəmmədhəsən əmi gözlərindən yaş tökə– tökə çıxdı küçəyə və ağlaya– ağlaya çavuşun yanına gəlib, düşdü çavuşun atının ayaglarına. At sakit at imiş; heç yerindən hərəkət eləmədi. Mähəmmədhəsən əmi bir

gädär atın dırnaqlarından öpüb durdu ayağa və sağ əlini goltug cibinə uzadıb, bükülmüş bir kağız çıxartdı və uzatdı çavuşa. Çavuş təəccüblü sual elədi: – "Kərbəlayı, bu nədir?" Ağlamag goymadı Mähämmədhəsən əmini cavab versin. Bu heyndə həyətdən Mähämmədhəsən əminin övrəti – çadırşəb başında – və oğlu Ähməd – hər ikisi ağlaya– ağlaya çıxıb, yeridilər çavuşun yanına. Mähämmədhəsən əmi kağızı çavuşa verib, dübarə düşdü atın döşünə və başladı ayaglarını öpməyə. Çavuş artıq təəccüblə üzünü tutdu Mähämmədhəsən əminin övrətinə və soruşdu:

– "Bacı, bu nədi? Pəs hanı Kərbəlayının xələti?" İzzət ağlaya– ağlaya cavab verdi: – "Gardaş, Mähämmədhəsən əminin alınına yazılmamışdı Kərbəlayı olsun. Allah bəsin balalarını mälər goysun!" Mähämmədhəsən durdu ayağa və güclə dayana–dayana dedi:– "Apar, gardaş, apar.... O ərizəni apar.... Apar həzrət Abbasa. Apar.... Mən gedə bilmədim.... Gedə bilmədim. Goymadılar. Məni goymadılar.... Mənim eşşəyimi oğurladılar. Yedilər. Satdılar. Apar ərizəni, apar. Mən gedə bilmədim...."

İzzət ağlaya– ağlaya başlayıb Mähämmədhəsənin sözünü kəsdi: – "Çavuş, apararsan o ərizəni həzrət– Abbasa. Gärək mənim ərimi bu yoldan binəsib eləyəninə Həzrət– Abbas özü gənim ola. İmam özü gənim ola...." Çavuş goltug cibindən bir dəstə kağız çıxarıb, Mähämmədhəsən əminin ərizəsini goydu kağızların içinə, kağız dəstəsini goydu goltuğuna və atın başını çöndərib mehribanlıqla dedi:

– "Əmi, bacı, heç ürəyinizi sıxmayın." Heç gəm yeməyin, neylək, bu il olmadı, inşaallah, allah salamatlıq versə, əcəldən aman versə, inşaallah, gələn il gedərik. Heç güssə eləməyin. Söz yox, hər kəs ki, sizi bu mübarək yoldan, bu səvab yoldan goyubdu, sizə mane olubdu, əlbəttə allah– taala ona gəzəb eliyəcək. Elər, elər. Olmaz ki, eləməsin. Necə ki, eləmər? Məgər bunlar hamısı zərəfatdır?! Buna Kərbəla yolu deyirlər. Xeyr, xeyr, əbədən ürəyinizi sıxmayın. İnşallah, ərizənizi də yetirərəm. İnşallah, dərəcəyi– gəbula da yetişər. Çavuş atına bir gamçı vurub başladı münacatı, Mähämmədhəsən və övrəti bir gädər də durub, ağlaya– ağlaya gayıtdılar evə. Günorta vaxtı idi. Kərbəlayıların cəmisi dəstə– dəstə kəndin kənarına, gəbristanın yanına yığışıb, düzölmüşdülər yekə meydana ki, "imamzadəni" ziyarət eləyib çıxsınlar. Burada artıq cəmiyyət var idi. Övrət qarışmışdı kişiyə, kişi övrətə. Kimi piyada, kimi atlı. Bəzi ağlayırdı, bəzi gülürdü. Amma ağlayanların çoxusu övrətlər idi; çünki övrətin ürəyi yuxa olar. Bəzisinin gardaşı gedirdi, bəzisinin oğlu və bəzisinin əri. Atların kişnəməyi, eşşəklərin angırtı səsi və övrət və uşaqların ağlamağı bir– birinə qarışdırıb ərsə galxırdı. Kərbəlayılar imamzadə ziyarətini tamam edib yığışdılar meydana və

gohum– ägräba ilä gucağlaşib, öpüşüb və ağlaşib mindilär atları və hazır oldular getməyə. Çavuş meydana çıxıb, axırcı münacatını başladı ki, yəni çıxmaq vaxtıdır. Bu heyndä çavuşun yanına iki övrät yeridi. İkisi dä ayagyalın və gara çadralı. Bu övrätlärin birisi uca idi, birisi alçag. Hər ikisi ağlayırdı. Bunlar çavuşun yanına yetişib, hər birisi çadrasının altından bir bükülü kağız çıxarıb uzatdılar çavuşa. Çavuş münacatını kəsib başını aydı aşağı və kağızları aldı. Çavuş soruşdu ki, bu kağız nə kağızdır? Övrätlärin hər ikisi cavab verdilər ki, bu ärizädir häzrät– Abbasa. Çavuş goltug cibindän kağız дәstäsini çıxarıb, övrätlärin ärizälärini hәмçinin daxil elädi kağız дәstäsinä və dübarä goltug cibinä goyub başladı münacatı. Bu övrätlärin ikisini dä biz tanıyıırıg. Uca övrät Zeynäbdı; biri dä Xudayar bәyin övrätidi. Yәni şәriätä baxsağ, ikisi dä Xudayar bәyin övrätidi, biri köhnä övrätidi, biri dä tәzä övrätidi. Kәrbälayılar üz goydu Gıraxdın yoluna və camaat yavaş– yavaş, дәstä– дәstä və tәk– tәk üz goydu kändä. Zeynәb ağlaya– ağlaya gәldi evinä və gızlarını çağırıb, bunların hər ikisini aldı gucağına. Çünki özü ağlamagdan sakit olmamışdı, uşaglar da analarına baxıb ağlayırdılar. Fizzä ağlaya– ağlaya gözlärinin yaşını silib, mat– mat anasının üzünä baxıb axırı soruşdu: – "Ana, sән allah, niyә ağlıyrsan?" Zeynәb cavab vermәdi. Ancag çarşovunun ucu ilä gözlärinin yaşını silib, lәнät şeytana elädi. Fizzä dübarä soruşdu və Zeynәb axırı laälac galıb cavab verdi:

– "Bala, vallah, heç zad yoxdu. Elä atan yadıma düşübdü, ağlıyram."

Fizzä Zeynәbin sözüne inanmayıb, genä soruşdu. Bu дәfä Zeynәb doğru cavab verdi; amma ağlaya– ağlaya cavab verdi: – "Bala, axı necä ağlamıyım? Mәni istiyirlär zornan әrә verälär. Gördün gardaşın sähär mәni nä gädär döydü? Deyir elä zornan gäräk gedäsән Xudayar bәyә. Bala, mән necä ağlamıyım?" Fizzä bir gädär fikir eläyib genä soruşdu:

– "Yaxşı, ana, nä olu gedändä? Get da! Niyә getmirsән ki? Әrә getmək pis zaddı?"

– "Bala, mәнә nä olub әrә gedim? Mән yekәlikdә arvadlar әrә getmәzlär ki! Gızlar әrә gedärlär. Mәнә nä olub әrә gedim?"

– "Yaxşı, ana Zәhra bibim sәndән yekә arvaddı, bә niyә o, әrә getdi?" Zeynәb Fizzänin bu sualına heç bir söz tapmadı desin. Bu heyndä evä altı şәxs daxil oldu. Dördü bizim tanışlardandı: Gasımәli, Sәbzәli, Kәrbälayı Gafar və Vәligulu. Amma ikisini tanımırıg. Bunlardan biri gırx beş, bәlkä dä әlli sindä, gırmızı saggal,

gara papag bir kişidir. Bu, Danabaş kändinin glavası Kərbälâyı İsmayıldır. O biri də elä bu sindä köhnä gara papag, gädäk arxalığı, ağ tuman, gara saggal kişidir. Bu da Danabaş kändinin prixod mollası Molla Mähämmädguludur.

Zeynüb bunları görcäk galxıb çäkildi, durdu bucağda. Gızlar da gedib soxuldular analarının yanına və tääccüblä gözlärini dikdilär gonaglara. Gonaglar cärgä ilä äyläşdilär. Molla yuxarı başda, onun sağ tərəfindä Kərbälâyı İsmayı, sol tərəfindä Kərbälâyı Gafar; Kərbälâyı Səbzäli, Vəligulu və Gasımäli divara dayanıb, durmuşdular ayag üstä. Molla Mähämmädgulu, Kərbälâyı İsmayı və Kərbälâyı Səbzäli çubuqlarını çıxardıb başladılar doldurmağı. Molla çubuğunu alırdır, üzünü tutdu Zeynübä sämt:

– "Bacı, bilirsän nä var? Bilirsän biz nä mätläbä gälmişik?" Zeynüb cavab vermädi. Molla Mähämmädgulu dübarä başladı: – "Biz bura ondan ötrü gälmişik ki, sänä näsihät eläyäk...." Zeynüb älüstü cavab verdi: – "Allah rähmät eläsin. Siz ägär näsihät eläyäsünüz, ävväl, bax, o ayag üstä durana näsihät eliyin ki, mäni incitmäsiz. Bu gün mäni döymäkdän öldürübdü. İndi bu saat gabırğalarım ağrıyır. "Molla genä başladı:

- "Yaxşı, bacı, axı sän işi o yerä niyə gətirirsän ki, oğlun sänä ağ olsun?"
- "Niyä, män neyläyiräm ki?"
- "Sän şəriätdän çıxırsan."
- "Şəriätdän çıxana allah länät eläsin!"
- "Länät, länät!"
- "Män niyə şəriätdän çıxıram ki?"

Molla cavab verdi: – "Sän o sərbäbä şəriätdän çıxırsan ki, şəriätin ümuruna mümaniät gətirsən. İstämirsän ki, şerti mänkuhäni ämälä gətiräsän. Zeynüb cavab vermädi; o sərbäbä ki, molla dediyini äsla başa düşmädi. Molla genä başladı:—"Mägär sän məfhum deyilsän ki, indi Xudayar bəyin zövceyi həlalısən? Mägär bu sədə sänin huş– guşuna təbliğ olunmuyub?" Zeynüb cavab verdi:

– "Yəni deyirsän ki, män Xudayar bəyin arvadıyam? Yaxşı män kimä Xudayar bəyä getmək razıçılığını verdim ki, män onun arvadı olum?"

Gasımäli cäld älini sinäsini vurub dedi:

– "Bax, mənə vermişən. Sən mägär mənə vəkil elämädin bu kişilərin öz yanında? Sən mənə vəkil elädin. Bu yekə şeyi danmag olar?"

Zeynəb bir ah çəkib dedi:

– "Yaxşı, nə deyirəm ki, siz deyən olsun."

Molla başladı: – "Çox acəb. İndi sən elə mənə öz yanımda igrar elädin ki, Gasıməlini sən özün vəkil eləmişən. Pəs daxı sözün nədir?! Nə səbəbə gedib öz xahişinlə ərinin evinə daxil olursan? Deyirsən gərək səni zornan aparalar? Bədnamlıqnan aparalar? Rüşvayçılıqnan aparalar?"

Glava çubuğun külünü yerə boşaldıb, dübarə başladı doldurmağı və üzünü Zeynəbə sarı çöndərib, uca səslə və geyznak dedi:

– "Bax, ay arvad, gözünü aç, gözümün içinə bax. Gazı dünən mənə kağız yazıb. Xudayar bəy şikayət eliyib ki, mənə övrətim Zeynəb mənə evimi goyub, gedib öz evində olur; mənə itaət eləmir. Gazı mənə kağız yazıb. Əgər sən öz xahişinnən gedib ərinin evində oturmasan, səni it ölüsü kimi sürüdüb apardıram! Lap yəgin elə və ağlımı yığ başına!" Zeynəb bir söz demədi. Amma qızları hər ikisi başladılar ağlamağı. Növbə yetişdi mollaya. Molla üzünü Zeynəbə sarı tutub, başladı genə nəsihəti: – "Yox, yox, bacı, allaha xoş getməz. Sən nahag yerə özünü də məşəggətə mübtəla eliyirsən, uşaqlarının da ürəklərinin sıxılmağına bais olursan. Yox, yox, belə eləmə. Ağlımı yığ başına və dinməz– söyləməz yığış, get otur ərinin evində. Yoxsa indi dəxi iş gurtarıbdı. Sən indi Xudayar bəyin zövcəsisən. Sənin heç ixtiyarın yoxdu bu barədə kəmetinalıq eləyəsən. Əgər istiyirsən ki, şəriətə əməl eliyəsən, işin həqiqəti budur ki, mən deyirəm. Əgər mənə etigadın var, inan. Yoxsa etigadın yoxdu, inanma. Özün bil. Əgər istiyirsən ki, səni sürüyə– sürüyə aparalar, goy aparsınlar, dəxi sözüm yoxdu." Bu sözləri deyib, Molla Məhəmmədgulu çubuğu uzatdı kəsənin içinə və doldurub çıxardı və Kərbəlayı İsmayıl səmt bir gov uzadıb alışırdı, goydu çubuğun üstə və başladı nəsihəti: – "Yox, bacı ağlımı yığ başına. İndi sən görürsən ki, iş lap gurtarıbdı. Sən indi Xudayar bəyin övrətisən. Şəriət heç vadə övrətə o ixtiyar vermir ki, otursun öz evində və ərinin sözündən çıxsın. Söz yox, sən getməzsən, mən də yazaram nəçərnikə ki, filankəsənin övrəti təcavüz edib şərəiti– zövcəyyəni əmələ gətirmir. Bilirsən onda nə olar? Onda o olar ki, nəçərnikə pristavı göndərər, səni golu– gıçı bağlı göndərirlər şahərə ki, nəçərnikə cavab verəsən. Niyə sən işi o yerə yetirəsən ki, səni biabırçılıqnan aparalar şahərə, dost görə gəmgin ola, düşmən görə sevinə?"

Glava başladı: – "İndi nə deyirsən, bizi məəttəl eləmə. Ağər gedirsən, öz xahişinlə get; yoxsa getmirsən, mən bildiyimi eliyim. Vallahi, billahi gözünü aç, gözümün içinə bax. Sonra peşman olarsan." Zeynəb bir söz deməyib, irəliki halətdə durmuşdu ayag üstə. Bir belə sözdür ki, sakitlik – razılıq əlamətidir. Oturanlar da bir belə şeyi başa düşüb, durdular ayağa ki, getsinlər. Əvvəl Kərbəlayı İsmayıl durdu və gamçısını Zeynəbə səmt silkələyib, bu tövr hərba– gadağa kəsdi:

– "Bax, ay arvad, indi biz gedirik. Axşama kimi sənə möhlət verirəm. Axşam Gasiməlini göndərəcəyəm ki, səndən ya hə, ya yox cavabını alsın. And olsun o bizi yaradana, ağər naz– gəməli eliyəsən, mən səni goymaram ki, bu kətdə baş dolandırasan. Axırı heç olmasa götürüb nəçərnika yazaram ki, filan arvad ərindən küsüb, gedib pis yola düşübdü. And olsun o pərvərdigara ki, yazaram!" Cəmisi çıxdı eşiyə Vəliguludan savay. Vəligulu da şahadət barmağını anasının üstə gozdayıb dedi: – "Bax, ay ana, mən sənə deyirəm ki, Gasiməliyə yox cavabı versən, mən elə bu gün ayrılıb gedəcəyəm gaynatamgildə galacağam. Bir aydan da sonra özümə toy edib, dəxi sənə ana demiyəcəyəm. Vəssəlam. İndi hələ xudafiz." Vəligulu da çıxdı.

Zeynəbin işi çox pis yerə gəldi dayandı. Hər zad bir yana, Vəligulunun acıq eliyib ayrılmağı və evə gəlməməyi bir yana. Yazıq övrət nə eləsin? Məgər ev kişisiz ötüşər? Onda da bu cür vilayətdə. Gərəz, bu müsibət böyük müsibətdi. Zeynəb bucaqda ayag üstə durmaqdan lap yoruldu. Gıçları ağrayıb sızıldayırdılar. Kişilər çıxan kimi gəldi oturdu və uşaqlarını aldı gucağına. Binəva balalar ağlamadan lap yorulmuşdular. Gızların ikisi Zeynəbin gucağında şirin yuxuladılar. Zeynəb bir gədər ağlayıb, başını dayadı divara və cumdu fikrə. Mən istərdim Zeynəbin indiki halını sizə məlum edim, onun dərini söyləyim, onun fikir– xəyalını, gəmini, güssəsini və gəlbinin sıxılmağını açıb bəyana gətirim: o cəhətə istəmirəm ki, gərxuram sizi də ağlamag tuta. Amma nə eləmək, mən genə gərək borcumu əda eləyim. Zeynəb indi bu saat gəlmişdi iki divarın arasında: biri o tərəfdən sıxırdı, biri də bu tərəfdən. Nə gədər çalışırdı bu iki divarın arasından bir tövr ilə, bir fənn ilə çıxıb qaçsın, əsla mümkün olmurdu. Bu divarların biri Xudayar bəyə getməkdə, biri də getməməkdə.

Xudayar bəyə getmək fikri Zeynəbi o cəhətə divar kimi sıxırdı ki, Zeynəb Xudayar bəydən elə irgənirdi, necə ki, insan gurbağadan irgənər. Pəs necə ki, insana gurbağanı elə alıb goynuna gətməgə nagüvara gələr, elə də, bəlkə bundan artıq, Zeynəbə Xudayar bəyin iri burnuna və kifir sifətinə baxıb, ona ər deməkə nagüvara və naxoş örünürdü. Xudayar bəyə getməmək fikri də Zeynəbi o səbəbə divar kimi sıxırdı ki,

Zeynabä, sözüñ vazehi, artıcağ xof üz vermişdi. Hünär gäräk bu guppultunun, bu äziyyätin, bu rüsvayçılığın, bu härbä– gadağanın, gazının, näçärnikin, mollanın, glavanın, şahıdların, camaatın və Vəlīgulunun gabağına çıxıb tab eläsin və källä– källäyä versin! Bu hünär näinki Zeynabın, bälkä onun babasının da güvväsindän felä gälmäzdi. Yäni insafän nä eläsin yazıg Zeynab? Bir yandan Vəlīgulu ayrılıb goyub gedäcäk. Päs äkin necä olsun? Mallar necä olsun? Ev– eşik, zämi, alver necä olsun? Bir yandan şahärä getmäk və näçärnik yanında biabırçılıqla cavab vermäk därdi. Ya xeyr, ola bilär ki, glava Zeynabi heç şahärä dä göndärmäsin. Hazır gazı ona räsmi izharnamä göndärib. İndi bu saat glavanın külli ixtiyarı var Zeynabi versin Gasımälinin dalına və aparıb salsın Xudayar bäyin evinä. Glava da, söz yox, eläyäcäk. Ävvälä ondan ötrü eläyäcäk ki, bu işlər onun borcudur. İkinci dä ki, bizä mälumdür ki, glava Xudayar bäyin anasını siğä eläyibdi. Päs Xudayar bäy olur onun ögey oğlu. Päs elädä yağın glava bu işin üstünä düşüb. Hər yolnan olmuş olsa, bu işi aşıracağ. Zeynab özü ağıl käm övrät deyil, bunların hamısını çox yaxşı başa düşürdü. İki saat tamam Zeynab bu cür xäyalata məşğul idi ki, gapı açıldı. Gasımäli girdi içəri. – "Nä deyirsän indi, bacı? Sözüñ nädi? Män indi gedim glavaya nä deyim? Razısan, ya yox?" İndiki halında Zeynab bänzäyirdi bir elä şahsə, hansı ki, zähär şüşäsini gabağına goyub baxır və bilmir nä eläsin: içsin, ya yox? İçmäsä därd, güssä və gäm onu öldüräcäk, içsə zähär öldüräcäk. "Päs məslähät budur ki, içim" – deyib şüşäni çäkir başına. Zeynabä razıçılığ cavabı vermäk zähär içmäk mänzilasında idi. Elä ki, Gasımäli sualını bir dä tükür elädi, Zeynab hamı gücünü yığıb və üzünü gırışdırıb cavab verdi: –"Razıyam."

Ähvalatdan üç il keçib, dördüncü ilä ayag goyurdu. Gış fäsli idi. Kiçik çillänin çıxmağına on gün galırdı. Günorta vaxtı idi. Hava xoş idi. Hərçänd havada bir az sazag var idi, amma günün täsiri bilinirdi. Hava xoş olmag cähätä kändlilər divarların dibinä düzülüb və yanlarını yerä verib, məşğul idilər söhbätä. Mähämmädhäsän äminin damının dalında divarın dibində üç– dörd kişi oturub danışırdılar. Bu heyndä küçä ilä bir gäribä kändli gabağında beş– on yüklü eşşäk yolnan keçirdi. Eşşäklär yavılaşdılar və istäyirdilər keçsinlər, oturanların içində bir goca kişi qaçıb və eşşäklärin içinä özün soxub bir çal eşşäyin başını gaytardı və durdu diggätlä eşşäyin o üzünä– bu üzünä baxmağa. Eşşäklärin sahibi älbät elä güman elädi ki, goca kişi eşşäk almag istäyir, qaçdı gabağa və o biri eşşäklärin başını "çoçä" deyä– deyä gaytarıb, saxladı yolun ortasında və gäldi çal eşşäyin yanına. Goca kişi gah eşşäyin gabağına keçir, gah dalına

keçir, başına baxır, gıçlarına baxır, guyuğuna baxır. Sonra da ağzını açdı, dişlərinə baxdı. Eşşək sahibi başladı eşşəyi tərifləməyə:

– "And olsun allaha belə eşşək olmaz. Bu eşşəkdən hünər əskik deyil. Görürsən nə gədər yük çatmışam. Düz yeddi pud yüküdü. Əgər almag meylin olsa, sənə ucuz da verərəm." Goca kişi genə eşşəyin ağzını ayırıb, diggətlə ağzına baxandan sonra başını govzadı və üzünü tutdu eşşək sahibinə:

– "Gardaş oğlu, bu eşşəyi sən kimdən almısan?"

– "Əmi, nə vecinə kimdən almışam! Həyə alacagsan, al, almayacagsan goy gedim, mənə avara eləmə."

Goca kişinin yoldaşları da bir zad başa düşüb durub gəldilər yavığa. Goca kişi üzünü onların birsinə tutub dedi: – "Məşədi Oruc əmoğlu, gəl bir sən də bu eşşəyə bax. Bu eşşək mənə bir az şəkə salır." Görükür ki, eşşək sahibi özü də bir zad duydu çünki goca kişi bu sözü deyən kimi eşşəyin dalına bir– iki dəyənək ilişdirib, istədi eşşəyi sürüb gedə. Amma goca kişi goymadı. Məşədi Oruc da goca kişi kimi eşşəyi diggətlə vərəvürd eyləyib, üzünü tutdu goca kişiylə:

– "Məhəmmədhəsən əmi, mən bilirəm sənə şəkə düşməyini. Sən eşşəyi öz eşşəyinə oxşadırsan." Genə eşşək sahibi eşşəyə bir– iki dəyənək yendirib, istədi sürüb gedə, Məhəmmədhəsən əmi və Məşədi Oruc goymadılar. Galan kəndlilər də yığışdılar və eşşəyi əhatə edib, baxırdılar eşşəyin o üzünə– bu üzünə. Məhəmmədhəsən əmi üzünü eşşək sahibinə tutub dedi:

– "Gardaş oğlu, sənə and verirəm on iki imama doğrusunu de görüm bu eşşəyi kimdən almısan?"

– "Əmi, and olsun allaha, mən bu eşşəyi indi düz beş ildi garabağlıdan almışam on bir manata."

Bir az vaxtdan eşşəyin başına bəlkə əlli adam cəm oldu. Hər yetişən – ki, Məhəmmədhəsən əminin itən eşşəyini tanıyırdı, – təsdiq elədi ki bu eşşək Məhəmmədhəsən əminin öz eşşəyidir. Məhəmmədhəsən əmi yapışdı eşşək sahibinin yaxasından və çəkə– çəkə çıxardı adamların içindən ki aparsın glavanın yanına. Glava haman Kərbəlayı İsmayıl idi.

Məhəmmədhəsən əlini eşşəkçinin gürşəyinə salıb çəkə– çəkə apardı. Bu heyndə Xudayar bəyin başında şikarə papag, əynində mahut çuxa, ağ tuman və əlində zoğal

ağacı döngädän çıxıb və cämiyyäti görüb yavıglaşdı adamların içinä. Mähämmädhäsän ähvalatı nağıl elädi və şikayätini eläyändän sonra Xudayar báy adamları aralayıb, gäldi eşşäyin yanına və diggätlä o tərəf– bu tərəfinä baxıb eşşäyi tanıdı.

– "Bäli, bu Mähämmädhäsän äminin eşşäyidir." – Sonra üzünü eşşäkçiyä tutub soruşdu:

– "Ädä, bu eşşäyi sän hardan almısan?"

Eşşäkçi Mähämmädhäsän ämiyä verdiyi cavabı Xudayar bäyä dä verdi. Amma gözünä döndüyüm Xudayar báy däyanäyi galdırdı göyä. Nä yemisän, turşulu aş. Eşşäkçiyä bir ağac, iki ağac, üç ağac.... Ta o gädär vurdu ki, yazıg kişi düşdü Xudayar bəyin yağlarına, başladı yalvarmağa ki, eşşäyi alsın, däxi onu döymäsin.

Bu cür eşşäk tapıldı. Xudayar bəy Gasımälini goşdu eşşäkçinin yanında ki, aparıb onu kändin kanarından ötürsün gırağa və bärkän– bärk eşşäkçiyä tapşırdı ki, bir dä buralara üzü däymäsin. Mähämmädhäsän ämi Xudayar bəyä dua eylähä– eylähä eşşäyi sürdü və aparıb gatdı tövläsinä. Amma täaccüblü şey budur ki, indiyä kimi Mähämmädhäsän äminin oğlu Ähmäd görükmür. İndiyä kimi bu gädär gışgırığa bu gädär cämiyyät yıgışıb, nə Ähmäd adamların içinä gäldi, nə dä Mähämmädhäsän äminin övräti başını gapıdan eşiyä uzatdı ki, görsün bu nə märäkädi. Ähmäd dä ölübdü, Mähämmädhäsän äminin övräti dä ölübdü. Ähmädi bildir boğaz ağrısı tutub öldü. Anası onun iki ay güssäsini eylähä, axırı bir därdä mübtälä oldu və ömrünü bağışladı Mähämmädhäsän ämiyä. Amma Mähämmädhäsän ämi indiyädäk and içir ki, Ähmädi dä, övrätini dä eşşäyin därdi öldürdü.

Gäräz, eşşäk tapıldı. Eşşäyi Mähämmädhäsän ämiyä tapşırıb, Xudayar bəy adamların içinädän çıxdı və gäldiyi dar küçä ilä gedib, bir yekä darvazadan girdi böyük häyätä. Häyätin sol tərəfindä Vəlīgulu äynindä cındır gädäk arxalığ və başında köhnä boz papag, küräklä peyin särirdi. Xudayar bəy Vəlīgulunun yanından düz keçdi və sağ sämtä säkinin yanında durub çığırdı: – "Ay gız, Ziba, o lüleyini bir gätir mänä." Ev gapısı açıldı. Yeddi– säkkiz yaşında bir göyçäk gız uşağı äлиндä lüleyin eşiyä çıxıb, gätirdi lüleyini Xudayar bəyin yanına goyub, titrähä– titrähä gayıtdı evä. Xudayar bəy başladı dästämazı. Bu gızı biz tanıyırığ. Bu gız Zeynəbin gızı Zibadır. Zibanın üst– başına baxan kimi görsänirdi ki, bu gız yetim gızdı. Ävvala budur ki, paltarlarının hamısının köhnäliyindän başga, özgä äynindän çıxma paltara oxşayırdı. Solmuş gırmızı çitdän dizlik Zibanın ayaglarının üstünä düşmüşdü. Amma özünükü olsa idi

gäräk gödäk olaydı. Köhnä gara laskirdän arxalıg gen və uzun olmaq cähätä hämçinin özgä arxalığa oxşayırdı. Başında var idi köhnä gara çarğat, ayaglarında yekä kişi başmağı. Xudayar bəy dästəmazi alıb girdi içəri. Xudayar bəy girən bir xırda ağ otagdı. Yuxarı başda kürsü goyulubdu. Kürsünün üstä salınıb rəğbətli yekä yorğan, yorğan üstündən rəğbətli cecim. Otağın işıg gälän yeri iki xırda akuşkadır. Akuşkalar tüzä akuşkaya oxşayırlar. Galan üç divarın həräsində iki taxça; taxçalarda düzülüb mücrü, mis və çini gab, boğça. Bir taxçada var bir gälyan. Sol sämtdän divara iki– üç mis mäcmäyi dayanıbdı. Färşä salınıb üç– dörd tikä palaz və kobud känd xälçəsi. Kürsünün üstä nimçä və üstä goyulub samavar. Samavar tüzä dämä goyulubdu. Xulaseyi– kälam, bu ev kändä görä çox säligäli evdir.

Xudayar bəy otağa girändä yuxarı başda kürsüyä bir cavan övrät oturmuşdu. Bu övrätin olar on dörd, on beş sinni, artıq olmaz. Bu övrätin göyçakliyi və çirkinliyi baräsində heç bir söz demäk olmaz. Səbäbi odur ki, bu övrät indiki halätdä üzünä o gädär änlik, kirşan, rasıx və gözlärinä o gädär sürmä çäkib ki, əsl surəti bəzäklärin içində lap gizlänibdi. Gärəz, bu cavan övrät özünä kändä layig bəzäk veribdi. Xudayar bəy keçdi oturdu kürsünün yuxarı başından. Cavan övrät kürsünün üstä gabağına iki stäkan goyub, məşğul idi onları yuyub dästmallamağa. Gapıdan girən yerdä, sağ tərəfdä durmuşdu Ziba gucağında uşag yorğançasına bükülmüş gız uşağı. Uşag ağlayırdı. Ziba onu ovutmagdan ötrü atılıb düşürdü və öz– özünä mıggıldaya– mıggıldaya uşağın ağlamağının dämmini tuturdu. Cavan övrät bir stäkan çay töküb, goydu Xudayar bəyin gabağına, bir stäkan töküb goydu öz gabağına; sonra Zibanı çağırıb uşağı aldı və saldı döşünä. Uşag ovundu. Ziba çäkildi durdu kənarında və divara dayanıb, əllärini saldı yanına. Xudayar bəy stäkanı çäkdi gabağına və dalını genä yükä täkyä eyläyib, üzünü tutdu Zibaya.

– "Gız, anan genä ağlıyır?"

– "Anam elä ha ağlıyır. Ağlamagdan gözləri lap tutulubdu." Xudayar bəy ucadan xa ... xa ... xa ... çäkib genä dedi:

– "Xa ... xa ... xa.... Niyä ağlıyır? Əri Kərbälayı Heydär yadına düşüb?" Gız cavab verdi:

– "Yox, dadaşımdan ötrü ağlamır, sändän ötrü ağlıyır."

– "Xa ... xa ... xa.... Mäni yäni o gädär istiyir?"

– "Yox istämäkdän ötrü ağlamır. Deyir mäni boşasın." Gız bu sözü deyän kimi guya ki, Xudayar bäyi bir ilan sanıdı. Xudayar bäy cäld ayağa durub, hücum çäkdı Zıbanın üstä. Gız övdän çıxıb qaçan vaxtda ayağı ilişdi astanaya, üzü üstä dädı yerä. Xudayar bäy yetişdi. Zıbanın başına– gözünä bir– iki yumrug vurub, baxdı gördü ki, gızın burnundan gan gälir. Häyätän Vəlīgulunu çağırdı ki, bacısını götürüb aparsın evlərinä vä özü dä töşüyä– töşüyä, räng– ruhu qaçmış gäldı oturdu yerinä. Cavan övrät oturduğı yerdä oturub, dinmäz– söylämäz vageäyä tamaşa eläyirdi. Vəlīgulu yapışdı Zıbanın äлиндän vä här ikisi üz goydular evlərinä sämt. Xudayar bäy bu sözdän ötrü hal– täbdän çıxdı; Xudayar bäy hämin däğigä hal– täbdän çıxdı ki, Zıba dedi: - "Anam deyir mäni boşasın. Lazımdır ähvalatı täfsilän nağıl elämäk."

Zeynüb Xudayar bäyin evindä altı ay yarım galdı. Vä bu altı ay yarımın ärzindä Zeynübün anadan ämdiği süd burnunun дәliklərindän gälib töküldü. Zeynübü incitmäkläkdä onun täk bircä mämamı var idi, Xudayar bäyin gäsdi Zeynübün vä sağirlärin var– yoxuna, puluna vä mülkünä sahib olub, Zeynübü çölä ötürmäk idi. Zeynüb özü bunu çoxdan başa düşmüşdü. Amma nä gädär Xudayar bäy onu bu xüsüsda incidib dara gısnayırdı, döyürdü, söyürdü, amma Zeynüb här bir äziyyätä tablaşıb, Xudayar bäyin täkliflərinä äbdän razı olmurdu. Axırı iş o yerä çatdı ki, Xudayar bäy Zeynübü soyundurdu vä bir garanlıg dama gatıb onu ac vä susuz saxladı ki, bälkä yumşala. Amma daşı da bu tövr sıxsan yumşalar. Zeynüb axırı yumşaldı. Xudayar bäyin nä gädär ki, arzusu var idi, hamısı bärävürdä oldu. Amma Zeynüb dä bu ämrä bir şartlı razı oldu. Şärt bu oldu ki, Xudayar bäy pullara sahib olan kimi, Zeynübü boşasın. Xudayar bäy razı oldu. Zeynüb däxi arxayın olmagdan ötrü Xudayar bäyi gurana and verdi. Xudayar bäy älini gurana basıb and içdi. O pullar ki, Zeynübün ixtiyarında idi, bäsisini Zeynüb yerä guyuluyub gizlätmişdi, bäsisi özgädä idi. Bunların hamısı yetişdi Xudayar bäyin tähvilinä. Vä bundan älavä Xudayar bäyä genä çox zad yetişdi: gızıl, gümüş, paltar, färş, mis gab– gaşig vä bu cür şeylər.

Xülaseyi– kälam, Zeynüb mürurnan äri Kərbälayı Heydärin evini daşıyıp, tökdü Xudayar bäyin evinä. Vəlīgulunun bu barädä heç bir sözü yox idi. Vəlīgulu deyirdi ki, här nä olur– olsun ancag onun yarı sälamät olsun. Vəlīgulu näinki bu işlərä mane olmurdu, bälkä hälä Xudayar bäyä kömäklik verirdi. Xudayar bäy Zeynübün, sağirlärin vä Vəlīgulunun dövlätinä malik olan kimi, Zeynüb axırı arzusuna yetişdi; yäni

Xudayar bəyin evindən yığışib gəldi öz evinə. Hərçənd indi Zeynəbin evində iki həsirdən başqa bir şeyi yox idi; amma Zeynəb elə bildi onu mələikələr cəhənnəmdən çıxarıb behiştə daxil elədilər. Zeynəb Xudayar bəydən ayrılan kimi xalg elə bildi ki, Zeynəbi Xudayar bəy boşayıbdır. Nəinki xalg, bəlkə Zeynəb özü də, Vəligulu da, gərəz, hamı Zeynəbi boşanmış bilirdi. Amma Zeynəbi Xudayar bəy boşamamışdı və əbədən boşamazdı. Səbəbini indi üç– dörd sətirdən sonra ərz edərik. Amma söz burasındadır ki, indi Zeynəbin işi dəxi pis yerə gəlib çatdı. Bahar açılan kimi Xudayar bəy zəmilərə cüt göndərib başladı sürdürməyi. Əkilmiş zəmiləri özü öz malı kimi biçirdi, döyürdü və mədaxili öz babasından gələn malı kimi gətirib töküdü evinə. Zeynəb gəldi ac– çılpag və sahibsiz. Bu övgət Fizzə gızı öldü. Zeynəbin dərdi dəxi də artdı. Kim bilsin, bəlkə yazıq gız acından öldü?! Axırı Xudayar bəyin yazıq övrətə bir az rəhmi gəldi. Vəligulunu özünə cütcü, Zibanı garabaş tutdu ki, Zeynəbin işi bir az yüngülləşsin. Vəliguluya və Zibaya Xudayar bəy o gədər icrət təyin elədi ki, Zeynəb acından ölməsin. Xudayar bəy iki səbəbdən ötrü Zeynəbi boşamadı və boşamazdı. Xeyr, boşamazdı. Xudayar bəy çox ağıllıdı. Əvvəla ondan ötrü boşamazdı ki, hələ Zeynəbin vaxtı lap keçməmişdi ki, Xudayar bəy ondan əl üzə idi. Əgər Zeynəbin Xudayar bəyə bir tikə məhəbbəti olaydı, Xudayar bəy onu evindən kənar eləməzdi. Gərəz insafnan danışmaq, Zeynəbin kənar olmağına Zeynəb özü bəis oldu. Ondən ötrü ki, Xudayar bəyin evinə gələndən, Zeynəbin üzə əsla, gətiyyənlə gülmədi. İkincisi o səbəbə Xudayar bəy Zeynəbi boşamazdı ki, gərxurdu şərirlə adamların birisi Zeynəbi əla və başlaya Xudayar bəydən sağirlərin mal– mülkünü iddia eləyə. Bu ikinci səbəbə görə boşamaq ortalığa gələndə Xudayar bəy az galırdı dəli– divanə olsun. Hər kəs onun yanında boşamaq söhbəti salsaydı, gərəz doyunca kətək yeyəydi. Pəs Zibanı Xudayar bəy bu səbəb gəvlədi və döyüb burnunu gənatdı. Zeynəb Xudayar bəyin evindən gədənən iki ay sonra övrəti öldü və Xudayar bəyə evlənmək lap vacib oldu. Xudayar bəy çoxdan Gəsiməlinin bacısını gəzəlti eləmişdi. Muxtəsər, Gəsiməli bu şərtlə razı oldu ki, Xudayar bəy də öz gızını versin Gəsiməliyə. Xudayar bəy xoşhallıqnan razı oldu. Əvvəl Vəligulu çox atılıb düşdü, ağladı sızladı, bir az güssə elədi. Amma Xudayar bəyin gərxusundan əhvalını əsla bürüzə vermədi. Bir az keçdi, hər bir şey yaddan çıxdı. Sonra Vəligulu özü də başa düşdü ki, ona hələ hamısından vacib çörək gəzanmağdır. Pəs indi kürsünün başında oturan ənnikli– kirşanlı cavan övrət Gəsiməlinin bacısı və Xudayar bəyin təzə övrətidir. İndi üç aydır bu övrətdən Xudayar bəyin bir gızı olubdu. Adını gəyublər Xoşgədəm. Haman gız Zibanın gucağında ağlayan uşaqdı. Vəligulu və Ziba ağlaya– ağlaya gəldilər evlərinə. Zeynəb haman biz

gördüyümüz evdə – ki, indi heç bir şey galmayıbdı, – köhnə palaz üstə oturub dizlərini gucaqlayıb, gözlərini dikmişdi səgfə; guya ki, pərdiləri sayır. Zeynəbin libası lap halına müvafiq gəlirdi; yəni lap mündər idi. Sifəti də biz gördüyümüz sifət deyil. Bu dörd ilin ərzində lap gocalıbdır. Ziba ağlaya– ağlaya girdi içəri. Vəligulu onun dalınca. Zeynəb cəld və hövlnak durub galdı gızının gabağına və əhvalatı soruşdu. Vəligulu nağıl elədi. Ziba ağlaya– ağlaya girdi anasının gucağına. Ev garanlığı olmaq cəhətə Zibanın burnunun ganı seçilmirdi. Vəligulunun ancag indi yadına düşdü ki, Ziba anasının üst– başını gana batıracaq; üzünü tutdu Zeynəbə: – "Ana, Zibanın burnu ganıyıbdı, goyma sürtsün üstünə."

Zeynəb Zibanı gucaqlayanda gördü ki, gızının üst– başıyaşdı. Amma elə xəyal elədi ki, göz yaşdır. Vəligulu bir də xəbərdarlığı elədi:

– "Ana, axı Ziba səni buladı gana." Zeynəb cavab vermədi. Vəligulu çıxdı eşiyə. Çünki axşama az galırdı gərək gedib malları suvara idi; yubansa Xudayar bəy mərəkə galxıza.

Ziba anasının gucağında bir az ağlayıb yuxuladı.

5. SONUÇ

Bu çalışmamızda Celil Memmedguluzade'nin "Danabaş Kendi'nin Ehvalatları" hikâyesindeki örneklerle Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinin söz dizimi karşılaştırmasını yaptık. Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölümde Celil Memmedguluzade'nin hayatı, edebi kişiliği ve "Danabaş Kendi'nin Ehvalatları" hikâyesi ile kısa bilgi ve özet verilmiştir. İkinci bölümde kelime grupları, üçüncü bölümde cümle ve cümle unsurları ve son olarak dördüncü bölümde cümle çeşitleri incelenmiştir. Yaptığımız çalışma sonucunda iki lehçenin söz dizimiyle ilgili karşılaştırmasını ve "Danabaş Kendi'nin Ehvalatları" hikâyesinin söz dizim özelliklerini şu şekilde verebiliriz:

Kelime Grupları

Türkiye Türkçesinde kelime grupları ile ilgili dilcilerin farklı tanımları ve sınıflandırmaları bulunmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde ise dilcilerin temel yaklaşımları aynıdır. Azerbaycan Türkçesinde kelime grupları leksik-semantik, yapısına ve tarafların unsurlarına göre üç gruba ayrılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise bu şekilde ayrıntılı bir sınıflandırma görülmemektedir. Her iki lehçede de kelime grupları yapı bakımından aynıdır, yani tamlayan ve tamlanan unsurdan oluşmaktadır. Fakat bu kelime gruplarının adlandırılmasıyla ilgili iki lehçe arasında farklılıklar vardır.

1. İsim Tamlaması. Azerbaycan Türkçesinde *ismi birləşmələr* başlığı altında incelenmekte olan bu grup yapı bakımından Türkiye Türkçesiyle aynıdır. Her iki lehçede de bu grubun tamlayanı ilgi ekiyle tamlananı iyelik ekiyle oluşmaktadır.
2. Sıfat Tamlaması. Azerbaycan Türkçesinde bu grup *ismi birləşmələr* başlığı altında *I növ təyini söz birləşməsinə* denk gelmektedir. Her iki lehçede bu grubun iki unsuru da eksiz oluşmaktadır. Türkiye Türkçesinde sıfat tamlaması aynı cümle ögesi olduğu halde Azerbaycan Türkçesinde bu grubun birinci unsuru *təyin (belirten)* vazifesindedir.
3. Sıfat-fiil Grubu. Azerbaycan Türkçesinde *feili sifət tərkiibi* olarak adlanmakta olup bu grup Türkiye Türkçesiyle yapı bakımından aynıdır.

4. İsim-fiil Grubu. Azerbaycan Türkçesinde mäsdär tärkibi olarak adlanmakta olup Türkiye Türkçesindeki gibi tamlananı *-mAk* ekiyle oluşmaktadır.
5. Zarf-fiil Grubu. Her iki lehçede de bu grubun tamlananı zarf-fiil ekiyle oluşmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde bu kavram *feli bağlama tärkibi* terimiyle karşılanmaktadır. Azerbaycan Türkçesinden farklı olarak Türkiye Türkçesinde *(-ma)-mİş; -cAg; -mAz* zarf-fiil ekleri görülmemektedir. Her iki lehçede de bu grup cümlede zarf olarak görev yapmaktadır.
6. Bağlama Grubu. Azerbaycan Türkçesinde bu grup söz diziminde incelenmemektedir. Azerbaycan Türkçesinde bağlama grubu dilbilgisinin morfoloji kısmında incelenmektedir.
7. Tekrar Grubu. Her iki lehçede de bu grup yapı bakımından aynıdır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak bu grup morfolojide mürakkäb sözlär başlığında incelenmektedir.
8. Ünvan Grubu. Azerbaycan Türkçesinde ünvan grubu söz diziminde bulunmamaktadır. Bu grupta ilgili hikâyeden örnekler Türkiye Türkçesine uygun olarak verilmiştir.
9. Birleşik İsim Grubu. Azerbaycan Türkçesinde bu grup söz diziminde incelenmemektedir. Bu grup dilbilgisinin morfoloji kısmında *hüsusi isimler* kavramıyla adlanmaktadır.
10. Edat Grubu. Azerbaycan Türkçesinde “goşma” olarak adlandırılmakta olup bu kavram kelime grubu olarak incelenmemektedir. Her iki lehçede de yapı bakımından aynı olan bu grup birleştiği kelimeyle birlikte cümlenin bir ögesi olmaktadır.
11. Ünlem Grubu. Azerbaycan Türkçesinde morfoloji kısmında incelenen bu grup nida kavramıyla karşılanmaktadır.
12. Sayı Grubu. Azerbaycan Türkçesinde bu grup morfoloji kısmında tärkibi sayılar (aslı sayılar) başlığı altında ele alınmaktadır.
13. Birleşik Fiiller. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde birleşik fiiller *mürakkäb feillär* başlığı altında morfoloji kısmında incelenmektedir. Her iki lehçede de bu grup “Ad + Fiil” ve “Fiil + Fiil” birleşmesinden oluşmaktadır. Türkiye Türkçesindeki yap-, bulun-, kıl-

yardımcı fiilleri Azerbaycan Türkçesinde görülmemektedir. Her iki lehçede de görülen ilk unsur sıfat-fiil ekiyle oluşan fiil ile ol- yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiler bu hikâyede görülmemektedir. Azerbaycan Türkçesinde aynı ad ve fiil unsuru aynı kökten kurulan birleşik fiiller vardır. Bu tür birleşik fiiller Türkiye Türkçesinde görülmemektedir: *sâpin sâpmäk, äkin äkmäk, ov ovlamag*. Azerbaycan Türkçesinde isim ve fiil unsuru aynı kökten oluşan birleşik fiiller bu hikâyede görülmemektedir. Her iki lehçede de bu tür birleşik fiillerin isim unsuru, isim çekim eki alabilmektedir. Türkiye Türkçesinde anlam kaynaşmasından oluşmuş deyimleşmiş birleşik fiiller Azerbaycan Türkçesinde **frazeoloji birläşmälär** olarak adlanmaktadır.

14. Kısaltma Grupları. Azerbaycan Türkçesinde bu grup söz diziminde **tüyini söz birläşmälärinä dahil olmayan söz birläşmälär** başlığı altında incelenmektedir. Yapı bakımından kısaltma grubu Türkiye Türkçesiyle aynıdır.

Cümle

Her iki lehçede de cümle yargı bildiren çekimle bir fiil veya isimden oluşmaktadır. Her iki lehçede de cümle ögeleri temel ve yardımcı ögeler olarak ikiye ayrılmaktadır. İki lehçe arasındaki farklılık terim adlandırılmasındaki karmaşıklıktır. Azerbaycan Türkçesinde cümle ögeleri yapısına göre iki şekilde basit ve birleşik olarak tasnif edilmektedir. Türkiye Türkçesinde ise böyle bir sınıflandırma bulunmamaktadır.

1. Yüklem. Azerbaycan Türkçesinde *haber* kavramıyla karşılanmakta olan bu terim cümlenin temel ögelerinden biridir. Her iki lehçede de yüklem isim ve fiil soylu kelimelerden oluşmaktadır. Hikâyede fiil soylu yüklemelerin daha sık kullanıldığı görülmektedir.
2. Özne. Azerbaycan Türkçesinde bu terim mübtâda kavramıyla karşılanmaktadır. Türkiye Türkçesinde yüklem cümlenin en temel ögesi olduğu halde Azerbaycan Türkçesi söz dizimiyle ilgili kaynaklarda cümlenin temel ögesi ilk olarak özne sonra yüklem şeklinde incelenmektedir. Her iki lehçede de öznesi olmayan cümlelerde özne yüklem taşıdığı şahıs ekinden anlaşılabilir.

3. Nesne. Bu kavram Azerbaycan Türkçesinde **tamamlıg** başlığı altında **vasitäsiz tamamlıg** olarak ifade edilmektedir. Her iki lehçede de nesne yüklemle bağılıdır ve belirsiz nesne her zaman yüklemle yanında yer almaktadır. İki lehçede de isim cümleleri nesne almaz.
4. Yer Tamlayıcısı. Azerbaycan Türkçesinde bu terim **tamamlıg** ögesi başlığı altında **vasitäsiz tamamlıg** olarak ele alınmaktadır. Her iki lehçede bu öge, yüklemle yönelme (-A), bulunma (-DA) ve uzaklaşma (-DAn) hâl ekleriyle bağlanmaktadır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde yer tamlayıcısı **üçün, ötrü, ilä, garşı, haggında, baräsindä** edatlarının olduğu bir sıra kelime ve kelime gruplarıyla da ifade edilir.
5. Täyin. Türkiye Türkçesinde bu cümle ögesiyle ilgili kavram bulunmamaktadır. Azerbaycan Türkçesinde täyin Türkiye Türkçesinde sıfata denk gelmektedir.
6. Zarf. Her iki lehçede de **zarf** görevi yapan kelime ve kelime grupları yüklemi zaman, tarz, sebep, miktar, yön, vasıta ve şart bildirerek tamamlar. İki lehçede de zarf kelime ve kelime gruplarından oluşur. Her iki lehçede de cümlede birden fazla farklı türlerde zarf bulunabilir.
7. Cümle Dışı Unsurlar. Her iki lehçede de cümle dışı unsurlar ünlemler, ünlem grupları, hitaplar, bağlama edatları, ara sözler ve açıklama cümleleridir. İki lehçede de bu ögeler cümlenin her yerinde bulunabilirler. İki lehçede de açıklama cümleleri yazılı anlatımda iki çizgi veya iki virgül arasında, parantez içinde rastlanılır.

Cümle Çeşitleri

Yüklemle Türüne Göre Cümleler. Her iki lehçede yüklemle türüne göre cümleler isim soylu ve fiil soylu olarak ayrılmaktadır. İki lehçede de geçişsiz fiillerle kurulan fiil cümleleri nesne almaz.

Yüklemle Yerine Göre Cümleler. Azerbaycan Türkçesinde böyle bir sınıflandırma görülmemektedir. Türkiye Türkçesindeki gibi Azerbaycan Türkçesinde de yüklem her zaman sonda bulunur. Lakin sözlü dilde, şiirde bazen yüklem cümlenin ortasında veya başında bulunmaktadır. Bu tür cümleler devrik cümlelerdir.

Anlamına Göre Cümleler

1. Olumlu / Olumsuz Cümleler. Azerbaycan Türkçesinde bu cümleler sırayla täsdiğ ve inkar cümleleri olarak ele alınmaktadır. Her iki lehçede de olumsuz cümle *-mA* olumsuz eki, *değil, ne...ne...* edatı ile oluşmaktadır.
2. Soru Cümleleri. İki lehçede de bu cümleler *-mI* soru eki , *soru sıfatları, soru zamirleri, soru zarfları* ve *soru edatları* ile oluşmaktadır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak bu cümleler *mägär* soru edatı ve tonlamayla da oluşmaktadır. Hikâyede *-mI* soru edatıyla ilgili örnekler görülmemektedir.
3. Emir cümlesi. Her iki lehçede de bu cümlelerin yapısı aynıdır.
4. Ünlem Cümleleri. İki lehçede de bu cümlelerin yapısı aynıdır.

Yapılarına Göre Cümleler

1. Basit Cümle. Azerbaycan Türkçesinde bu terimin karşılığı *sadä cümlädir*. Azerbaycan Türkçesinde özne ve yüklem bulunup bulunmamasına göre sade cümleler ikiye ayrılmaktadır. Türkiye Türkçesinde böyle bir sınıflandırma görülmemektedir. *Cüttärkibli* (çift içerikli) *täktärkibli* (tek içerikli) cümlelerle ilgili çalışmamızda hikâyeden örnekler verilmiştir. Çift içerikli cümlelere tek içerikli cümlelerden daha sık yer verildiği görülmektedir.
2. Birleşik Cümle. Azerbaycan Türkçesinde birleşik cümle müräkkäb cümlälär kavramıyla karşılanmaktadır. Türkiye Türkçesinde birleşik cümlelerle ilgili araştırmacıların farklı sınıflandırmaları mevcuttur. Azerbaycan Türkçesinde temel yaklaşımlar aynıdır. Azerbaycan Türkçesinde birleşik cümleler iki başlıkta: *tabesiz(bağımsız)* ve *tabeli(bağımlı)* *birleşik cümleler* olarak incelenmektedir. Azerbaycan Türkçesinde bağımlı birleşik cümlelerin yapılarına ve yardımcı cümlelerin türlerine göre sınıflandırma yapılmaktadır. Çalışmamızda hikâyeden bu yardımcı cümlelerle ilgili örnekler verdik. Bu hikâyede daha çok özne, yüklem, nesne ve yardımcı cümlelerin kullanıldığını tespit ettik.
3. İç İç Birleşik Cümle. Azerbaycan Türkçesi dilbilgisinde iç içe birleşik cümle birleşik cümle olarak görülmemektedir. Söz diziminin diğer konusu *özge nitg* olarak incelenmektedir. Azerbaycan Türkçesinde *özge nitg, vasitäsiz nitg vä vasitäli nitg* olarak iki şekilde verilmektedir. Her iki lehçede de ana cümlenin yüklemi *demek, söylemek, görmek, zanetmek, sanmak vd.* fiillerle ifade edilir.

4. Şartlı Birleşik Cümle. Bu cümleler Azerbaycan Türkçesinde zarf yardımcı cümlesi başlığı altında şart yardımcı cümlesi olarak ele alınmaktadır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Azerbaycan Türkçesinde şart birleşik cümlesi -sA ekiyle birlikte, bazı kalıp kelimeler ve bağlaçlarla kullanılır.
5. Ki'li Birleşik Cümle. Türkiye Türkçesinden farklı olarak şart birleşik cümleleri anlamlarına göre farklı başlıklar içerisinde ele alınmaktadır.
6. Sıralı ve Bağlı Cümle. Tabesiz birleşik cümleler Türkiye Türkçesinde sıralı, bağlı cümlelere denk gelmektedir.

İncelediğimiz hikâyenin söz dizimiyle ilgili şu sonuçları tespit ettik.

1. Hikâyede kelime gruplarından daha çok isim ve sıfat tamlamalarına yer verildiği görülmektedir. Bu da betimlemelerin çok olmasından dolayıdır. Belirtili isim tamlaması belirtisiz isim tamlamasından daha sık kullanılmıştır. Cümle içinde daha çok özne görevindedir. Sıfat tamlaması cümle içinde özne, nesne, yüklem ve yer tamlayıcısı görevinde kullanılmıştır.
2. Sıfat-fiil grubunda en çok kullanılan ekler “-An, -mİş, -dİğİ”dir. Metinde bu grubun daha çok sıfat görevini üstlendiği görülmektedir. Sıfat-fiil grubu cümle içinde özne ve nesne görevinde kullanılmıştır.
3. Zarf-fiil grubunda en çok “ -Anda, -İb, -cAk, -IncA, -All, -A” ekleri kullanılmıştır. Bu grubun daha çok zarf görevinde olduğu görülmektedir.
4. Hikâyede aynı kelimelerin tekrarı ile oluşan, yakın anlamlı, zıt anlamlı tekrar grubu bulunmaktadır. Aynı kelimelerin tekrarıyla oluşan tekrar grubu diğerlerine oranla daha sık görülmektedir. Cümle içinde özne, yüklem, zarf, nesne görevinde bulunmaktadır.
5. Edat grubunun sık kullanıldığı görülmektedir. Metinde grup “ Üçün (için); gadar (kadar); samt (taraf, doğru); ötrü (için); kimi (gibi, kadar); savayı (başka); sonra; tāk/tāki (gibi); görä; ilä (-la,-lä); gabag (evvel); barädä (hakkında); dāk “kadar”; başka; artıg” edatları ile kullanılmıştır. Kimi (gibi) benzetme edatıyla, ilä birleşme edatının daha sık kullandığı görülmektedir.

6. Bağlama grubu “*vä, ilä (-IA), ya...ya da..., nä.... nä dä., da... dä...*” bağlaçları ile kullanılmıştır. En fazla kullanan bağlama edatı “*vä, ilä (-IA)*”dir.
7. Eserde kısaltma grubuna oldukça az yer verilmiştir. İsnat, yönelme, uzaklaşma grubunda örnekler bulunmaktadır. Vasıta ve eşitlik grubu metinde görülmemektedir.
8. Metinde birleşik fiillere sık yer verilmiştir. Ad+ Fiil ile oluşan birleşik fiillerin sayısı fiil+fiil kurulan birleşik fiillerinden çok görülmektedir. Özellikle *ad+et-, ele-* yardımcı fiilleriyle oluşan birleşik fiiler daha sık kullanılmıştır. *Ad+et-, elä-, ol-* yardımcı fiillerinden oluşan birleşik fiilerin bir kısmında isim unsurları Farsça ve Arapça alıntı kelimelerle kullanılmıştır: *bädgüman olmag, bäraviürdü olmag, hasil etmäk, bais olmag, mübtäla olmag, güssä elämäk*. Mizahi bir üsluba sahip olan yazarın, dilimizde büyük bir ifade zenginliği oluşturan deyimleşmiş birleşik fiilere bu hikâyede yoğun biçimde yer verdiği görülmektedir. İlk unsuru sıfat-fiil ekiyle oluşan fiil ile *ol-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiler bu hikâyede görülmemektedir.
9. Hikâyede birleşik cümlelerin basit cümlelerden daha çok yer verildiği görülmektedir. Yazar tekniği gereği uzun cümleleri sık kullanmıştır.
10. Hikâyede ünlem cümleleri sık görülmektedir. Bunun nedeni de yazarın eserde argo ve kaba kelimelere sık yer vermesidir.
11. Hikâyede yer alan cümle dışı unsurlardan hitap ve ara sözlerin daha sık bulunduğu görülmektedir. Bu da hikâyede diyalogların daha sık kullanılmasından kaynaklanmaktadır.
12. Hikâyede devrik cümleler daha sık yer verildiği görülmektedir. Devrik cümlenin kurallı cümlelerden daha fazla olmasının sebebi hikâyenin konuşma diline daha yakın olmasıdır.
13. Hikâyede fiil cümlelerinin isim cümlelerinden daha sık kullanıldığı görülmektedir. Fiil cümlelerinin daha sık olmasının nedeni hikâyenin hareketli olmasıdır.

- 14.** Eserde sıralı cümleler bağı cümlelerden daha fazla kullanılmıştır. Metinde “*amma, lakin, yani, çünkü, yoksa*” bağlama edatıyla oluşan bağı cümleler bulunmaktadır.
- 15.** Hikâyede soru zamirleriyle kurulan soru cümleleri daha sık görülmektedir. - mI soru edatıyla oluşan soru cümleleri bu hikâyede bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdullayev, A. vd. (haz.). (2007). Müasir Azərbaycan Dili Sintaksis.
- Abid, S. (2020). Azərbaycan Türkçesinde Basit Cümlenin Yükleme Göre Şekillenen Yapısal-Mantıksal Tipleri. Oğuz Türkçesi Araştırma Dergisi. s.38-51
- Aktan, B. (2009). Türkiye Türkçesi Söz Dizimi. Gazi Kitapevi. Ankara.
- Altaylı, S. (2005). Azərbaycan Türkçesi Deyimler Sözlüğü. Prestij Matbaası.
- Altaylı, S. (2018). Azərbaycan Türkçesi Sözlüğü. TDK Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2015). Türkçenin Grameri. TDK Yayınları.
- Böler, T. (2019). Türkiye Türkçesi Söz Dizimi. Kesit Yayınları. İstanbul.
- Dağlı, H. (2018). “Azərbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesi Cümle Öğeleri Bakımından Karşılaştırılması”. Avrasya Sosyal Ekonomi Araştırmalar Dergisi. 5 (11). 69-88
- Delice, H.İ. (2003). Türkçe Söz Dizimi. Kitabevi. İstanbul.
- Demirdağ, E. (2014). “Türkiye Türkçesi Ve Azərbaycan Türkçesinde Cümle Öğelerinin Karşılaştırılması”. “Selefler ve Helefler” I Uluslararası Sempozyum Materyalleri. 609-628
- Ergin, M. (2009). Türk Dil Bilgisi, İstanbul. Bayrak Yayınları.
- Erdoğan, M. (2006). Kelime Grupları ve Cümle Bilgisi. Nobel Yayın. Ankara.
- Gulusoy, İ. (2019). “Türkiye Türkçesi ve Azərbaycan Türkçesinde Şart Cümlesine Dair”. 29 (1). 81-92
- Gürsoy-Naskali, E. (1997). Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu. TDK Yayınları.
- Habibbayli, İ. (2004). Celil Memmedguluzade Eserleri Dörd Cildde. (Cilt 1). Önder Neşriyyat.
- _____, (2009). Jalil Mammadguluzadeh Bibliography. Bakı
- Halilov, B. (2016). Müasir Azərbaycan Dilinin Morfologiyası. Papirus NP. Bakı.
- _____, (2017). Müasir Azərbaycan Dili Sintaksis.
- Hatipoğlu, V. (1972). Türkçenin Söz Dizimi. Türk Dili Kurumu Yayınları. Ankara.
- Hüseynzade, M. (2007). Müasir Azərbaycan Dili Morfologiya. Şarg-Garb.
- _____, (2020). “Täyini Söz Birləşmələr”. Türkologiya. 13-20
- Karaağaç, G. (2017). Türkçenin Söz Dizimi. Kesit Yayınları.
- Karahan, L. (2018). Türkçede Söz Dizimi. Akçağ Yayınları
- Karaörs, M. (2005). Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi (Cümle Tahlilleri). Akçağ Yayınları. Ankara.
- Kazımov, G. (2007). Müasir Azərbaycan Dili Sintaksis. Elm ve Tehsil
- _____, (2010). Müasir Azərbaycan Dili Morfologiya. Elm ve Tehsil.
- Korkmaz, Z. (1992). Gramer Terimleri Sözlüğü. TDK Yayınları.
- Memmedguluzade, C. (2019). Danabaş Kəndinin Ehvalatları. Kanun Neşriyyat. Bakü
- Özmen, M. (2013). Türkçenin Sözdizimi. Karahan Kitabevi. Adana.
- Özkan M. ve Sevinçli V., (2008). Türkiye Türkçesi Söz Dizimi. 3F Yayınevi. İstanbul.

ÖZ GEÇMİŞ

Jamila İSKANDARLI, Azərbaycan, Bakü 3. Genel orta okul Lisesi'ni bitirdikten sonra Azərbaycan Diller Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Bölgebilimi Fakültesi'nden 2016 yılında mezun oldu. 2017 yılında OMÜ LEE Türk Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans programına girdi. Orta derecede İngilizce, iyi derecede Rusça bilmektedir. Temel ilgi alanları dil, tarih ve coğrafyadır.

ORCID ID: 0000-0002-1495-5137

Yayınlanmış Çalışmalar:

1. İskandarli, J. (2021). Celil Memmedguluzade'nin "Danabaş Kendi'nin Ehvalatları" Hikâyesindeki Birleşik Fiiller. Kesit Akademi Dergisi, 7 (29) 503-523.

DOI: [10.29228/kesit.53914](https://doi.org/10.29228/kesit.53914)

<http://dx.doi.org/10.29228/kesit.53914>